DOOPSGEZINDE BIJDRAGEN.

47ste Jaargang.

VERZAMELD EN UITGEGEVEN

DOOR

Dr. S. CRAMER,
HOOGLEERAAR TE AMSTERDAM.

Met de portretten van P. van Eeghen, T. Kuiper en K. R. Schuiling.

BOEKHANDEL EN DRUKKERIJ
voorheen
E. J. BRILL
LEIDEN. — 1907.

MA 2-12

P. van Eyken

DOOPSGEZINDE BIJDRAGEN.

47ste Jaargang.

VERZAMELD EN UITGEGEVEN

DOOR

Dr. S. CRAMER,
HOOGLEERAAR TE AMSTERDAM.

Met de portretten van P. van Eeghen, T. Kuiper en K. R. Schuiling.

BOEKHANDEL EN DRUKKERIJ
voorheen
E. J. BRILL
LEIDEN. — 1907.

MA2-12
d
deel bd
1221

Deze 47ste jaargang heet zoo om de volgorde niet te verbreken; hij moest eigenlijk de 45ste heeten, daar de DOOPSGEZINDE BIJDRAGEN voor het eerst in 1860 uitgegeven, maar in 1866 en 1871 niet verschenen zijn.

RED.

BOEKDRUKKERIJ voorheen E. J. BRILL — LEIDEN.

INHOUD.

Bl.

W. J. Kühler, Het vrouwtje van Gouda 1

F. S. Knipscheer, Abdias Widmarius' Twistgesprekken met de Mennisten in 1627/8. Benevens bijzonderheden betr. de Doopsgezinde gemeente te Uitgeest. 36

P. van Eeghen, Jan Minnaert 77

M. Onnes Mz., De vermaner-patriot François Adriaan van der Kemp 99

K. Vos, De Doopsgezinden te Ouddorp—Goedereede . 152

A. M. Cramer, Brief uit 1544 over de Deldensche Davidjoriste martelaressen 170

Kroniek (26 Sept. 1906—23 Sept. 1907). Necrologie bl. 176. T. Kuiper bl. 177. K. R. Schuiling bl. 189. P. van Eeghen bl. 195. Oude boeken en nieuwe geschriften bl. 205. Van over de grenzen bl. 206. Gemeentennieuws bl. 208. 176

Besturen der Sociëteiten, ringen en andere instellingen. 211

Rustende leeraren 223

Oudste dienstdoende leeraren 224

Vakante gemeenten 225

Naamlijst van gemeenten en leeraren 226

HET VROUWTJE VAN GOUDA.

I.

„Ik zeg u moeder! het kan ons opnieuw in gevaar brengen, dat gij dien ketter hebt voortgeholpen! Was het nog niet genoeg, dat vader vluchten moest? Het heeft maar weinig gescheeld, of ze hadden hem gevangen en vermoord. En nu wij met ons tweeën zijn achtergebleven in verdriet en ellende, nu de papen het oog op ons hebben, — nu nog dien hagepreeker in huis verbergen en ons aan nieuwe vervolging blootstellen!"

„Het *was* onvoorzichtig mijn jongen, ik weet het, maar ik kon dien ouden man niet van mijn deur jagen. Zijn vervolgers waren dichtbij, en hij was zoo op van het harde loopen, dat hij zich vast moest houden en geen voet meer kon verzetten. „Help mij!" riep hij..... en toen hij daar in doodsangst voor mij stond en mij aanzag met die smeekende oogen en dat witte gezicht.... Jan, toen moest ik denken....

„Wat scheelt er aan, moeder?"

„Ik dacht aan je vader. Misschien, God weet het, is hij in hetzelfde gevaar.... Als de menschen hem ook eens aan zijn lot overlieten!"

Dit gesprek werd op een der eerste Junidagen van het jaar 1572 gevoerd op een eenvoudige bovenkamer in een achterstraat van Gouda. Door de kleine vensterruiten viel het warme licht der zomerzon met breede stralenbundels naar binnen. Een bejaarde vrouw stond tegenover een frischen, blozenden jongen. Haar gezicht was bleek, doorgroefd met rimpels en had die zachte uitdrukking, die een groot leed geven kan. Zijn oogopslag was vrijmoedig, bij het brutale af, zijn gebaar krachtig en kort.

Het antwoord van zijn moeder had hem even verzacht. Toch ging hij wrevelig voort: „Ik wou, dat die ketterij nooit in de wereld was gekomen! Zijn wij er minder om, als wij God dienen in een paapsche kerk met beelden en wierook, en de kinderen laten doopen? Wat is nu eigenlijk het groote verschil tusschen de oude en de nieuwe leer? Een knap mensch, die het begrijpt! — maar *ik* zie niet in, dat we ons leven mogen wagen voor dat nieuwe Evangelie. We hadden het samen zoo goed, we konden niet beter verlangen. Maar dat was nog niet genoeg — ge moest u opnieuw laten doopen, en toen was het uit met ons geluk! Neen moeder, u hoeft me niet zoo verwijtend aan te kijken. Het *was* ellendig altijd in vrees en ongerustheid te moeten leven. En nu is het eindelijk zoo ver gekomen, dat vader, op wien niemand ooit iets te zeggen had, op zijn ouden dag als een misdadiger moest vluchten."

„Laten wij God danken, dat vader nog *kon* vluchten en gered is. Dat is beter dan klagen. Bedenk eens hoe verschrikkelijk het zou zijn, als hij *niet* was ontkomen en nu in de gevangenis zijn vonnis moest afwachten."

„Ja, u zoekt altijd de lichtzijde. U weet bij ieder ongeluk nog wel iets te vinden, waarvoor u dankbaar is. Maar mij is het nu al erg genoeg. Alles te verliezen, behalve het leven!"

„Neen jongen, zoo mag je niet spreken. Er is maar weinig verloren. Wat vader heeft achtergelaten is alleen zijn broodwinning, en die zal hij in Emden wel terugvinden. Zoodra we bericht hebben, dat hij daar is aangekomen, gaan wij er ook heen. Kom JAN, wees flink! God zal ons niet verlaten. In dat vreeselijk uur.... je weet wel, toen de schout hier zoo scherp huiszoeking deed, en hij vaders schuilplaats toch niet vinden kon, heb ik in stilte om uitkomst gebeden.... Is er toen geen redding gekomen?"

Haar woorden wekten een geheel andere aandoening bij hem op dan zij bedoelde; want in plaats van hem dankbaar te stemmen voor het behoud van zijn vader, deden zij hem met innig welgevallen, met leedvermaak terugdenken aan het mislukken der huiszoeking. Zijn oogen schitterden. „Ja", riep hij, „wat werden ze heerlijk teleurgesteld, die bloedhonden! Nooit heb ik zoo'n woede gezien! Schout FRANSZ. met al zijn waardigheid had zelf meegezocht —, maar wat hij ook nakeek en omkeerde, hij kon den ketter niet vinden en moest met leege handen afdruipen. Nog zie ik dat kwaadaardige, teleurgestelde gezicht voor mij. O! als ik hèm eens mocht zoeken —, ik zou hem wel weten te vinden, en van mij zou hij geen genade krijgen. Oog om oog! Zooals *hij* velen op het schavot heeft vermoord, zoo zou ik hèm er willen zien. Verbeeld je, schout FRANSZ. aan de galg —, wat een pret voor de heele stad...."

Plotseling hield hij zijn woordenvloed in. Hij zag, dat zijn moeder het hoofd afwendde.

Bij alle ruwheid had hij toch iets verlegens, toen hij eindigde: „Wat jammer, dat de Geuzen in 't geheel niet voortmaken. Was LUMEY maar liever hier gekomen dan in Den Briel."

„Dat meen je niet JAN, is het wel?" viel zij opeens in. „Zou je wezenlijk willen, dat we hier al de moordtooneelen te zien kregen, die dat Geuzenvolk aanricht?"

„Waarom niet?"

„Denk eens goed na: je eigen vader heeft zooveel van de vervolging te lijden. Zou je nu zelf anderen willen vervolgen?"

„Schout Fransz. heeft het voorbeeld gegeven," verontschuldigde hij zich bitter.

„En hoe daarentegen is je vader je voorgegaan?"

Getroffen door die vraag, kon hij niet dadelijk antwoorden, maar zag voor zich. Met nadruk ging zij verder:

„Je mag je niet beroepen op de hardheid van den schout. Hij is nu eenmaal in de wereldsche kerk en draagt het zwaard —, dus *kan* hij nog niet tot de ware gemeente van Christus behooren. Maar jij .... zeg het zelf: moest je niet te hoog staan voor zoo'n wraakzucht?"

Even scheen het, dat haar woorden een zachter gevoel bij Jan zouden opwekken. Maar zijn ongelijk bekennen —, dat kon, dat wilde hij nog niet. Hij hield zich groot en haalde de schouders op.

Op dat oogenblik sloeg in de nabijheid een torenklok. Helder galmde de metaalklank door de zonnige lucht.

Dat gaf hem de afleiding, die hij noodig had. „'t Wordt tijd voor de smederij", zeide hij haastig.

Hij greep zijn muts en wou weggaan. „Dag moeder."

„Dag Jan," antwoordde zij zacht. In haar stem klonk teleurstelling, doch *hij* scheen het niet te hooren.

Bij de deur echter keerde hij zich opeens om.

Zijn moeder zag hem aan. Die ernstige, doordringende oogen! Zij hadden altijd zoo'n macht over hem. Hij kon dien verwijtenden blik niet weerstaan, hij moest terug.

„U weet wel, dat ik het zoo kwaad niet meen, maar het is ook zoo'n akelig, angstig leven tegenwoordig, en dat maakt je wel eens bitter.... Niet boos zijn, hoor moeder, ik zal het niet meer zeggen."

„Ik hoop het, JAN. Waarom laat je zulke dingen bij je opkomen? Als hier nu eens een vreemde was geweest, wat zou hij wel van je denken? Je moet je niet minder voordoen dan je bent. Kwaad met goed vergelden, dáártoe moeten wij kracht zien te vinden."

Hij zag haar aan. „Niet slecht terug zijn, dat gaat nog, moeder. Maar kwaad met goed?.... dat is zoo héél moeielijk."

„Het kan toch, JAN."

„U wil altijd zoo'n heilige van mij maken, en ik ben toch maar een gewone jongen. Gerust moeder, ik moet van tijd tot tijd er eens uitgooien wat mij op het hart ligt, zoo ben ik nu eenmaal.... Maar weet u, wanneer er misschien nog wat goeds van mij terecht komt? — als ik *u* maar altijd bij mij mag houden!" En, groot kind dat hij was, legde hij het hoofd tegen haar aan en vleide: U is toch mijn alles, mijn eigen, lieve moeder."

Het was, alsof hij zich het volgend oogenblik die opwelling schaamde. „Kom, ik ben kinderachtig," zei hij zich losmakend. „Hoe laat is het al? Ik moet zorgen, dat ik bijtijds op het werk ben."

En weg ging hij, nu héél wat opgewekter dan te voren. Weer zag zij hem na; maar ditmaal was er een glimlach om haar lippen en in haar oogen.

II.

Toen JAN in blijde stemming buiten kwam, ging opeens zijn hart open voor de heerlijkheid van den klaren zomermorgen. Het gouden licht stroomde over de stad, de straat was vol warme tinteling van zonnestralen. Alle huizen hadden heldere, kleurige lijnen, en scherp teekende zich het rood der daken af tegen het diepe blauw daarboven. De hemel schitterde in gloed van zonneweelde.

Met welgevallen dronk hij de zoele lucht in. Wat is het buiten toch heerlijk, dacht hij.

Maar hij moest naar de smederij. Zijn gezicht betrok.

O, hij zag niet tegen het werk op, hij deed het graag, hoe meer hoe liever. Maar het was juist *die* smederij en *dat* gezelschap.

Vroeger was het anders. Toen de meester zelf nog aan het aanbeeld stond, had JAN altijd met lust meegeholpen. Hij voelde jonge levenskracht in zich opbruisen, het was hem dikwijls een genot de spieren in zwaren arbeid te spannen en den hamer hooger nog dan noodig was te heffen. Vroolijk kon hij zingen en gewillig een dienst bewijzen. Als er op drukke dagen nagewerkt moest worden, had hij nooit de klokslagen geteld, of het al tijd was om het gereedschap neer te leggen.

Maar nu was de meester ziek. In de smederij kwam hij niet meer, alles moest hij overlaten aan den eersten gezel. En die man .... een gloed steeg JAN naar het voorhoofd, als hij aan hem dacht.

Er was reden toe.

IJverig Roomsch en fel ketterhater, had de meesterknecht spoedig gemerkt, dat JAN uit een gezin kwam, waar het Christendom der „weerlooze schaepkens Christi" met hart en ziel beleden werd. Hij was laf genoeg om misbruik te maken van zijn macht en zijn ondergeschikte door voortdurende plagerijen te verbitteren. De ontkoming van JAN'S vader had hem teleurgesteld en nog boosaardiger gemaakt. Zijn geloofshaat werd van dag tot dag vindingrijker, de verhouding van dag tot dag meer gespannen.

Uit de zonnige straat kwam JAN langzaam en onverschillig de donkere smederij binnen. Bij het vuur stonden twee mannen te werken. Hun groezelige gezichten werden flauw verlicht

door den rossen weerschijn. Het waren AREND de meesterknecht, en GERRIT de leerjongen.

„Je bent alweer te laat", riep de eerste hem toe, en de ander merkte spottend op: „Kijk eens wat een bedrukte tronie! Je ziet er uit als een monnik in de vastendagen".

„Zeg liever als een ketter, die den beul heeft ontmoet," verbeterde AREND. En terwijl hij een ijzeren staaf, die hij in het vuur gloeiend maakte, omkeerde, ging hij wijsgeerig voort: „Ja, een onrustige conscientie is een kwaad ding."

JAN zei niets, maar nam de plaats in van den leerjongen, die niet al te ijverig den blaasbalg deed gaan. Met zooveel kracht weerde hij zich, dat na korten tijd de vonken opvlogen en het vuur fel begon te gloeien.

Knipoogend stond GERRIT in de vlammen te kijken. „Is er al wat nieuws bekend van LUMEY en de Watergeuzen?" vroeg hij langzaam.

Met een gebaar van verachting stiet AREND het ijzer verder het vuur in. „Van hem?" zei hij smalend. „Wees maar gerust, de Hertog zal wel met hem afrekenen. Of denk je, dat zoo'n beeldstormer het lang kan uithouden? Laat hij nu maar wat geluk hebben, dat is zoo erg niet. Ze krijgen hem toch wel! Je zult zien, het gaat LUMEY net als DE RUYTER op Loevestein, twee jaar geleden. Let op wat ik zeg: net als DE RUYTER. Eerst een overval, zoo'n gemeene, verraderlijke overval — maar dan zelf *in* de val". Hij grinnikte om zijn eigen geestigheid, en zich de handen wrijvend van pleizier, voegde hij er nog eens bij: „ja juist zoo, dan zelf *in* de val".

„Je hebt een praats, alsof je er bij bent geweest" spotte GERRIT.

„Ik? Dat kun je denken! Al ben ik smid, daar ging het mij te heet toe. Maar ik heb er toch nog wat van gezien! Ik was juist in Gorkum en stond er bij, toen ze de lijken van de gesneuvelde Geuzen aan de galg bij de rivier ophin-

gen.... jongens, dat was een mooi gezicht! — en als ze LUMEY met zijn volk gepakt hebben, hoop ik, dat wij er ook nog wat van te zien krijgen. Dan vraag ik een vrijen dag om te kijken. Ga je mee, JAN?"

„Dank je! — Wat zou dat voor bijzonders zijn? De papen hebben ons hier al zooveel bloedigs laten zien, dat niemand er meer nieuwsgierig naar is."

AREND keek hem valsch aan, maar zei niets. Hij nam de staaf, die rood geworden was, uit het vuur, legde haar op het aanbeeld en, terwijl JAN het donkere eind vasthield, begon hij te slaan.

Opeens liet hij den hamer zinken. Met veel vertoon van eerbied boog hij zich voorover en riep: „Daar gaat de pastoor voorbij. Wacht even, jongens, en groet hem —, dan kan hij zien, dat wij van 't ware geloof zijn." En zelf gaf hij nogmaals met overdreven nederigheid het voorbeeld.

„Waarom heb je niet gegroet?" vroeg hij het volgend oogenblik aan JAN, die zich had afgewend.

„Ik keek den anderen kant uit om geen vonken in 't gezicht te krijgen."

„Wat vonken?" snauwde de meesterknecht geërgerd. „Dat is een leugen.... een kettersche leugen, versta-je? Ik sloeg niet eens, en het ijzer is al bijna koud".

Met drift wierp hij het weer in het vuur. „Pas maar op, dat je morgen bij de processie van het heilige Sacrament beter uit je oogen kijkt".

JAN haalde de schouders minachtend op, en GERRIT, die beiden beurtelings had aangezien, vroeg opeens: „Zeg AREND, hebben ze dien hagepreeker van verleden week al gevonden?"

„Nog niet, jammer genoeg! Dat is nu al de tweede, die den dans ontspringt, en hadden we niet zoo'n besten schout, God zegene hem!, dan zou ik zeggen: ze hebben hem laten ontsnappen. Maar ik geef den moed zoo gauw niet op! Mis-

schien vindt de schout nog wel uit waar hij is, en ook wie hem heeft voortgeholpen.... want je weet, dat ieder, die zoo'n kettersch preeker in huis ontvangt, zijn hals in gevaar brengt. Dat zegt het plakkaat. Nietwaar JAN?

„Zeker! — maar zeggen alleen helpt niet veel. De spionnen en verklikkers, die heet zijn op het Judasgeld, moesten maar wat beter uit hun oogen gekeken hebben. Ze zijn er nu niet gauw genoeg bij geweest".

AREND glimlachte. Het antwoord bleef hij schuldig, maar zijn onheilspellende blik zeide genoeg.

„En welke straf krijgen ze dan, die kettervrienden?" vroeg GERRIT verder.

„Welke straf?" herhaalde AREND met een grijns. „Vraag dat aan JAN JORISZ., onzen braven scherprechter. Die weet wel weg met hen! Als het een vrouw geweest is.... en ik wil nu eens veronderstellen, dat een vrouw dien Geuzepreeker verstopt heeft — wel, dan doopt JAN JORISZ. haar voor de derde maal en zóó dat zij het niet navertelt. De ketter zelf zou natuurlijk verbrand worden. Heb je dat wel eens gezien?"

„Vader had liever, dat ik niet kijken ging", antwoordde GERRIT.

„Ga dan een volgende keer stil met mij mee. Het is de moeite waard.... Tegenwoordig worden ze gemuilband, want ze kunnen koppig genoeg zijn om nog op den brandstapel psalmen te zingen. Om dat te beletten, wordt hun tong tusschen twee ijzertjes vastgeschroefd en gebrand.... Dan hoor je niets dan een hol geluid.... Laatst stonden er twee zoo in het vuur, en weet je wat een monnik toen zei? „Hoor ze eens zingen! Zouden ze ook dansen?" [1])

„Ba, wat gemeen!" zei GERRIT.

---

1) Zie de Aanteekeningen.

„Laat de schout dat niet hooren", waarschuwde AREND. „Je moet denken: het zijn maar ketters.... Ik zelf heb uit een aardigheid zoo'n paar ijzertjes voor JAN JORISZ. gemaakt. Misschien heeft hij ze wel gauw noodig."

„Waarom denk je dat?"

„Ik sprak hem gisteren avond. „AREND," zei hij, „ik denk, dat ik gauw patienten krijg." — „Hoe zoo?" vroeg ik. „Wel," zei hij, „toen ik vandaag mijn zwaard wou slijpen, viel het op den steenen vloer, dat het klonk. Dat is altijd een teeken, dat er werk voor mij ophanden is."

JAN had aldoor gedaan alsof hij niets hoorde. Nu viel hij plotseling in: „Zeg eens, je laat het ijzer veel te lang in 't vuur. Het zal nog smelten."

AREND schrok even, maar zijn verzuim niet willende erkennen, vroeg hij tergend: „Wou je mij mijn vak leeren, kwajongen? Zoo is het juist lang genoeg, dat zeg *ik*!"

Terwijl hij de staaf op het aanbeeld legde, scheen een wreede inval hem te vermaken. Zijn oogen glinsterden en een lach vertrok zijn mond. „Kijk", zeide hij langzaam, „als de ketters zich nog op het laatste oogenblik bekeeren, dan doet JAN JORISZ. zóó met hen".

Hoog zwaaide hij zijn hamer boven het hoofd en deed hem toen met alle krachten neerkomen. Maar de slag trof harder dan hij bedoeld had: er vloog een stuk van het gloeiende ijzer af.

AREND stiet een vloek uit. GERRIT lachte en riep spottend: „Wat niet buigen wil, moet breken."

„Het werk is bedorven," zei JAN kalm. „Wij kunnen opnieuw beginnen. Dat heb je van al je praatjes".

Doch op het oogenblik, dat zij zich gereed maakten de schade te herstellen, kwam een vrouw de smederij binnen. Zij had zich buiten adem geloopen en was geheel overspannen.

„JAN", riep zij, zoodra zij hem zag, „kom gauw thuis! Je moeder heeft je noodig. Ga dadelijk mee!"

Zonder een woord te spreken liet JAN zijn gereedschap vallen. Hij had zijn buurvrouw herkend en snelde naar buiten.

„Wat is er gebeurd?" vroeg GERRIT verrast. AREND zweeg; hij scheen in 't geheel niet nieuwsgierig.

Maar er kwam geen opheldering. De vrouw schudde alleen meewarig het hoofd en ging weer weg, JAN achterna.

„Dien zijn we kwijt," zei AREND met een hoonenden lach. „Nu gelukkig! Ik heb hem nooit kunnen zetten".

„Ik denk niet, dat hij voor zijn genoegen thuis is gehaald", voegde GERRIT er bij, terwijl hij den meesterknecht strak in 't gelaat zag.

„Neen, zeker niet! — Maar is dat een reden om het vuur te laten uitgaan? Toe jongen! flink aan den blaasbalg! — Goed zoo — daar beginnen de vlammen weer door te breken... Nog even... Het is al genoeg, GERRIT! Het vuur gloeit... kijk het gloeit waarachtig, alsof het een brandstapel was".

III.

Zoo hard hij loopen kon, ging JAN naar huis. Hij had niet durven vragen wat er gebeurd was: hij voelde het wel.

Toen hij de Groote Markt overging, zag hij een groepje menschen, die de hoofden bij elkaar staken. Een was er, die hem opmerkte en iets tot de anderen zei. Toen keken allen hem na.

In de straat, waar hij woonde, heerschte een vreemde drukte. Overal stonden voor de geopende deuren vrouwen en mannen met bloote hoofden, alsof zij zoo van hun werk waren geloopen. Zij spraken weinig, en meestal fluisterend. JAN keek naar den grond, maar hij voelde, dat van alle kanten de blikken op hem gevestigd waren.

Voor zijn huis had een gerechtsdienaar post gevat. Toen hij binnen wou gaan, hield deze hem barsch tegen.

„Hier wordt niemand toegelaten."

„Laat hem gaan", zei een buurvrouw. „Het is haar zoon."

Zonder het verlof af te wachten drong JAN naar binnen. Snel wierp hij de deur achter zich toe en bleef een oogenblik staan. Zwaar en diep haalde hij adem.

Het voorhuis was leeg, maar van de bovenkamer klonken stemmen.

Even luisterde hij. Het was nog niet te laat. „o God, help ons!" bad hij.

Toen, met een sprong, snelde hij de trap op. De deur boven stiet hij met een forschen duw open.

Welk een aanblik!

In een hoek, op haar oude plaats, zat zijn moeder. Zij was bleek, maar kalm. Twee mannen waren bezig een kast te doorzoeken. Op de tafel, op den vloer, overal lagen in de grootste wanorde kleeren en stukken huisraad.

„Moeder!" riep hij met een stem, bijna verstikt door aandoening.

Maar hij kon niet bij haar komen. Een der mannen trad hem in den weg. JAN kende hem: het was schout FRANSZ.

„Wie heeft je hier binnengelaten? O, ben jij het!.... Nu, dat's goed — maar wacht even.... je mag niet met je moeder spreken. Blijf daar staan, op die plaats!"

Met een blik, gloeiend van ingehouden haat, zag JAN hem in de oogen. Ondanks het verbod wou hij snel langs den schout heenschieten. Maar de andere vreemde, een gerechtsdienaar, greep hem vast.

Met een ruk scheurde hij zich los. „Blijf van mij af! Ik wil naar mijn moeder."

Anstig en ontroerd was zij opgestaan. „Om Godswil JAN, maak het niet erger door verzet," vroeg zij smeekend.

Die enkele woorden brachten hem tot kalmte. Trillend bleef hij staan, terwijl twee groote tranen hem in de oogen sprongen.

Schout Fransz. was voldaan, en het onderzoek werd voortgezet. Jan wisselde een langen blik vol smart en liefde met zijn moeder. Zij knikte hem vriendelijk toe, en hij begreep haar. Lijdzaam liet hij de indringers begaan. Hij zag, hoe zij alles omver haalden, en het goed, waar zijn moeder zoo voorzichtig mee omging, ruw door elkaar stieten.

Opeens liet de schout een zachten uitroep van verrassing hooren. Rondtastend in een donkeren hoek van de kast, had hij iets gevoeld, dat hem verdacht voorkwam. Gretig boog hij zich voorover, en eenig huisraad op zij duwend, haalde hij achtereenvolgens drie boeken te voorschijn. Hij ging naar het raam om beter te kunnen zien.

„Dacht ik het niet? Ik wist wel, dat hier zoo iets te vinden was! Als dat geen verboden boeken zijn, wil ik geen schout meer wezen. Laat zien.... Ja juist, een kettersch Nieuw Testament.... en hier.... nog mooier! dwaalleeringen van Menno Simons. En wat is dat?.... Brieven en rijmwerk.... *Het Offer des Heeren*.... een berucht boek met een godslasterlijken titel!"

Hij keerde zich om. „Maeyken Kuyper!" zeide hij streng, „dit hier is al genoeg voor een halszaak. Was je nog niet voldoende gewaarschuwd door de vlucht van je man? Je zult de bittere gevolgen van die hardnekkigheid ondervinden. Maar er is méér...."

Plotseling brak hij af. Zijn oog viel op Jan en dezen wilde hij liever eerst ondervragen.

„Biecht *jij* eens op, jongen: is hier verleden week een vreemdeling in huis geweest? Een oud man, die zich schuil hield en tegen donker is weggegaan?"

Jan zag zijn moeder aan. Even flitste het door hem heen: zal ik u door een leugen zien te redden?

Maar zij voorkwam hem. „Wilt gij een kind tegen zijn moeder laten getuigen?" vroeg zij den schout.

„Wacht je beurt af, vrouw KUYPER!" duwde deze haar barsch toe. „Straks, als ik je ondervraag, zal je tong wel niet zoo vlug zijn. Ik heb hier geen middelen bij de hand om de waarheid tegen wil en dank er uit te halen, en hoe zal ik dan weten wat ik van je verzekeringen gelooven kan?"

Zij zag hem met hoogheid aan. „Gij kent ons niet, Heer Schout!" zeide zij. „Ons ja is ja."

„Werkelijk?" spotte hij. „Des te beter! Antwoord mij dan aanstonds, ja of neen: hebt gij den ketter in huis verborgen en hem onttrokken aan mijn vervolging?"

„Ik heb," sprak zij moedig en kalm, „een armen vluchteling, die smeekend voor mijn deur stond, binnengelaten. Heeft niet onze Heer gezegd: Voor zooveel gij dit een van deze mijne minste broeders gedaan hebt, zoo hebt gij dat Mij gedaan?"

„Ja, voor bijbelteksten moet ik bij ketters komen, dat weet ik," hernam schout FRANSZ. schamper. „Maar zoo is het al genoeg. Voor één misdrijf heb ik er twee ontdekt — — Dienaar! breng haar weg."

„Nog niet!" weerhield zij hem. „Geef mij eerst enkele oogenblikken om afscheid te nemen. Gij hebt immers gezegd, dat hij daarginds niet bij mij mag komen."

Zij ging naar JAN toe. „Het leven maakt je al vroeg een man", zeide zij hem bij de hand nemend en met diepe, maar ingehouden ontroering aanziende. „Wees dan ook een man! Je zult het kunnen, als je God om sterkte vraagt, denk daaraan, mijn jongen.... Er zullen nu misschien vreeselijke dingen gebeuren, maar houd je altijd zóó, dat je vredig aan je moeder kunt denken en zeggen: zoo zou *zij* het goed vinden.... En als je je eenzaam voelt, laat het je dan troosten, dat ik altijd in gedachten bij je ben.... altijd, hoor JAN — zoolang God mij het leven laat."

„Moeder.... ik wil.... ik laat u zoo niet gaan — ik ben sterk genoeg om u te verdedigen!" barstte hij uit, en krampachtig balde hij de vuisten.

„Daaraan moet je nu niet denken. Wij hebben een andere sterkte noodig.... Groet vader van mij en zeg hem alles, wat hier gebeurd is. Zeg hem, dat ik in zijn geest heb gehandeld, en dat zal blijven doen tot.... tot in het uiterste."

„Moet ik dan weggaan om hem op te zoeken?" vroeg hij vertwijfelend.

„Neen, je moet hier eerst nog blijven en afwachten wat...." Zij wilde zeggen: „wat mijn vonnis zal zijn"; maar zij kon met al haar flinkheid het niet uitbrengen. Haar lippen trilden en haar oogen schoten vol tranen. „God zegene ons alle drie", eindigde zij snel.

„God ons zegenen! — God nù nog ons zegenen! O als Hij..."

„Stil, JAN! Niet in opstand komen.... Buiten God gebeurt niets, ook dit niet, al is het nòg zoo vreeselijk.... Ik heb nu kracht.... niet van mij zelf, om te zeggen: Zijn wil geschiede. Zeg jij dat ook.... zeg het JAN, éér ik wegga: Zijn wil geschiede."

„Moeder! ik kan niet! Ik *kan* mij niet onderwerpen! Vraag het mij niet — ik ben maar een mensch!"

„JAN, het kon voor het laatst — voor het allerlaatst zijn, dat ik je zie... en bij wat ik nu tegemoet ga, zou het mij zoo'n heerlijke troost zijn te weten, dat je gezegd en gebeden hadt: Zijn wil geschiede."

Somber bleef hij voor zich staren. Zijn heele lichaam trilde en schokte, maar hij zeide niets. Schout FRANSZ. gaf zijn dienaar een wenk.

„Dag jongen!" zeide zij haastig met een pijnlijken trek van ontroering. „Mijn tijd is gekomen. Denk, als ik weg ben, nog eens aan alles...."

Toen kon hij zich niet meer inhouden. „Moeder! als het

u troost geeft, wil ik het doen." Hij greep haar hand en knelde die in de zijne. Diep zag hij haar in de oogen. „Zijn wil geschiede" bracht hij uit.

„En Zijn Koninkrijk kome.... Laten we zóó scheiden, Jan. Ga niet met mij de straat op.... Ik neem een goede herinnering mee."

En tot den schout zich wendend, zeide zij: „Ik kan nu gaan".

Zij gingen — een droeve stoet!

Het gestommel der voetstappen op de trap stierf weg. De deur werd dichtgeslagen; toen was het stil in huis. . .

Wezenloos was Jan op een stoel neergezonken. Geen traan blonk in zijn oogen, zijn lippen bewogen zich niet. Denken, voelen — alles in hem stond stil. Zoo bleef hij voor zich staren, roerloos, soms met een enkelen zenuwschok. De tijd ging voorbij, het werd namiddag — hij bemerkte het niet. Van niets had hij besef.

Eindelijk werd hij opgeschrikt door een zachten voetstap. Hij keerde zich om. Zijn buurvrouw stond voor hem.

„Jan", zei zij, „ga mee met mij. Je bent hier alleen en hebt niemand om je te helpen. Bij mij thuis is het beter en wij willen je graag bij ons houden zoolang het noodig is".

Hij schudde zwijgend het hoofd.

„Kom jongen, wees flink!" hervatte zij. „Er is nu eenmaal niets aan te veranderen".

Maar zij zag wel, dat hij niet mee zou gaan. Hij volhardde in zijn somber zwijgen en zij verliet, stil als zij gekomen was, de kamer.

Dat korte bezoek had Jan echter tot zichzelven doen komen. Hij kon weer nadenken over zijn toestand, en nu ging met ijzige scherpte het besef door hem heen, hoe hopeloos die was. Zijn arme, lieve moeder! Weggescheurd van hem, in de gevangenis geworpen, waar ruwe handen haar zouden

aangrijpen! Overgegeven aan ellende, en wie weet.... voor welk vreeselijk einde bestemd! Zou hij haar ooit terugzien? Was er bij menschen dan geen medelijden meer? Zou zij sterven moeten? Hij had eens gezien, hoe op de Groote Markt.... „o God, red haar!" bad hij in radeloozen angst... Zijn wil geschiede! maar die wil kon en mocht niet anders zijn dan haar behoud! O te weten, dat er niets, niets was dan de slechtheid der menschen, die zich koelbloedig het recht toeëigenden haar het leven te benemen — dat zij gezond en krachtig was, en gelukkig zou kunnen zijn met vader en hem, nog jaren, jaren lang — en dat zij haar wreedaardig zouden sleepen naar die verschrikkelijke plaats!....

En was het niet zijn eigen, verfoeielijke schuld, dat dit alles was gebeurd? Had hij haar niet moeten waarschuwen, niet met haar moeten vluchten, dien morgen nog? Ze hadden al ver weg kunnen zijn, ver over de rivieren of waar dan ook, in veiligheid! Zijn vader zou het hem verwijten, en hem zeggen, dat hij schuldig was aan den dood zijner moeder....

Of waarom had hij haar niet verborgen? Zij hadden immers een niet te ontdekken schuilplaats in huis. Dáár was vader toch ook aan de vervolging van schout Fransz. ontkomen, daar had niemand hem kunnen vinden.

Hij sprong op en liep naar den muur. Met beide handen greep hij een lijst en rukte er aan. De wand schoof knarsend open en een verborgen kast vertoonde zich. Ja, dáár was het geweest, dáár was zijn vader gered! Maar nu.... de leege ruimte grijnsde hem aan, en huiverend schoof hij den wand met een ruk er weer voor.

Ik wil bidden, dacht hij. God zal het gebed van een kind voor zijn moeder niet onverhoord laten.... En hij ging zitten aan de tafel op *hare* plaats, en hij nam de muts af en vouwde de handen. Eerbiedig boog hij het hoofd en bad

in die eenzame kamer der smarten: „Onze Vader, die in de hemelen zijt! Uw naam worde geheiligd. Uw Koninkrijk kome. Uw wil geschiede, gelijk in den hemel, alzoo ook op de aarde. Geef ons heden ons dagelijksch brood. En vergeef ons onze schulden, gelijk ook wij ...."

Maar verder kon hij niet. Die zware eisch was hem *te* zwaar. Hij schrok op als gestoken. „O mijn arme, gevangen moeder! — ik kàn niet vergeven, ik kan niet bidden!" riep hij — en luid snikkend verborg hij het hoofd in beide handen....

IV

De tijd verliep; de dagen werden tot weken.

Meestal somber en droevig waren zij voor JAN in zijn eenzaamheid. Zijn gedachten bewogen zich om één middelpunt: het lot van zijn moeder. Die sterke, levenslustige jongen, die soms zoo ruw en brutaal kon zijn, was getroffen in zijn meest wondbare plek. Voor veel was hij onverschillig, maar in zijn hart leefde één groot gevoel: innige liefde en vereering voor zijn moeder. En nu zij weg was en hij eenzaam de lange dagen doorbracht met een schrijnende smart, alsof het liefste uit hem was weggescheurd, nu behoedde hem alleen de herinnering aan haar voor het wegzinken in de diepte van haat en vertwijfeling.

Toch had hij donkere oogenblikken. Als het besef van machteloosheid bij alles, wat gebeuren kon, over hem kwam, de wraakzucht bij hem opsteeg en hij zich liet gaan — dan kon zijn verbeelding zich in de wreedste voorstellingen verlustigen. De vuist saamgenepen, alsof hij iets omklemmen wilde, dacht hij aan bloedige vergelding. Had hij geen recht? Ze hadden zijn moeder....

Maar *zij* had anders gesproken! „Houd je zóó, dat je altijd

vredig aan mij kunt denken...." En in zijn eenzaamheid daagde, in glans van vertroostend licht, dat ernstig gelaat, zoo bleek, zoo lijdend, met die liefdevolle, doordringende oogen. Zoo had hij het eenmaal 's nachts in zijn droomen gezien. .... Hij voelde haar geest nog om zich waren, en de slechte gedachten weken.

Soms was zijn stemming hoopvol. Zou het zoo'n wonder zijn, wanneer zij vrij kwam? Had hij niet meer dan eens gehoord van onverwachte redding? Waarom zou die juist nu uitblijven?.... En zich overgevend aan blijde gedachten, begon hij wel eens luchtkasteelen te bouwen. Als zij weer binnenkwam in de kamer en zeide, dat de uitspraak gunstig was geweest, dat zij niets meer te vreezen hadden — wat zou hij dan doen? Hij zou haar om den hals vallen, en ja, hij zou zeggen, dat hij een beter zoon voor haar zou worden en alle gebreken afleggen, waarmee hij haar vroeger verdriet had gedaan, en dat ze nu eerst recht gelukkig met elkaar zouden zijn. Vooral 's avonds, als de schemering begon te dalen en zijn verbeelding wakker werd, kwamen zulke voorstellingen bij hem op. Maar telkens werd het duister diep en dieper om hem, — dan vluchtte het spel van zijn verbeelding, en uit zijn droomen ontwakend, voelde hij de werkelijkheid weer verpletterend op zich drukken.

Niemand kon hem bemoedigen of troosten. Dat had zijn moeder alleen kunnen doen. Elken dag ondernam hij trouw den pijnlijken tocht naar de gevangenis om bij haar toegelaten te worden; maar de sombere poort bleef onverbiddelijk voor hem gesloten. Te arm om de welwillendheid van den cipier te koopen, zag hij zich met telkens norscher weigering afgewezen. Er waren wel enkele goedhartige menschen, die uit medelijden een vriendelijk woord tot hem richtten, maar zulke aanrakingen deden hem eer pijn dan dat zij hem troostten, en schuw trok hij zich na iedere ontmoeting in zichzelven terug.

Aan God durfde hij niet meer denken. Sinds dat oogenblik, dat hij vergeefs gepoogd had te bidden, voelde hij zich te bezwaard. Een vage vrees kwam nu en dan bij hem op, dat God zijn moeder niet zou redden, als haar eigen kind Hem niet om redding vroeg. Toch kon hij zijn schroom niet overwinnen. En zoo verzonk hij meer en meer in doffe verslagenheid, en brak niets de eentonigheid van zijn bestaan meer af.

Maar eindelijk, op een morgen, gebeurde er iets bijzonders. De buurvrouw, die hem, na haar bezoek, dagelijks trouw van alles had voorzien, was weggebleven.

Wat was daarvan de reden? Zou zij ziek zijn? Zou zij hem niet meer willen of, door een verbod van den schout, niet meer kunnen helpen? Allerlei gissingen dwaalden hem door het hoofd. En hij wachtte en wachtte....

Maar wat kon het hem ook schelen! Hij zou zich wel buiten haar weten te redden! En onverschillig, zonder de waarheid te kunnen vermoeden, liep hij de deur uit.

Het was stil op straat, veel stiller dan anders op dat uur. Hij scheen het echter niet op te merken: doelloos ging hij verder, droomerig en in zich zelven gekeerd.

Maar bij de Groote Markt moest hij wel ontwaken uit zijn gemijmer. Het werd zoo vol en druk rondom hem. Wat wilden de menschen toch? Ze liepen zoo hard, bijna allen naar den kant van het plein.... en de enkelen, die er vandaan en hem tegemoet kwamen, hadden zulke angstige gezichten, alsof zij zich uit de voeten wilden maken....

„Zoo JAN, wat zeg *jij* er wel van? Ben je niet blij?" hoorde hij naast zich roepen. Het was een speelmakker uit vroeger jaren, die hem achterop was gekomen.

„Ik? Waarmee?"

Verbaasd bleef de ander opeens staan. „Wat zeg je?" vroeg hij. „Weet je het dan nog niet? Loop toch niet zoo te

droomen! De Geuzen zijn in de stad, de Watergeuzen!.... Ja zeker, het is zoo! Kijk maar naar den toren, daar waait de prinsenvlag al. Wij zijn gewonnen voor ORANJE!"

„De Geuzen?!.... Hier in de stad?...." Jan zag hem aan met fonkelende oogen. Toen volgde zijn blik de uitgestoken hand naar boven. Ja, het was zoo — daar woei een vlag.... o God, de prinsenvlag! Een schok ging door hem heen. „Is het waar? Is het wezenlijk waar? Bedrieg je mij niet?" vroeg hij, sidderend van ontroering.

„Wel nu nog mooier! Geloof je mij niet? Ga dan naar de Groote Markt, dan kun je ze zelf zien! Het is volk van LUMEY, en ADRIAAN VAN SWIETEN voert ze aan. Eergisteren hebben ze Oudewater genomen, en van morgen zijn ze hier, zonder verzet, binnengetrokken door de Kleiwegsche Poort. Nu zijn ze heer en meester in de stad. Vive le Geus! Ga mee!"

Het was JAN, alsof een benauwende last van hem afviel. O, die heerlijke werkelijkheid na zooveel bange vrees! Opeens werd het licht in hem. De Geuzen heer en meester in de stad! Dat was uitkomst, dat was redding! „Moeder!" juichte hij.

„Ja, die zal nu wel gauw weer vrij komen. Ze zijn al bezig..."

Maar hij hoorde niet meer. Met een sprong was hij weg en vloog de straat uit. Naar de Groote Markt! Dáár waren de Geuzen, de bevrijders!

Op het plein verdrong zich woelend en schreeuwend een opgewonden menigte. JAN wierp zich er tusschen. Overal zag hij gezichten vol verwachting en spanning. Mannen, die met drukke gebaren en luidruchtige stem vertelden, hoe alles in zijn werk was gegaan. Anderen opdringend om beter te kunnen hooren. Ook vrouwen, gretig luisterend, een enkele zelfs met haar kind op den arm. Straatjongens, die door de menigte slipten om vooraan te komen. En soms, plotseling uit de volte opstijgend, een aanzwellend gejuich.

Met duwen en stooten drong JAN verder.

In het midden stond een groep gewapende mannen, als zeelieden en soldaten gekleed. Driest zagen zij rond, vol vertrouwen op hun sterkte. Er waren harde, verweerde, soms verminkte gezichten onder, en een trek van woeste vreugde was op de meeste niet te miskennen.

„Waarom gaan we niet naar de paapsche kerken? Wat sammelen wij nog?" riep een forsch gebouwd man met een breed lidteeken over het gezicht. „Als we niet oppassen, brengen de monniken alles in veiligheid."

„Stil MAARTEN!" zei een ander. „Nog even geduld. Straks komt SWIETEN van het stadhuis, en dan mogen wij onzen slag slaan! De poorten zijn gesloten, de papen kunnen er toch niet uit."

JAN zag de sprekers aan. „Gij zijt Geuzen?" vroeg hij hijgend. „Helpt mij dan! Mijn moeder zit om het geloof gevangen, en ze willen haar op den brandstapel brengen!.... Ga met mij mee, dan zal ik u wijzen waar zij is."

„Dat's niet meer noodig," antwoordde MAARTEN. „Ons volk is al bezig de gevangenis open te breken. Maak voort, jongen! dan kun je er misschien nog bij zijn."

Zonder verder iets te vragen schoot JAN weer weg tusschen de menigte. Ze waren al bezig met de gevangenis! Zouden anderen hem vóór zijn? Dat mocht niet! Uitwijkend of op zij duwend, zich wringend door de nauwste opening, drong hij verder.

Eens de Groote Markt af, kwam hij sneller vooruit. Nog maar één straat — nu een zijsteeg — dan dien hoek om.... daar zag hij het al, het groote, sombere gebouw.

Voor de poort stond een dichte menschendrom. Van alle kanten stegen verwarde kreten op.

„De deur is te sterk", hoorde JAN zeggen. Ze hebben geen gereedschap om die onder den voet te krijgen."

Twee mannen waren bezig met bijlen op de poort te slaan. Snel en krachtig rezen en daalden hun gewapende

vuisten. Het volk stond in een halven kring om hen heen en moedigde ze aan met geschreeuw. Maar zij matten zich af voor niets. De zware, met ijzer beslagen deur weerstond al hun pogingen. Slechts enkele splinters konden zij van het harde hout afslaan.

„Waar is de cipier?" schreeuwde een uit het volk.

„Die is weg met de sleutels!" riep een ander.

„Laten wij het liever met vuur probeeren," zei een van de Geuzen, terwijl hij zijn nutteloos werk staakte en het zweet van zijn voorhoofd wischte.

„Haal dan de afgodsbeelden uit de paapsche kerken," antwoordde zijn makker. „Beter brandstof is er niet."

„Breng vuur en hout!" schreeuwde het opgewonden volk. „Vuur en hout om de deur te verbranden! Wij willen er in!"

„Een moker!" riep JAN. „Wacht mannen! ik zal u helpen!"

Hij dacht aan de smederij, waar hij vroeger had gewerkt. Die was immers vlak bij, en in enkele oogenblikken kon hij terug zijn.

Toen hij de werkplaats binnenstoof, zag hij niemand. Het vuur was uitgegaan op den haard, en de hamers stonden tegen het aanbeeld. Het was een sterke tegenstelling, die stille, doodsche smederij, en de woelige straat, die hij zooeven had verlaten.

Driftig zocht hij naar de mokers, maar juist door zijn haast kon hij ze niet vinden. Daar zag hij in een donkeren hoek een menschelijke gedaante, vreesachtig ineengedoken. Hij kwam naderbij. „AREND!" riep hij.

Langzaam stond de meesterknecht op. Hij had het rumoer buiten gehoord, en begreep wat er gaande was. Het breede, brutale gezicht was bleek van angst. „JAN", zei hij bang en bevend, „ik heb nooit iets kwaads bedoeld...."

„Waar zijn de mokers?" schreeuwde JAN.

AREND keek er naar en wilde ze halen. Maar JAN was

hem te gauw. Hij had dien blik gevolgd en het gezochte zien liggen. Zonder zich te bedenken greep hij den zwaarsten moker. In gewone tijden kon hij dien slechts met moeite hanteeren. Nu merkte hij bijna niet, dat hij een last droeg.

Gewillig liet het volk hem door. Een zwakke poging om vuur aan te steken was mislukt, maar het gezicht van den moker vervulde hen met nieuwe hoop.

„Flink jongen! Geef hier dat ding!" riep de Geus, die vruchteloos zijn bijl had stomp geslagen.

Maar Jan hoorde hem niet. Toen hij de poort op drie schreden was genaderd, stond hij stil. De tanden opeengesloten, diep ademhalend, hief hij met beide handen den moker hoog op. Met den blik strak op het slot, bleef hij enkele seconden bewegingloos. Toen sloeg hij. Zwaar kwam het snel gedreven ijzer neer, en een dof, knarsend geluid liet zich hooren. Het volk juichte.

En toen was het, alsof een nieuwe geest in hem voer. Hij hoorde niets meer — zag niets dan vlammen voor zijn oogen, en hout en ijzer, waarop hij met aldoor aangroeiende krachten sloeg. Van verrukking, niet van inspanning zwoegde zijn borst — hij zag, hij voelde, dat de poort begon mee te geven. Nog een paar slagen.... de deur week terug — nog één enkele.... daar viel zij open, trillend van den zwaren schok.

Met een jubelkreet, die wegsmolt in het vreugdegebrul der menigte, wierp Jan den moker weg en stortte zich, de anderen vóór, in de holle, donkere ruimte, die daar openlag....

V.

Het was eenigen tijd later.

Jan bracht zijn moeder naar huis. Zwijgend liepen zij door de drukke straten.

In hem waren de hevige aandoeningen tot rust gekomen. Een warm, vredig gevoel doortintelde hem. Zijn moeder had hij weer — wat zou haar nu van hem kunnen scheiden?

En welk een zelfvoldoening, dat *hij* de eerste was geweest, die haar verlossing en vrijheid had gebracht! Zijn hart zwol van trotsche vreugd, en dichter drukte hij haar tegen zich aan. Wat straalde de zon vroolijk aan den hemel! Licht was overal daarbuiten, en licht was in hem!

Ook zij was dankbaar en ontroerd, maar geheel anders. Verbijsterd door het plotselinge van haar redding, had zij de eerste oogenblikken niet tot zich zelve kunnen komen. Groot was haar verlegenheid geweest, toen die uitgelaten menigte haar in zegepraal wou rondvoeren. Het had haar eenige moeite gekost om aan haar bevrijders te ontkomen, en zij voelde zich eerst veilig, toen eindelijk de huisdeur achter haar dichtviel. Alleen met haar jongen en terug in haar eigen, oude omgeving.... o nu eerst kwam in volle heerlijkheid het besef bij haar op, dat zij als uit den dood in het leven was teruggekeerd.

Met stralend gezicht stond Jan voor haar.

„Wie had *dat* gedacht op dien vreeselijken morgen, toen ze u weghaalden," zeide hij. „Kom, moeder! nu geen tranen meer! Al het verdriet is voorgoed voorbij. Laten we nu alleen aan ons geluk denken."

„En aan God, die het gaf," vulde zij aan.

Jan boog het hoofd. „Ja", zeide hij zacht, „ook aan God."

Toen viel hij haar om den hals. Zij spraken geen woord, maar in die lange, zwijgende omarming smolt ziel met ziel te zamen.

Zij was de eerste, die haar aandoening overwon. Vroom en werkzaam, kon zij niet ledig blijven. Er was zooveel te doen na haar lange afwezigheid, en spoedig was zij met stillen ijver in de weer.

Toen voelde JAN zijn nieuwsgierigheid bovenkomen. Zou het zoo erg zijn, als hij even ging kijken wat er buiten was gebeurde? Zijn moeder wilde hem liever bij zich houden, maar de begeerte was hem te sterk, en met de belofte, dat hij gauw terug zou komen, liep hij de deur uit.

Hij hield woord.

Veel van wat hij zag, was trouwens wel geschikt om hem met schrik en afgrijzen naar huis te jagen. Toch was hij niet zóó, of hij zag, na alles wat hij had ondervonden, de vernedering zijner vijanden met welgevallen aan.

...Was het waarheid of verbeelding? — het kwam hem voor, dat zijn moeder bij zijn terugkomst anders was dan gewoonlijk. Zij had iets gejaagds; zij sprak bijna niet, en luisterde maar half naar hetgeen hij vertelde.

„De heele stad is in oproer", zeide hij. „Het is maar goed, dat u er niets van hebt gezien. De Geuzen houden vreeselijk huis. Alle kerken en kapellen hebben ze geplunderd. Zij trekken de beelden en kruisen met touwen omlaag, en slaan ze dan met bijlen stuk. De Groote Kerk is van binnen één puinhoop: ik zag, hoe ze feest hielden op het altaar en uit de miskelken dronken. Weet u wat ze er bij zongen? Een mooi lied:

Ghy Papen, u valt opten kop
Den steen van u gheworpen op,
Men hangt u vrylick bij den krop,
U en baet cruyt noch salve:
Want vive le Geus! is nu de leus,
Gaet, klaghet vry Ducdalve.

„En de vervolging is ook al begonnen! De papen en monniken vluchten naar alle kanten, en schout FRANSZ., moeder!" — zijn oogen fonkelden — „schout FRANSZ. wordt nagejaagd als een wild dier. Toen ze aan zijn huis kwamen,

vonden zij de deur met bouten en kettingen verzekerd, en de luiken gesloten.... of dat hen tegenhouden zou! Ze drongen binnen en sloegen alles stuk, maar hemzelven konden zij niet vinden — hij is over de daken gevlucht. Dat zal een mooi gezicht geweest zijn! Hij, met zijn deftige voornaamheid, voor wien de straat niet breed genoeg was, die zoo graag de menschen voor hem zag buigen en sidderen, — hij zelf nu vluchtend over de daken als een inbreker! Maar ontsnappen kan hij niet — en, krijgen ze hem in handen, dan mag hij van geluk spreken, als hij er met den strop alleen afkomt. Zóó verbitterd is het volk."

„Vreeselijk" antwoordde zij. „Vertel er maar niet meer van. Hoe kunnen menschen zoo wraakzuchtig zijn!"

„Hebt u nog medelijden met hem? Ik niet! Hij is een wreedaard en een verdrukker, die zijn straf dubbel en dwars verdiend heeft. Denk eens wat hij u heeft aangedaan."

„Zou *ik* geen medelijden met hem hebben, die zelf al de angsten van den dood heb doorstaan? Zou *ik*, die door Gods goedheid ben gered, niet wenschen, dat hij ook gered werd?..."

Jan zweeg een oogenblik. Zijn hart was beter dan zijn woorden, had zijn moeder eens gezegd. Hij gevoelde opnieuw haar reinigenden invloed. „We moeten maar afwachten wat er gebeurt", zeide hij. „Wat helpt het, of wij hem goed of kwaad toewenschen?"

Zijn moeder zag hem aan. Zij scheen iets te willen zeggen, maar opeens hief zij het hoofd luisterend op.

„Hoor, wat is dat?" vroeg zij verschrikt.

„Ik hoor niets, moeder. Ja toch.... wat vreemd.... zouden dat de Geuzen zijn?"

Buiten, op straat klonk gejoel en geschreeuw. Het was nog in de verte, maar kwam dichterbij. Een groote menigte naderde.

Hij wilde gaan kijken.

„Jan, blijf hier," vroeg zij gejaagd. „Laat mij niet weer alleen".

Zij was doodsbleek geworden.

„Wees gerust, moeder, wij hebben niets te vreezen.... wat zouden ze toch willen?"

Het gedruisch werd sterker en sterker. Duidelijk konden zij stemmen en kreten onderscheiden. De menigte was stil blijven staan, en scheen te beraadslagen.

Opeens dreunde een zware slag door het huis. De deur werd opengeworpen en de woeste hoop drong binnen.

In een oogenblik stroomde het voorhuis vol. De trap was te nauw om den toevloed door te laten, zij kraakte onder den geweldigen aandrang. Vloeken en verwenschingen klonken op van beneden.

De voorsten stoven de kamer binnen. Zij waren vreeselijk om te zien, die gewapende mannen, weerzinwekkend getooid met overblijfsels van geroofde kerksieraden. De oogen vlamden, de gezichten gloeiden van de woede der vervolging. Het scheen een bende losgelaten daemonen.

Hun aanvoerder kwam naar voren. Jan herkende hem: het was de man, die hem bij de gevangenis den moker uit de hand had willen nemen. Nu had hij een priesterkleed aan, dat gescheurd en gevlekt, in flarden om zijn lederen kolder hing. In de eene hand droeg hij een bijl, in de andere een half vernield crucifix, waarmee hij heftige gebaren maakte.

„Waar is de papenvriend, de schout?" riep hij. „Wij moeten hem hebben! Ze zeggen, dat hij hier is binnengeloopen. Pas op, als gij hem verstoppen wilt! Waar is hij?"

Jan was rustig gebleven, maar zijn moeder sidderde.

„Wat wilt gij, mannen?" vroeg hij. „Zoekt gij hem *hier?* Herkent gij ons dan niet? Dat is mijn moeder, die gij zelf van morgen uit zijn klauwen hebt gered — en ik ben het, die met u de gevangenis heb opengebroken. Zouden *wij* hem verborgen houden?"

De Geus herkende hem. „De jongen spreekt de waarheid",

riep hij met een vloek. „Maar wie heeft dan gezegd, dat wij hem hier zouden vinden?"

„Een vrouw op straat heeft het mij stellig verzekerd", verontschuldigde zich een uit de hoop.

„Ja, zoo is het," bevestigde een ander.

„En door naar zulke praatjes te luisteren, geef jelui dien schelm gelegenheid zich uit de voeten te maken!" beet hij hun grimmig toe. „Moeten wij zoo onzen tijd zoek brengen? — Voorwaarts mannen!"

Tegen den stroom in, die van beneden opdrong, trokken zij schreeuwend af. Bij de deur keerde de aanvoerder zich nog even om, en wenkte JAN. „Kom jongen! ga mee — dan kun je als een goed zoon helpen om je moeder te wreken."

Maar zij legde de hand op hem. „Neen, hij blijft hier," zeide zij haastig.

Het werd weer stil in huis. De woestelingen trokken de straat uit, en naarmate zij zich verwijderden, verflauwde het gejoel in de verte.

Zoolang hij kon, keek JAN ze na. „Hij zal hun niet ontkomen", zeide hij.

„Dat zal hij wel!" antwoordde zijn moeder. „Laten zij hun onmenschelijk werk voortzetten —, God zal niet toelaten, dat zij den schout vermoorden."

Zij ging voor hem staan. Haar oogen schitterden in haar bleek gelaat en een vastberaden trek was om haar mond. Wat deed haar met zooveel beslistheid spreken?

„JAN", zeide zij plechtig, „ik weet, dat ik je vertrouwen kan. Op den dag, dat God zoo groote dingen aan ons heeft gedaan, zal mijn eigen kind mij niet verraden — — Schout FRANSZ. is hier!"

Hevig verrast deed hij een stap achteruit. „Moeder!" riep hij.

Zij zeide niets, maar wees hem naar de verborgen kast.

En toen hij er heen snelde en haar driftig openrukte — , daar kwam, bevend en ontdaan, de eens zoo trotsche, nu gebogen gestalte van schout FRANSZ. te voorschijn!

„Zijn ze weg?" vroeg hij met gesmoorde stem.

„Ja, Heer Schout."

Hij haalde ruimer adem. „Goddank, dat ze geen huiszoeking hebben gedaan. Ik verging van angst, dat zij mij vinden zouden."

„Uw vrees was voorbarig," antwoordde zij koel. „Mijn man is in die schuilplaats veilig geweest voor uw vervolging, toen gij met uw dienaars er voor stondt."

Schout FRANSZ. sidderde en boog het hoofd, alsof een slag hem had getroffen.

„Ik heb in mijn angst er niet op gelet, waar ik binnenliep," zeide hij zacht. „Ik zelf schrok, toen ik merkte, dat ik hier was."

„Gij kunt hier ook niet blijven," vervolgde zij. „Men heeft u zien binnengaan, en straks kunnen zij, beter ingelicht, terugkeeren. Bovendien zijn er buren, die vermoeden of weten, dat hier in huis een schuilplaats is.... Maar wees gerust, Heer Schout! Wij zullen voor uw ontkoming zorgen. In de kamer ginds zijn kleeren van mijn man — trek die aan, en vermom u verder zooveel mogelijk. Mijn zoon gaat mee met u. Gij kunt hem vertrouwen, want hij zal mij beloven, dat hij alles zal doen om u in veiligheid te brengen. Als gij de gang achter onzen tuin doorgaat, komt gij bij een verlaten deel van den stadsmuur. Dien moet gij over.... Het zal een echte PAULUS-vlucht zijn — en God geve, dat zij ook ditmaal het begin is van een nieuw leven."

Zwijgend ging hij weg, en, toen hij na eenigen tijd terugkwam, zou niemand in dien vermomden, gebogen man den trotschen schout van vroeger hebben herkend.

Hij wilde enkele woorden van dank stamelen. Maar zij

voorkwam hem. „De tijd is te kostbaar om veel te zeggen," sprak zij. „Uw dank heb ik niet noodig. Maar mocht het ooit gebeuren, dat gij door een tegenomwenteling uw macht terugkrijgt — toon dan uw dankbaarheid, Heer Schout! door menschelijker te zijn jegens de ketters, die gij misschien eerst nu hebt leeren kennen. En hiermee, wees gegroet! — God geleide U!"

Hij ging — zooals hij zelf dikwijls een schuldige had zien gaan!

Toen Jan terugkwam, zat zijn moeder aan de tafel, stil gebogen over haar werk. Zij zag hem vragend aan.

„Hij is veilig," zeide hij. „Ik heb hem buiten de stad gebracht bij een Roomschen boer. Van avond gaat hij verder."

Maar het was niet om dat alleen te zeggen, dat hij zoo dicht bij haar kwam. En hij had het misschien niet zoo bedoeld, maar hij zonk in haar armen, voor hij het wist. En er was een trilling van ontroering in zijn stem, die niemand daarin nog ooit had kunnen hooren, toen hij zeide: „Moeder, ik dank u — het is goed, wat u gedaan hebt. Zóó lief te hebben en te gelooven is heerlijk.... Ik ben door u anders en beter geworden. Ik kan nu bidden: Onze Vader, die in de hemelen zijt! Vergeef ons onze schulden, gelijk ook wij vergeven onzen schuldenaren!"

Er blonk een traan in haar oogen, maar het was van zoo zalige blijdschap, dat een Engel hem had kunnen schreien.

„God is met ons", fluisterde zij. „Wij behoeven niet naar het buitenland. Vader kan hier terugkomen.... en ik denk, dat hij tevreden zal zijn over zijn jongen."

W. K.

1904.

AANTEEKENINGEN.

De anecdote van het Geuzenvrouwtje, zooals TOLLENS haar noemt, is bekend genoeg. Ik had het verhaal vroeger bij HOOFT (*Nederlandsche Historiën*, 4de druk, 1703, Deel I, blz. 253) gelezen, maar eerst een bladzijde van FRUIN bracht mij tot de uitwerking hierboven. Ik vraag verlof om die bladzijde af te schrijven; zij is belangrijk, ook omdat zij ons een staaltje mededeelt van wat DELBRÜCK de historische methode van het Ultramontanisme heeft genoemd. Ziehier wat FRUIN schrijft in zijn beoordeeling van NUYENS' *Geschiedenis der Nederlandsche Beroerten in de XVIe Eeuw*:

„Bij het overgaan van Gouda aan de Prinsgezinden in 1572 viel er iets voor, dat MOTLEY, als karakteristiek voor den tijd, onzen ouderen geschiedschrijvers navertelt. BOR, aan wien alle anderen hun verhaal ontleenen, deelt het in deze woorden mee:

> „In dit inkomen is gebeurt, dat een van de Burgemeesters, uit vervaerdtheid vliedende, geraekte in een Weduwen huis, haer biddende hem te willen bergen; zy wees hem een spinde, daer zy hem in sloot, en hy vragende of hij daer seker was, antwoorde zy: och ja, Heer Burgemeester, mijn man

is daer zoo dick in verborgen geweest, als gy en andere hem quamen soeken en de castelein daer voor stond."

„Een geestige anecdote, niet waar, en naïef verteld? MOTLEY kan ze niet beter, hij kan ze slechts wat duidelijker weergeven. Hij laat de weduwe antwoorden:

„O ja, Heer Burgemeester, in diezelfde plaats lag mijn man verborgen, toen gij met gerechtsdienaars huiszoeking deedt, opdat ge hem om den godsdienst op het schavot mocht brengen. Treed maar gerust binnen, ik wil voor uwe veiligheid borg staan."

„Gij merkt misschien, dat hij het vrouwtje meer laat zeggen dan BOR haar in den mond had gegeven. Dat haalt hem de volgende berisping van DR. NUYENS op den hals: „Een bewijs hoe MOTLEY de feiten schildert naar fantazie, niet naar hetgeen hij geboekstaafd vindt.... In het antwoord der weduwe, zooals zijn zegsmannen het opgeven, staat van *den godsdienst* geen enkel woord." Het is zoo. Maar veranderen de ingelaschte woorden iets aan den zin? Mij dunkt, wat MOTLEY de weduwe laat uitspreken, lag reeds onmiskenbaar in de bedoeling van BOR. Het pikante van de anecdote zit hierin, dat de burgemeester zich voor de Geuzen verbergt in dezelfde schuilplaats, waarin zich vroeger meermalen een Geus voor hem verscholen had. Ware hij slechts weggestopt in den gewonen schuilhoek van een gemeen misdadiger, de geheele anecdote zou niet veel beteekenen. Blijkbaar heeft HOOFT de strekking van het verhaal ook zoo begrepen, want aan de beschrijving van BOR, die hij bijna woordelijk overneemt, voegt hij het volgende toe:

„Ende vind ik niet, dat hem yet zwaarders wedervoer dan dit koelzinnigh verwijt, in wederwraak der gepleeghde vervolghing."

„Hoe dit zij, stellig doet MOTLEY met zijn uitbreiding de historische waarde geen geweld aan. Gesteld, de man van dat Goudsche vrouwtje ware niet vervolgd wegens ketterij: duizenden anderen zijn het buiten twijfel; gesteld, die ongenoemde burgemeester had nooit een ketter laten opzoeken, vele anderen hebben het wel gedaan. De toevoeging van dezen eenen bij zoo velen verandert aan de geloofsvervolging niet het minst. Ik heb juist deze aanmerking op MOTLEY bij voorkeur ter sprake gebracht, omdat DR. NUYENS ze als een voorbeeld geeft. „Ik maak mij sterk (zegt hij) honderd *dergelijke tekstverdraaiingen* van MOTLEY bij te brengen." Dergelijke? Dan is de zonde nog wel te vergeven."

Dat is zij! En dieper wordt onze eerbied voor de vergevensgezindheid van het ongenoemde Geuzenvrouwtje, als wij in het oog houden hoe de felle geloofshaat dier tijden dikwijls alle gevoel van menschelijkheid had uitgedoofd. Bij de Amsterdamsche troebelen van 1567 spraken twee broeders, terwijl zij zich wapenden, af om elkander niet te sparen als het tot een gevecht kwam; en tijdens de onlusten op Walcheren (1572) hing de eene broeder eigenhandig den anderen op. Zulke feiten maken, dunkt mij, de woorden en het gedrag van AREND, den smidsknecht begrijpelijk.

Wat dezen betreft: te Gouda leefde werkelijk een ijverig Roomsch- en Spaanschgezind smid, ARENT JAN TEEUWEN genaamd. Hij was het, die bij de samenzwering van 1574 op zich had genomen het Vlamingspoortje, niet ver van den Doeltoren, met zijn sleutels te openen „om zeshondert uitgeleeze schutten van den vyandt in te laaten." De „toeleg haperde", en TEEUWEN werd met eenige andere „vloekverwanten" onthoofd en gevierendeeld.

De onmenschelijke scherts van den monnik over twee arme martelaars op den brandstapel is historisch. De gebeurtenissen van 1568 schilderend, zegt HOOFT:

„Men verzierde een yslyk gereedschap. Dit waaren twee yzerkens, waartussen de tonge geschroeft werd, ende voor aan zulx geschrookt met een gloeyend yzer, dat ze, zwellende, pal te staan hadde, zonder slibberen, oft inwaarts te kunnen. Zoo wrongen de gekeetenden in de pyne van den brandt.... Arnout van Erp, een man van onbesprooken oprechtigheit, en vaader van Christina vrouwe van ooverweeghende deughd, en vernuft, die hy aan my, in eersten huwelyke besteedt heeft, plagh ons te verhaalen, hoe hy, aanschouwende het martelen van eenighen alzoo gemuylbandt, hoorde, dat van twee Monnikken, onder 't volk staande, d'een teeghens den anderen zeide: *hoort, hoe zingen ze, zoudenze ook dansen.* Welke onmenschelykheit, hem, hoewel, dat pas, maar effen ten einde zyner kintsheit zijnde, met zoo heevigh een' toorn ontstak, dat hy zich ter naauwe noodt bedwong, van eenighe handdaadigheit aan den Monnik te pleeghen, en zich zelven, met al de zynen, ten gereeden bederve te brenghen" (Als voren I, blz. 185.)

Eén opmerking. Ik had in mijn schets natuurlijk het recht om van dergelijke karakteristieke verhalen gebruik te maken, al moest ik nu en dan iets, dat elders is gebeurd, naar Gouda overbrengen.

Het lied, door de Geuzen in de Groote Kerk gezongen, is te vinden in het *Geuzenliedboek*, uitgaaf van Van Lummel, 1872, No. 56.

ABDIAS WIDMARIUS' TWISTGESPREKKEN MET DE MENNISTEN, IN 1627/1628

GEHOUDEN TE UITGEEST; BENEVENS EENIGE BIJZONDERHEDEN UIT DE GESCHIEDENIS DER DOOPSGEZINDE GEMEENTE ALDAAR.

Eenige jaren geleden verzamelde ik uit het archief der Doopsgezinde Gemeente te Amsterdam de bouwstoffen voor eene „Geschiedenis der Doopsgezinden in Nederland vóór MENNO SIMONS". Toen echter die bouwstoffen door mij waren geordend, gevoelde ik mij gedrongen deze gegevens over te dragen aan een bekend en alleszins bevoegd beoefenaar dier geschiedenis; aan iemand, van wien het was te verwachten dat hij van een en ander een goed gebruik zou maken en van wien wij nog hopen, dat zijne overige werkzaamheden hem niet zullen terughouden van bovengenoemden loonenden arbeid.

Intusschen bied ik in de volgende bladzijden uit mijne aanteekeningen een en ander over de vroegste levensteekenen van Doopsgezinden in de omgeving van Uitgeest. In het bijzonder wensch ik mij te bepalen tot „de vier gemeenten", zooals zij oudtijds genoemd werden. Deze benaming „is daaruit voortgevloeid, dat zij, hoe zeer zij gemeenten op zichzelven waren, echter in zeker verband met elkander stonden wegens de schikking harer predikbeurten; en toen

reeds, gelijk nog" (d. i. ± 1800) „plaats heeft, over en weer met elkanderen het Avondmaal houden" [1]). Deze vier gemeenten zijn: Knollendam, Krommeniedijk, Marken-binnen en Uitgeest.

Toen in 1534 eene algemeene beweging ontstond, vooral in Noord-Holland en Friesland en men b. v. ook samenstroomde naar Spaarndam [2]), met het doel om als één man op te trekken naar het „Bergklooster" bij Hasselt [3]) en vandaar in nog grooter getale naar Munster, zocht de regeering dezen stroom te keeren. Het gelukte haar volkomen. Als er 27 schepen in Genemuiden en Vollenhove aankomen, is men dáár om ze op te wachten en worden ze „ontroert [4]) ende seylloos gemaect". Wel is waar doet men de 3000 schepelingen verder geen kwaad, want zij zijn onnoozele [5]) lieden; zelfs hadden zij het niet in den zin de wapenen te gebruiken". Het feit echter, dat bij hen werden gevonden „vele spiesen, haakbussen en allerhanden geweer" [6]), werkte uit, dat de overheid niet alleen in dergelijke bewegingen maar ook reeds in het gerucht van „vergaderen van Wederdoopers", een groot gevaar begon te zien, dat slechts met geweld van wapenen kon worden gekeerd.

---

1) Archief der Doopsgezinde Gemeente te Amsterdam, C, 251, blz. 4.

2) Het een en ander van hetgeen hier volgt zal men kunnen terugvinden in de *Zondagsbode* van de jaren 1896—1898.

3) Zie over het „Bergklooster": Acquoy, *Klooster te Windesheim*, dl. III, blz. 35; het is het beroemde „Bergklooster van mirakelen", eigenlijk geheeten: „S. Agnietenberg" of „Domus Montis S. Agnetis Virginis". Zie de *Notationes* op *Vita Thomae à Kempis*, achter het *Chron. Mont. S. Agnetis* van den Jezuïet H. Rosweijde, blz. 122. Acquoy verhaalt t. a. p., dat de Wederdoopers daarheen gingen „om er den H. Geest te ontvangen". (Zie ook: Van Hattum, *Geschiedenis der stad Zwolle*, 1767, dl. II, blz. 363 vgg.). Deze aanteekening ontving ik door vriendelijke bemiddeling.

4) D. i. van het roer beroofd.

5) Onschuldige.

6) Wapen, verdedigingswapen, ook collectief: wapenen.

Zoo werden ook in Noord-Holland formeele drijfjachten gehouden, van welke uit bovengenoemd Archief [1]) een aanschouwelijk verhaal is samen te stellen. Lees b.v. het volgende:

„Den 17den [2]) begaf de procureur-generaal zelf zich naar Haarlem met het raadslid G. van Assendelft met het doel om Waterland en Monnikendam te bezoeken, omdat de knechten, naar men vernam, zonder eenig voordeel aan te brengen werkzaam waren. Het stormde op dien dag zóó hevig uit het Z. en Z.W., dat men den waterweg niet nemen kon. Zij konden niet vóór den 19en vertrekken; 's morgens om 9 uur begaven zij zich reeds op weg. In Monnikendam kwamen zij te 1 à 2 uur 's nam., alwaar de schout met eenige burgemeesters en rijkdom ons tegemoet kwamen, en hebben ons met de knechten ontvangen zonder slag of stoot. God zij geloofd"! Nadat eenige versterkingen aan de fortificatiën waren aangebracht en een ander bestuur was gekozen over de stad en men vernomen had, dat de wachten, op de Zuiderzee uitgezet en te Purmerend geplaatst, niet konden beletten, dat vele herdoopers ontvluchtten, begaven zich de heeren naar Amsterdam om daar den 22sten en 23sten het verhoor der naaktloopers bij te wonen [3]).

Terstond echter zorgde men, dat andere gecommitteerden uit Den Haag over Haarlem naar Monnikendam reisden, die, den 26sten Febr. uit Den Haag vertrokken, na eerst een bode gezonden te hebben naar Wormer, „waar de Doopers zich het meest ophielden", zich onmiddellijk daarheen begaven, en verder naar Jisp, Knollendam en de gehuchten in de buurt. Zij zochten met knechten van huis tot huis naar Anabaptisten, die hun bij geschrifte waren genoemd,

---

1) Zie boven, blz. 37, aant. 1.
2) 17 Februari 1535.
3) Zie daarover Wagenaar, *Beschrijving van Amsterdam*, dl. I, blz. 240.

ongeveer 80 in getal. Vijftig van hen, onder wie mannen en vrouwen, volhardden bij hunne dwaling, maar waren gevlucht; de overigen, die zij vonden, hadden berouw, zoodat zij niemand konden gevangen nemen. De vijftig „waren gevlucht met hunne schuiten door hunne wateringen, die zich in menigte achter hunne huizen ver uitstrekken. Wij konden deze wateringen niet bezetten, omdat die dorpen wel een mijl lang zijn en vlak bij de meren uitkomen. Wij konden nu niet anders doen dan de *principael huysen*, waar men gedoopt heeft, ten getale van vier, afbreken en één in brand steken, om een voorbeeld te stellen. Wij konden het van de inwoners dier dorpen gedaan krijgen, dat twaalf van de knechten op hunne kosten daar bleven tot hulp van den schout om, als er eenige herdoopers kwamen, die te grijpen. Anders is het niet mogelijk hen te vangen, daar zij altijd op hunne hoede zijn en van te voren worden gewaarschuwd". Voorts is bepaald, dat niemand een herdooper mocht herbergen of onderhouden op straffe van verlies van leven en goed. Een steenen huis is te Purmerend aangewezen als woning van de twaalf knechten voor den tijd van drie maanden. Van hieruit ondernamen zij met den baljuw van Beverwijk weldra ook een tocht over Westzaan en Oostzaan naar Krommenie en Krommeniedijk.

Na deze en dergelijke tochten komt men tot de slotsom, dat het niet is te bemerken, „dat zij op eenige plaats vergadering maken om resistentie te doen, noch en is daarvan eenige schijn; zij zijn zeer in perplexité, niet wetende, waar zij zich zullen bergen of ophouden".

Van den beginne af — en nu haal ik de geschiedenis nog iets hooger op — deed men deze ervaring op: „In de plaats van één, die geëxecuteerd wordt, rijzen anderen weer op, die besmet zijn en die gesterkt worden door de animozité der geëxecuteerden". Daarom besloot men

o. a. in 1533, hen in het geheim te dooden, met name twee Alkmaarsche vrouwen, die des nachts vóór den 5en Febr. 1534 „in 't heimelijk" met het zwaard zijn gedood. Van deze vrouwen wordt vermeld: „Zij zijn ten uiterste toe gebleven in zulke verhardheid, dat het geene vrucht gedaan zoude hebben, dat te laten geschieden in het openbaar".

Den 19en Jan. 1534 is — behalve eenige anderen — met den ban uit den lande en met confiscatie van hare goederen gestraft: Zieu (of Zyen) Mathijsdr. van Uitgeest. Zij was met een 20-tal te Limmen vergaderd geweest, waar gepreekt hadden: een uitheemsch man, Gerrit met den baard geheeten, eene Aefgen Listinck en Jan Pompenmaker. Zij hadden de Schrift uitgelegd van 's morgens 8 uur tot 's middags 4 à 5 uur. Uit een later verhoor blijkt [1]), dat Aafje Listinx 26 Febr. 1538 voor altijd is verbannen en dat zij bij hare gevangeneming tal van verboden boeken in bezit had, waaronder vele zonder specificatie van plaats of drukker. Zijen Mathijsdr. was den 22sten Juni 1534 verbannen. Zij was „eene goede, jonge, simpele maagd en was in conventikelen geweest. Maer zij is affgegaen van haer dwalinge en heeft gracie gehadt". Met haar was ook te Limmen geweest: Arijs Gerritsz. van Limmen, „een goed simpel man, om dezelfde redenen verbannen. Ofschoon hij gepeniteerd heeft, is hem de dood aangezegd en heeft tot een half uur vóór de executie in dien angst gezeten, toen hem werd beloofd, de Koningin voor hem te bidden, omdat hij ook anderen tot penitentie heeft onderwezen" [2]). Toch vind ik vermeld, dat hij den 28sten Juli ter dood veroordeeld is.

Evenals Limmen was Westzaan een middelpunt voor samenkomenden. Daar kwamen er ook van Krommeniedijk. O. a.

---

1) Archief der Doopsgezinde Gemeente te Amsterdam, C, No. 191.
2) Aangemaand.

heeft daar JAN JOOSTEN, een gewezen priester van Goedereede[1]), „de lieden naar zijn verstand voorgelicht met sermoenen en aansporingen om zich te laten herdoopen". Hij is den 14en Febr. als „principaal van de secte" terstond gedood met twee vrouwen. Nog 5 anderen, die gevangen waren, zeiden, dat zij geseduceerd[2]) waren en werden voorloopig bewaard. Te Westzaan waren er in den laatsten winter wel 200 gedoopt. Zeker waren daarbij eenigen uit onze 4 gemeenten; ten minste terstond wordt de baljuw met 12 à 16 man naar Krommeniedijk gezonden „om schuldigen te zoeken en van den bedde te halen". De herdoopten waren dan ook, mede te Westzaan, zeer bang en durfden niet thuis te slapen. De overheid zal volhouden, ook al vinden wij de klacht, dat de plaatselijke overheden weinig medewerken.

Die gedoopt werden, noemden zich „van den bonde". Zij verbonden zich, „dat zij niet meer ter kerke zullen gaan, overmits men daar afgoderij pleegt, dat zij zich niet dronken drinken zullen noch van anderen kwaad spreken".

Wanneer den 22sten Febr. 1534 bij den substituut van den baljuw van Kennemerland drie gevangenen van Aalsmeer komen en bij den baljuw van Beverwijk één van Knollendam wordt gebracht, schat men het getal der herdoopers in Noord-Holland op 5 à 600; na eenige dagen echter op 3000. De procureur-generaal kan dit evenwel niet gelooven. Wederom is JAN VAN ESSCHE, baljuw van Beverwijk, met wel 20 man in Febr. 1534 naar Krommeniedijk geweest om huiszoeking te doen; maar omdat er goede wacht werd gehouden, kon hij slechts één gevangen nemen uit een huis, „dat buiten het dorp alleen stond". Over het geheel, zoo wordt hier opgemerkt, zijn zij „simpele luyden van kleinen rijkdom, fantastiek en

1) DE HOOP SCHEFFER, *Geschiedenis der Kerkhervorming in Nederland tot* 1531, Amst., 1873, blz. 519. 569.

2) Verleid.

melancolieus". Hun was bij keizerlijk plakkaat van 27 Febr. gratie aangeboden, mits binnen 24 dagen zich aanmeldende. Hiervan hadden slechts 15 gebruik gemaakt. Van Krommeniedijk maakten velen zich op om uit het land te trekken. Men zal trachten hen tegen te houden, maar hun getal vermeerdert dagelijks, „daar zij met brieven uit Amsterdam en elders geanimeerd worden om te blijven bij hun opinie".

Kort hierna is men aan het Hof van Holland „sedert Paschen continuelycken besich geweest in 't examineeren van gevangenen, liggende opte Voorpoort in Den Haag, en zijn velen geëxecuteerd, o.a. een van Westzaan, twee van Aalsmeer en Claes Mathijsz. van Knollendam". Van hen lezen wij het schoone getuigenis: „Zij bleven ten uiterste toe hardnekkig in herdooperij en in kleinachting van den waardigen sacramente. Zij waren gaande ter dood als schapen, dat wonderlijk en deerlijk [1]) is om te zien".

Zóó bleven de toestanden ook na een tijd van werkeloosheid der overheid nog langen tijd. Over „de vier gemeenten" heb ik alleen nog te vermelden, dat op 17 Maart 1535 samen met enkele anderen eene oude vrouw uit Krommeniedijk gevangen werd te Monnikendam. Verder: den 24sten d. a. v. werden weer vijf uit Knollendam, Krommeniedijk en uit den omtrek gevangen en naar Monnikendam gebracht. Drie echter van deze vijf hadden getuigenis van den pastoor, dat zij trouw ter kerke gingen; de overige twee, gezusters, „bleven in haar pertinacie; de eene is verdronken; de ander bewaart men, omdat men twijfelt, of zij kint draecht".

31 Dec. 1535. Te Hazerswoude is o. a. gevangen: Aechien Mathijsdr. van Uitgeest.

---

1) Bedroefd, treurig.

Veel is er veranderd, wanneer wij in 1627 te Uitgeest terugkeeren. Geene eeuw heeft zóóveel zien komen en gaan als de 16de. De tegenstandster der Doopsgezinde gemeente is nu een andere, ook een kind, eene zuster van den Protestantschen geest, maar geheel anders opgegroeid en op het oogenblik trotsch op de machtige hulp der overheid. Zij, die pas de Remonstranten heeft gebannen uit haar kerkverband, kan geen andere leer nevens de hare dulden en doet wat zij kan om hare oudere doch verzwakte zuster te verdringen.

Geen enkel bericht komt uit die vier gemeenten meer tot ons, totdat een vlijtig en nauwgezet man, ABDIAS WIDMARIUS, predikant te Uitgeest wordt, predikant van „de Gereformeerde Kerk". Deze beschreef nauwkeurig in zijne notulen, die uitnemend zijn bewaard gebleven, alles, wat hij als predikant en als voorzitter van den kerkeraad belangrijks deed. Hij deed het, zooals weinigen, zakelijk en toch aanschouwelijk, zóó, dat wie ze later lezen zou volkomen op de hoogte komen kon. Het meeste van deze notulen is geordend voor het *Ned. Archief voor Kerkgeschiedenis.*[1]) Daar deed ik een kort levensbericht van hem voorafgaan.[2])

Geboren den 13en Sept. 1591 te Lemgo in Westfalen, is hij met zijne ouders verhuisd naar Bremen, waar zijn vader eerst rector, later predikant was. Hij studeerde te Heidelberg en te Marburg. Predikant geworden te Altorf (bij Spiers) en daarna te Neuhaus (bij Worms), heeft hij den 30-jarigen oorlog,[3] „die als een vuur de Paltz blaakte", met eigen oogen aanschouwd. Wij weten niets van hetgeen hij

1) Aldaar, dl. III, afl. 3, 1905, blz. 291—322 en afl. 4, blz. 393—410.

2) WIDMARIUS' leven is beschreven in: JONCKBLOET, *Hoogeschool van Groningen;* GLASIUS, *Godgeleerd Nederland,* in voce „WIDMARIUS"; en: *Effigies et vitae professorum Academiae Groningae et Omlandiae,* Groningen 1684, blz. 164—197. Daar staat ook zijn portret.

daar heeft geleden; maar het moet veel geweest zijn, als wij weten, dat er na den vrede slechts een 30-tal predikanten overig waren van de 350, die men vóór den oorlog vond.

WIDMARIUS zelf verhaalt alleen, dat „hij door het gewelt der vijanden der waerheijt is verdreven geweest", en zeker leefde hij weer met zijne herinnering terug in die bange dagen, toen hij, reeds als predikant te Uitgeest, om en bij Juli 1629 op verzoek van een verdreven predikant uit den Palts eene collecte in zijne gemeente had gesteund, die f 55.— heeft opgebracht. Het was: AEGIDIUS TONSOR, „een voornaem leeraer tot Spier", die door het invallen van „LEOPOLDUS met syn krijgsvolk in des Keijsers naemen" gedwongen was geweest, soldaten te herbergen, waarna hij „van het huijs ende kercke is verstooten, dewelcke de Capucijner monijcken op des Keijsers commissie ingenoomen hebben." Een tijdlang heeft hij nog door „de Rhijngraeven wat dienst ende onderhouding gehadt, maer niet lange; daerna is hij oock van daer door de Spaense verdreven". Omdat hij ABDIAS nog van vroeger kende, had hij dezen bezocht en hem verhaald „de groote bedruckinge der predicanten, weduwen ende weesen aldaer, hoe oock eenige Doctoren het geloof schandelijk hebben verloochent, om in tijdelijcke goederen te blijven". Door aanbeveling van ABDIAS bij de classis ontving TONSOR voor het goede doel in het geheel f 200.—.

In dezen nood vond WIDMARIUS in Nederland een veilig toevluchtsoord. Te Amsterdam oefende hij zich in het spreken van de Hollandsche taal met den besten uitslag (getuige ook zijne notulen), zóó dat het hem reeds binnen anderhalf jaar vergund werd de predikanten in het prediken te helpen. Ja, hij werd later verkozen tot de revisie van de Statenvertaling, als opvolger van JACOBUS ROLANDUS [1]).

1) Zie YPEY en DERMOUT, *Geschiedenis der Ned. Herv. Kerk*, dl. II, Breda, 1822, blz. 365.

Tot predikant te Uitgeest is hij bevestigd den 20sten November 1624. Hij bleef daar tot 1638, toen hij naar Gouda vertrok. Nadat hij daar zes jaren had gearbeid, werd hem het theologisch professoraat te Harderwijk aangeboden, vanwaar hij reeds het volgende jaar naar Groningen's Hoogeschool is beroepen. Hier aanvaardde hij den 6den Juni 1645 zijn ambt en was hij gedurende 23 jaren in die hooge betrekking met eere werkzaam.

Steeds werd hij geplaagd door eene wankele gezondheid, zooals wij ook zullen zien in zijn verhaal; meermalen is hij door koortsen verhinderd zijne werkzaamheden te verrichten. De avond zijns levens kenmerkte zich eveneens niet alleen door ziekelijkheid, ook zijne geestvermogens namen toen langzamerhand af. Hij overleed den 23sten Mei 1668. Het „Vernieuwt kerkelyk Alphabeth" van M. Veeris en Fr. de Pauw (Enkhuizen, 1750) deelt echter mede op blz. 228 v.g., dat Abdias Widmarius of Wilmarius „in Maart 1668" te Groningen in den ouderdom van 77 jaren is gestorven.

Voor de geschiedenis der Doopsgezinden zijn eenige gedeelten uit zijne notulen bijzonder merkwaardig. Vooreerst het verhaal over Pieter Cornelisz., den zoon van een schoenmaker, die schoolmeester wilde worden te Marken-binnen (welk dorp tot de gemeente Uitgeest behoort); vervolgens het verhaal van de vier twistgesprekken met „de Mennisten", waarvan de beschrijving een 25-tal dichtbeschreven bladzijden beslaat; en eindelijk het onderzoek van Abdias naar het gesprek te Alkmaar in 1592, waarvan ook Blaupot ten Cate verhaalt [1]).

1) *Geschiedenis der Doopsgezinden in Holland enz.*, dl. I, blz. 193.

VAN PIETER CORNELISZ., EEN MENNIST TE MARKEN-BINNEN, DIE SCHOOLMEESTER WILDE WORDEN.

In 't begin van 1636 had er op Marken-binnen eene verwisseling van schoolmeester plaats onder de volgende omstandigheden: CLAES PIETERS HARINGA was vertrokken naar Wormerveer, en „so hebben verscheidene op Marcken na de school aldaer gestaen, als naemlijk PIETER JANSZ. ROOS (de soon van JAN JACOBS WALICHSEN alhier) weerd aldaar, ende eenen PIETER CORNELIJS, de soon van CORNELIJS CLAESSEN, schoenmaker &c, Ende alsoo" de eerste „sich met sijnen vader", en twee anderen, „verscheiden mael alhier bij den predicant hadden vertoont ende om gerecommandeert te zijn versocht ende ook aengedient hadde, dat die Marckers wel op PIETER CORNELIJS vallen mochte, dewelke nochtans Menniste was: oock de predicant van Crommenijerdijk den predicant daervan door brieven hadde gewaerschowt met recommandatie van MARTEN JANSEN, so heeft de predikant op de school aldaer amtshalven moeten letten: Is daerom 6 Febr. gegaen tot den schout, versoekende, dat met den schoolmeester niets gesteld wierde tegen ordre van den Kerckenraet. Ende also den schout doen verclaerde, dat die van de Marcken alreede dien PIETER CORNELIJS vercoren ende met den vader ende twee schoolvoogden allreede bij hem geweest hadden, om acte tot de commissie te hebben, so heeft de predicant den 7 Febr. tselve den Kerckenraed aengedient, ende is daerop den 8 Febr. den E. Schout door den predicant ende JACOB CORNELIJS versocht in die sake geene acte te geven, totdat den kerckenordre voldaen was, als geenen menniste aldaer connende tot de schole toelaten: ende is sulx mede aen de E. Schepenen versocht den 10 Febr., die ook aen den Secretarius beloofden aen te dienen, geene acte

voor dien te geven. Hierop sijn den 23 Febr. de voogden ende de vader met Pieter Corn. tot den predikant gecomen die hen heeft aengewesen, wat de kerckenordre hier te lande medebrachte, ende wat ordre voor desen met de schole op Marcken gehouden was; also dat de kerckenraet dien Pieter Corn. niet conde toelaten, ten ware dat hij onse confessie ende catechismus toestonde, ende sich in onse kercke doopen "(!)„ liete. Sij hebben alle verclaert tselve wel gedacht te hebben ende heeft Pieter Corn. met zijnen vader tselve te sullen doen belooft ende ook verclaert, onse confessie ende catechismus gelesen te hebben ende toe te staen: waerover de predicant verblijdet was ende haer naerder versterckt ende de 5 vraghen bij den doop der bejaerden voorgelesen ende wat bewesen hebbende, heeft belooft, tselve den kerkenrade des volgenden daghes te sullen aendienen, hopende dat deselve soude niets tegen Pieter Cornelijs hebben.

Maer den volgenden 14 Febr. is de Vader Cornelijs Claessen (Schoenmaker) tot den predicant gecomen ende heeft hem geseijdt, dat sijder uijtscheidden; ende meermael gevraght zijnde om reden, heeft niets bijgebracht, dan dat het sijnen soon te scherpkens was voorgestelt, als dat hij juijst eerst moeste gedoopt zijn, meenende dat hij schoolmeester mochte zijn, dus blijvende ende of hij sich mettentijdt tot de kercke bekennen conde, dat stonde bij hem; item, dat het de Moeder gantsch niet toestaen conde &c., heeft mede, gevraght zijnde, verclaert, op des predicants sijne leerstucken, die hij voorgestelt hadde, niet te hebben, also die goet waren, ende is evenwel dus gebleven. De Kerckenraet, sulx verstaende, heeft den 15 Febr. derwaarts gesonden Jacob Cornelijs ende Jan Jansen, om haer tot aenneming der school met ordre te disponeren, met belofte, dat men soude sien, de schole voor hem open te houden, totdat hij de stucken verstonde ende toestaen conde,

doch alles te vergeefs, hoewel se onse leere niet mochten verwerpen.

Hierop als PIETER JANSEN den 22 Febr. geschreven hadde, ende MARTEN JANSZ. VAN DEN DIJCK hart aenhielden, ende moeijte te besorgen [1]) was, so heeft de kerckenraet den 24 Febr. de saeke den Schepenen gerecommandeert, om eene ordentlijke verkiesinge aldaer tot eenen schoolmeester te laten geschieden tot contentement van de kerckelijke ordre. Ende also hebben de E. E. Schepenen den 10 ende 13 Martii ten deele hier tot Uijtgeest, ten deele op de Marcken, den gebuijren [2]) aldaer tot de verkiesinge voorgestelt drie personen, die sich tot die schoole presenteerden, te weten PIETER JANSEN ROOS [3]), RONGE JANSEN van de vinckbuijrte op Graftdijk (wiens maechschap mede op Marcken woonet) ende MARTEN JANSEN van Crommenijerdijck; ende de stemmen van de gebuijren elcken afgeëischt zijnde, zijn de meeste gevallen op RONGE JANSEN ende is deselve met goed getuijchenis van de buijren op Graftdijk, van onse kerke zijnde, alhier neffens de Schoolvoogden gecomen, ende de kerckenordre voldaen zijnde ende belovende voortaen onse belijdenisse ende catechismus t'onderteijkenen, is hem den schooldienst van kerckenraedswegen geconsenteert; de beloften heeft hij eerst bij den predicant alleen, daerna in presentie van PHILIPS FRANSEN als schepen (tot sijnent) ende van JAN ALLERTS, secretarijs, ende de schoolvoogden bij gegevene handt gedaen: waerop hem de Schepenen oock consent geven ende de acte van versoek tot admissie aen den E. Heer Bailluw geven souden".

Den 7en Mei 1636 lezen wij: „Aen den Schoolmeester op

---

1) Vreezen.
2) Inwoners, burgers.
3) De „weerd", zie boven, blz. 46.

Marcken sal onse confessie gelanget werden om deselve neffens den catechismus de naeste reise in de classe t'onderteijkenen".

EERSTE TWISTGESPREK MET DE MENNISTEN.

„25 Maji 1627, den derden Pinxterdach, is de predicant met Symon Michiels ende Frans Pietersen, Cornelis J. &c. aldereerst [1]) in der Mennisten vergaderingegegaen ten huijse van Claes Jacobs (laekenmann); gelijk sulx bij den kerckenraed voor desen verscheiden mael gesloten ende besproken was van wegen der Mennonijten te seer uijtbrekende onruste, soekende d'onse af te locken ende onse h. waerheit te blasmeeren. Terwijl dan Abraham van den Berghe van Limmen op de Marcken [2]) te prediken, neffens het jongste volk van onse plaetse, gegaen was, is de predicant hier tot de Mennisten gegaen (als geseit); alwaer hij eenen vermaner van Saerdam Pieter Pietersen (die cort te voren een boexken van den wech na vredestadt [3]) uijtgegeven hadde) gevonden heeft ende gehoort, wat hij leerde over Joh. 14: 6 [4]).

Nadatse alles verricht ende geëindigt hadden is de predicant opgestaen ende heeft versocht gehoort te zijn, met reden wat hem beweeght ende gedrongen hadde, daer te comen. Verclaerde ende bewees daerop, dat Pieter Pietersen dien text niet getrowelijk, maer verkeerdelijk op sijn Sociniaens verclaert hadde, veel seggende van Christi leven ende exempel, daerdoor hij ons de wech ende waerheit ende

---

1) Voor het eerst.

2) Te Marken-binnen.

3) Zie *Catal. Bibl. der Dpsg. Gem. te Amst.*, dl. II, blz. 236, vg. *Doopsg. Bijdragen*, 1896, blz. 18—26.

4) „Ik ben de weg, de waarheid en het leven. Niemand komt tot den Vader dan door mij."

leven ware; maer van sijne genoechdoeninge ende versoeninge door sijn bloet tot vergevinge onser sonde ende also tot genadige rechtveerdigmakinge des geloofs niets met allen aenroerende. Ende hoewel PIETER PIETERSEN eerst vele uijtvluchten sochte, als ook, dat hij sulx op andere tijden mede wel geleert hadde, so is hem nochtans bewesen, dat hij voor datmael dien text ende den toehoorders te cort gedaen hadde, den grond van allen troste ende selfs tot heilicheit des levens achterlatende[1]). Hierop heeft hij eindelijk geseijt, dat hij daer dan op eene andere tijdt op letten wilde, vermaent zijnde, dat hij onse grondige onderwijsinge ons ten goede mochte afnemen; ende versocht zijnde om verder met ons van andere stucken als van de menschweerdinge CHRISTI ende van den doop der Christuskinderen te spreken, heeft hij hem seer ontschuldiget, als dat hij noch van sijne vrienden (op Assum)[2]) te spreken ende naer huijs te haesten hadde, so dat hij nu gantsch niet met ons handelen conde: ondertuschen heeft hij met gegevene hand aen den predicant belooft, hem sijne aensprake ten beste af te nemen ende voortaen daerop te sullen letten. Alleen eenige uijt de toehoorders toonden haer seer misnoeght, als van dien ook eenen overluijt, op eene banck staende, tegen den Predicant uijtriep: „PIETER PIETERSEN heeft ons wel geleert", waerop de predicant hem antwoordde: „Niet genoech, ende also niet wel. Siet, mijn vrient, of ghij op u leven (dat met CHRISTI leven niet is te gelijken) voor Godt ende in uwe conscientie selfs op u sterven sult bestaen connen", &c. Insonderheit hebben hare voorstanders den predicante seer tergende dickwijls geroepen, als met namen den eenen van haer roepende achter een: „Waerom quaemt ghij verleden donderdach niet?

---

1) Weglatende, verwaarloozende.
2) Een buurt in het Zuidelijk deel der gemeente Uitgeest.

Doen waster, die u soude den mont gestopt hebben! &c". (Denwelcken wij daerna verstaen hebben, eenen PIETER ANDRIES van Amsterdam geweest te zijn). Ende also de predicant daerop antwoordde, daervan niet geweten te hebben; andersins, so wanneer die mochte weder comen, gaerne mede te sullen comen, also sij 't hem maer mochten laten weten; so hebben sij hem all tergende ende met vingern dreigende geseijt, dat sij 't den predicant wel souden laten weten; hetwelke de predicant dan gedrongen zijnde, mede aengenomen heeft, ende voort ook versocht, met belofte dat hij hen dan door Godts genade mede bijcomen soude; waermede de predicant met de sijnen voor datmael gescheiden is; gelijck alles daerna breeder in geschrift ende Acta gestelt is, waerop hiernaast d'andere handelingen gevolget zijn, als hier beneden".

TWEEDE TWISTGESPREK.

„Den 6 Juni is de predicant met br. BRUIJN CORNELIJS ten tweedenmael door des Heeren bijsondere genade ende bijstandt in der Mennisten vergaderinge geweest. De somma van de handelinge is: Den 5 Juni is eenen van der Mennisten voorstanders (die de vorige reise den predicant in 't einde aldus gelijk uijteischede, t. w. J. G.) ten huijse van den predicant gecomen ende heeft hem aangedient, dat sij den volgenden morgen vergaderen souden ende dat sij sulx quamen aendienen, gelijk hij versocht hadde. De predicant antwoordde, sulx wel te verstaen ende dat hij sien soude, wat hem te doen stonde. Want eensdeels moest het Avontmael des Heeren dien morgen bedient werden; anderdeels was de predicant nu sedert eenige daghen wederom met eene sware coortse bevallen, waerdoor hij seer swack ende matt was. Nochtans sich in den Heere beraden ende besproken

hebbende met den kerkenrade, heeft datelijk[1]) door een briefken versocht br. ABRAHAM VAN DEN BERGHE[2]) van Limmen om hier te prediken ende het Avondmael te bedienen, gelijk hij ook den volgenden morgen gecomen zijnde, gedaen heeft, onder andern mede brengende sijnen oudsten sohn (JOHANNES VAN DEN BERGHE, die hem gecomen was te besoeken van Amsterdam) openbaer Notarijs, geadmitteert bij den Hove van Holland, dewelcke sich gepresenteert heeft, alles na vermogen ten principaele met de penne op te nemen, ende in Acte te stellen; gelijk den predicant geerne toegestaen heeft ende daerop geschiet sijnde, oock hem voor die Acta gecontenteert ende betaalt heeft[3]). Aldus dan den 6 Jan. is de predicant, hoewel van die coortse die vorige nacht seer hart aengetast ende noch seer swack, ende van sijne huisvrouw ende van de broeders (die hem ondertuschen besorgt[4]) zijnde, somtijts afrieden) becleedt zijnde, in den namen des Heeren, sich op desselffs waerheijt ende belofte van sijnes H. Geests bijstant ende eenigste sterkte desselfs verlatende ende bevelende, voortgegaen ende in der Mennisten vergaderinge met br. BRUIJN CORNELIJS gecomen, alwaer hij in 't midden een cleijn ledich stoeltjen vant[5]) tegen over des Mennisten leeraars hooch gestoelte. Heeft sich daerop gesettet, ende sich stille gehouden, tot dat haren leeraar alles gedaen ende gesloten hadde (tot eenen texte voor hem nemende Ef. 1) dewelcke sich noemde HANS ALENSON[6]) (een

---

1) „Datelijk" is een gewone 17de eeuwsche woordvorm; nog komen toen voor: dootelijc, entelijc, nootelijc e. a. Datelijk (ook: daetlijk) komt in deze uitgave dikwijls voor.

2) Hij is predikant te Limmen geweest gedurende de jaren 1622—1646.

3) Aanteekening op den rand: „5 fl."

4) Voor zijne gezondheid bevreesd.

5) Vond.

6) Zie over hem bijv. BLAUPOT TEN CATE, *Holland*, I, blz. 210 en 261.

bischop van Haerlem onder haer), geassisteert met noch twee andere, naemlijk Wouter Woutersen van Haerlem ende Cornelijs Dijrxen Boots van Jisp;

Den predicant, aldus alleen sijnde met br. Bruijn Cornelijs ende den Notarijs ergens daerachter, totdat de predicant Abraham van den Berghe met veele van de gemeinte naer 't houden van 't Avontmael mede derwaerts gecomen zijn om toetehoren, behalven dat van d'omliggende dorpen veele andere toehoorders waren, bijsonders van Mennisten, so dat het scheen, datse sich bijsonders tegen den predicant gescherpt ende met groot geroep eenen moet gemaeckt [1]), ende victorie ingebeeldet hadden. Doch alles ongeacht, hoewel vreemd, heeft de predicant op 't einde gehoor versocht, reden van sijne coemste voorgestelt ende daerop door verscheidene discoursen ende reden van de H. menschweerdinge Christi te handelen ende daervan te beginnen voorgestelt. De Mennonistische bisschoppen gehoor vergunt hebbende, hebben wel op de reden van de coemste jets begonnen te seggen ende gemeint, den predicant in eenige woorden te vatten, doch niets connende ende daerom tot het gespreck selfs gecomen zijnde, hebbense sich nochtans geensins tot verclaringe van haer gevoelen over dat stuck willen bewegen laten, voorwendende, dat dat stucke (waer Christi vleesch van dan waere) niet nodich ware ter salicheit; Item, dat sij onder hen vereenight ende verdragen waren, elck een te laeten in zijn gevoelen; . . . . . .
. . . . . [2])
die drie bisschoppen stijfden malcander, om den predicant

1) „Eenen moet maken", eig. opwekken, verlevendigen, bij uitbr. drukte maken, strijdlust aanvuren. Verg. later: onmoet, d. i. verdriet of oneenigheid.

2) Enkele malen kunnen wij voor ons doel gerust wat overslaan. Wie alles nauwkeurig weten wil, vrage van den Kerkeraad der Herv. Gemeente te Uitgeest het Notulenboek ter leen, dat mij welwillend is afgestaan.

t' overvallen ende van sijn stuck aftetrecken, ... de predicant seide, dat noch hen noch jemand anders toestonde jets als onnodich te veroordeelen. . . . . .

. . . . . .

Maer als de predicante daer hart op aenhielt ende in die sake wilde treden; so arbeidden sij de vergaderinge te breken ende te scheijden, seggende eindelijk ende op aenhouden van den predicant, alle drie achter een gestadich daerop blijvende, dat sij wel wisten, wat hij wilde seggen, begeerden 't van hem niet te horen noch geleert te hebben .....

Hiermede raeckte de vergaderinge in onmoet, murmureeren ende confusie, also dat geen gehoor noch gesprek meer voor dat mael conde wesen maer gescheiden moeste werden, tot groot misnoegen selfs van haer eigen volck, doch (Godt alleen de eere!) niet sonder versterkinge ende stichtinge onser kercke. Voor het scheiden eischede de predicant hier getuijchenisse, of hij hen niet in alles beleeftheit ende vriendelijkheit bejegnet hadde &c.? 't welck sij hem toegestaen ende getuijgt hebben. Aldus is doen de predicante met de sijnen, gelijck ook de geheele vergaderinge, gescheiden van het gedrang ende groote hitte bij die menichte van volck seer benawt ende besweetet (daerdoor moeste men haren leeraars onder het gespreck ook te drincken brengen) vast den geheelen halven dach aldus toegebracht hebbende: Ende de predicant, van doen af mede van die coortse sonderlinge bevrijdt sijnde, heeft Godt den Heere so veel meer oorsaeke gehadt te loven ende te prijsen voor de bijsondere genade ende versterckinge aen lichaem ende aen gemoet tegen alle vermoeden[1]); so dat sulx niet vergeten, maer billijk tot love van sijnen name gedacht ende gestelt mach werden....

De Acta, van den Notarijs voornoemt gestelt zijnde, zijn

1) Boven bidden en denken.

van eenige Mennisten van Crommenije, tegenwoordich zijnde, begeert ende hen ook te lesen vergunnet 21 Juni met een voorrede van ABDIAS, wedergesonden 27 Decemb".

DERDE TWISTGESPREK.

„MET MENNISTEN 15 AUGUSTI".

„De predicante ende Ouderlingen, verstaen hebbende, dat de Mennisten noch niet veel rusteden, maer dat sij haer noch seer beriepen op PIETER ANDRIES, van wien se t' eerstemael (den 25 Martii) opgehaelt hadden; ende dat deselve omtrent den 11 ofte 18 Julii wel wedercomen mochte (sij telckens om de 5 weken vergaderende bij beurte met de andere naestgelegene dorpen): So heeft men gedelibereert, wat men soude doen. Doch also men hadde bevonden, datse geene reden staen, noch haer rondelijk verclaren wilden, so sorgede[1]) men, dat het voortaen 't selve sijn ende maer meerder onruste sonder jets uijtterichten geven mochte; Om dan tselve voor te comen ende om onse genegenheit tot ruste te toonen, wanneer sij maer rusten wilden, heeft men goet gevonden, dat hare voorstanders, vergadert zijnde, mochte te voren aengesproken werden: Datselve is geschiet ten huijse van CORNELIJS STEFFENS, eertijts smidt, doenmael olijslager alwaer hem onsen br. BRUIJN CORNELIJS neffens eenige andere onse broeders tselve voorgehouden heeft ende tot dien einde gevraght, „of PIETER ANDRIES[2]) hier van Amsterdam comen soude? Indien ja, ofse wel souden mogen gedogen, dat de predicante verder tot hen bij PIETER ANDRIES quame, also se haer op hem hadden beroepen in 't eerste

1) Vreesde.

2) Voluit: *P. A. Hesseling*, zie: *Catalogus van de Bibl. der Dpsg. Gem. te Amsterdam*, dl. II., blz. 51 en BLAUPOT TEN CATE, *Holland*, dl. I, blz. 273.

ende ofse bij sulk seggen noch bleven? Ofse met PIETER ANDRIES ter rede staen ende haer verclaren ende verclaringe van de verschillende leerstucken horen wilden? Indien neen, ofse dan eens rusten wilden ende d'onsen ongemoeijt laten"? &c. Hierop hebbense verscheiden geantwoordet; de ouden seggende, dat „sijt niet begeerden, dat ABDIAS quame", met veel reden haer ook ontschuldigende van de onruste of moeijte d'onse aengedaen. Andere jongheren seijden evenwel, dat „de deure open stonde" &c. . . . . Hierom, om onse genegentheijt tot ruste te bewijsen ende haer te proeven [1]), is de predicante niet gegaen.

Evenwel, gelijk de predicante sorghde so is het gevolghd. Want nadat PIETER ANDRIES hier geweest was, hebben sij (bijsonders dien jonghen) niet alleen uijtgestroijet, dat se dien van de kerke genoech vrijheit, om te comen, gegeven hadden, seggende, dat de deuren open stonden; maer PIETER ANDRIES selfs heeft, so tot Saerdam, so tot Amsterdam, uijtgegeven, dat hij tot Uijtgeest na sijne predicatie op den predicante ABDIAS gewachtet hadde ende dat hij nu ende tot allen tijden wilde gereedt zijn, te antwoorden, hoewel hijt (quanswijs) [3]) niet eerst begeeren, noch aensoeken wilde. Ditselve de predicant verstaende ende bevindende, tot nadeel van de kercke ende waarheit te strecken, heeft versocht, die mannen selfs te horen, die van PIETER ANDRIES tselve mochten gehoort hebben: Ende insonderheijt zijn omtrent 4 Augusti hier tot Uijtgeest twee mannen van Saendijck (den een Princh of de Princhman [4]) toegenoemt, namaels ouderlinck tot Westzanen) bij den Predicant gecomen, rondelijk getuijgende, sulx van PIETER ANDRIES gehoort te hebben.

1) Bewijzen.

2) Voor de leus.

3) Princh = prinche, d. i. prince. Dus princh of princhman = hoofdman, hoofd, opperhoofd.

Om nog seekerder te gaen, heeft de predicant selfs aen Pieter Andries den 8 Augusti geschreven ende begeert, indien hij sulx geseijt hadde ende gestaen wilde, dat hij dan de naeste reijse hier tot Uijtgeest wedercomen ende ons verwachten soude, waerop antwoorde begeert is door twee broeders ende Diaconen. Pieter Andries, willende weten, wie dat van hem geseijt hadde ende soekende die woorden („nu end' t' allen tijden gereet te zijn", te weten, wanneer 't hem gelegen was) kinderlijk te verdraeijen, heeft doen niet geantwoordet, maer sulx met naesten [1]) te sullen doen belooft.

Hierop den 10 Augusti hebben onse broeders (om noch verder den grondt van alles te weten ende ofse in haer seggen overeenquamen, te meer also wij van Pieter Andries geen antwoort becomen hadden) wederom andermael tot de Mennisten voorstanders alhier ten huijse van Cornelijs Steffens (smidt al.[2]) olijslager) op den Muldijck sich begeven ende gevraght, „of Pieter Andries hier de laetste reise op mij gewachtet hadde"? twelcke sij rond uijt hebben ontkent. „Of hij gecomen was met ons te spreken"? Antw. dat zij 't niet wisten, „Of ende waerom sij uijtgestroijet hebben ons laetstmael geantwoorddet te hebben, dat de deuren openstonden"? Sij condent niet heel loochenen, doch wilden haer seggen ontschuldigen; ende datse der luijden seggen niet verhoeden conden! Datse ons naestcomenden Sondach wilden laten bij haer comen! (Sommige hebben geweigert; doch andere hebben geseijt, door wat recht wij eerst gecomen waren, of wij tselve nu niet gebruijcken mochten?) Waervan wij nochtans reden getoont hebben.

„Ofse Pieter Andries souden willen ontbieden, twelck

1) Zoo spoedig mogelijk.
2) D. i. alias.

versocht is"? Maer sij seiden bij hemselfs ende niet bij haer te staen.

Aldus gescheiden zijnde ende van alle canten in twijffel gelaten; ja gelijk genoech denckende, of PIETER ANDRIES comen ende ons onverwacht voorbij of deurpasseeren mochte tot nadeel van de kercke: So heeft de predicant sich resolveren moeten, tot hem in vergaderinge te gaen op den naestcomenden Sondach volgens het geroep[1]), dat sij dan vergaderen souden. Doch op dat onse kercke niet mochte ledich staen, of in disordre geraken, als ook dat de predicant wat meer bijstands mocht hebben van eenige broeders (also de Mennisten laetst met haer drie tegen hem alleen gecomen waren) so zijn op sijn versoeck (van den 11 Aug.) bij hem op bestemden tijdt, 15 Augusti, gecomen DN. JOHANNES PETRI JUNIUS, predicant van Assendelft[2]), als hem t' assisteeren ende DN. JACOBUS ADRIAEN TETHRODIUS, predicant van Crommenie[3]), om in sijne absentie alhier in de kercke te predigen: waerop daerna noch eenige andere naestgelegene predicanten ende broeders om toe te horen gevolght zijn, van verscheidene plaetsen den roep van 't gespreck seer breedt gestroijet zijnde.

Als men aldus den 15 Augusti in der Mennisten vergaderinge was gecomen: so heeft men in plaetse van PIETER ANDRIES (die daechs te voren maer van geschreven hadde) gevonden eenen CORNELIS DIJRXEN BOOTS van Jisp; dewelcke uijt Mt. 8: 1—4 geleert hebbende ende alles zijnde geëindight, heeft de predicant ABDIAS reden verclaert onser wedercomste ende versocht om nu met CORNELIJS DIJRXEN evenwel van de gemeine verschillende stucken te spreken, hoewel

---

1) Alleen op het gerucht af.
2) 1612—1631, daarna naar 's Hertogenbosch, waar hij stierf in 1635.
3) 1623 - 1651.

wij andersins PIETER ANDRIES verwachtet hadden. Maer CORNELIJS DIJRXEN BOOTS heeft het gespreck met ons plathuijt[1]) afgeslagen, omdat wij met PIETER ANDRIES te doen ende begonnen hadden, daertegen, dat het hem niet eers genoech was, noch betaemde, sonder last in sijne plaetse te treden. Gedrongen zijnde, ... so heeft hij nochtans geensins tot 't gespreck comen willen; selfs hem voorgehouden zijnde door getuijchenis van presente broeders van Wormer ende Wormerveer, dat hij sich voorheen meermael vermeten hadde, met predicanten wel te willen in dispuijt treden; alles aldus te vergeefs zijnde, heeft men CORNELIJS DIJRXEN BOOTS tot miscontentement van elckeen moeten staen ende die vergaderinge blijven laeten. Alleen in 't einde, in sulcken tumult verstond DN. JOHANNES PETRI JUNIUS van Assendelft, datter noch eenige andere belhamels waren, die veel te seggen mochten, van te disputeeren, dat dieselve doch mochten gevordert ende aengesproken werden: DN. JUNIUS eenen van dien (genoemt AERIAEN . . . . . [2]) van Saendijk) kennende ende siende, sprack hem aen, off hij antwoorden wilde in plaetse van CORNELIJS DIJRXEN BOOTS, die daer met den mond vol tanden stondt, zonder te spreken; te meer, also hij hem wel voor dien met hem (JUNIO) te spreken lustichte zijn vermeten hadde[3])! Doch voor datmael weijgerde dien AERIAEN, seggende, dat hij gecomen was, om alleen te hooren ende niet om te spreken.

Daermede zijn wij van haer gescheiden.

Buijten gecomen zijnde, coemt eenen (dies AERIAENS broeder) wel aen DN. JUNIUM voorgevende, dat AERIAEN (nu opgeweckt zijnde) hem noch wel tot het gespreck resolveren

---

1) Verg. voor „plathuijt" = het Mnl. *plat ute* VERWIJS en VERDAM, *Mnl. Wbd.*, Dl. VI, kol. 425 (op *plat*, Bijw.)

2) Een open plaats.

3) In dezen zin schuilt blijkbaar eene fout.

soude, so wanneer hij van den kinderdoop wilde spreken ende ook JUNIUS maer alleen, sonder jemand anders. DN JUNIUS heeft sulx aengenomen ende nadien men uijt der Mennisten huijs was gescheiden ende daer weder te keeren geene vrijheit hadde ende ook van hitte wat benawt was, so is men recht toe in de kercke[1]) gegaen. Aldaar heeft DN. JUNIUS na het gebet eerstelijk voorstellen ende bewijsen, dat men geloven moest, 't gene so met uijtgedruckte letter, so met grondt ende reden der schriftuire wel bewesen wort". Hierop hield hij een geleerd betoog. „So heeft dien ARRIAEN niet alles na malcander beantwoordet, maer volgens het gemeine uijtvlieden van de besnijdenis jets geëxipieert aengaende de meisken ende den 8. dach. . . . . .

Eindelijk, also dien ARIAEN geene van die treffelijke reden van DN. JUNIUS verstond, veele min versmackde[2]), ... so heeft DN. JUNIUS, 't verhandelde cortelijk wederom vattende ende bewijsende, ... daermede alles den oordeel der toehoorders bevolen zijnde, met het gebet ende danckseggínge geeindicht.

PIETER ANDRIES alsdoen derhalven niet willende comen, hadde dato 13 Aug. aen den predicant eenen brief gesonden als antwoort op sijn aenschrijven, hierboven gemeldet. Maer alsoo hij in denselven sijnen brief den predicant beschuldight van strijtlust, der voorgaende predicanten ruste prijset; sijn seggen wil ontkennen oft deels verdraeijen, hem tot ruste genegen te zijn schijnen; ende ondertuschen hem tot het gespreck willich stellet, so wanneer men van tijdt ende gelegenheit soude besproken zijn:

---

1) Nl. het kerkgebouw der Hervormde Gemeente.
2) Terugwierp.

So heeft de predicant nu so veel te meer.... aen hem schrijven, ende sich vooreerst verantwoorden moeten, als hoe hij..... geterget ende getrocken was; soodat sijne voorsaten, in den Heere rustende, tselve in sulke gelegenheit souden gedaen hebben, gelijkse dan ook wel gedaen hebben: .....hij diensvolgens ook tot hem soude comen moeten ..... Van de gelegenheit soude men tegenwoordich wel accorderen, ofte versochte, dat PIETER ANDRIES hem de conditien eens voorstellen ende te weten doen soude. Desen brief heeft ABDIAS van Dato 5 Sept. 1627 aen hem (PIETER ANDRIES) naer Amsterdam door sekeren broeder gesonden".

VIERDE TWISTGESPREK.

„Handelingen ende gesprek tegen PIETER ANDRIES".

„Den 16 April 1628, palmsondach, is ABDIAS in den name des Heeren naer goetvinden van den kerckenraedt ten vierden mael geweest, waervan de saeke ende handelinge ter eere Gods ende tot stichtinge in somma mede weerdich is, opgeteijkent te zijn. Den 15 April heeft de kerckenraed verstaen, datter een groot geroep gemaekt wierde van de comste van PIETER ANDRIES (coopman), bischop der Mennisten van Amsterdam, waerop se haer alhier van beginn af geduijrich beroepen hadden ende dat men nu sien soude, of de predicant soude comen derven! Ende daerom heeft de kerckenraedt so veel meer datelijk daerover handelen moeten om verder onheijl voor te comen, te meer also hij op des predicants brief van voor 7 maanden dato 5 Sept. 1627 noch niet geantwoordet hadde, waervan nochtans eenige van de Mennisten alhier uijtgegeven hadden, hoe dat PIETER ANDRIES op den brief van den predicant so dapper bejegent hadde, so dat hij scheen, dien gesien te hebben ende datse daermede alreede seer braveerden tot nadeel van de kercke ende

waerheit. Doch om alle genegentheid tot ruste wederom te toonen, heeft de predicant sich niet datelijk tot hen gemackt [1]); maer men heeft eenige broeders noch dienselven avont tot hen gesonden in hare vergaderinge ende hem met geschrift van den predicant versocht: „Of Pieter Andries gecomen ende gereet was, met hem (den predicant) te spreken ende hem te antwoorden? Ende dat hij in dien gevalle datelijck te mogen comen begeerde". Hierop antwoorde hij maer mondelijk, van vrede ende liefde veel sprekende, hoewel ondertuschen hij ook seijde „gecomen te zijn, om te verwachten, wat verder wilde volgen ende hij niet wijken wilde, of de predicant quame" ende dies meer &c. De broeders, op die schone woorden van vrede siende, hielden, dat hij onse comste afsloech, gelijk wij tot ruste geerne souden gewilt hebben. Nochtans voor die andere nareden, als een schorpioensteert, seer bevreest ende besorget zijnde, heeft de predicant vroech morgens den 16 April wederom door eenige broeders een briefken aen Pieter Andries in sijn losament gesonden, te kennen gevende hoe datse sijne antwoordt op de vraghe van den avont te voren eensdeels geerne verstonden als Neen ende afslagich te wesen, andersdeels evenwel ook ongeerne uijt de nareden als Ja mochten verstaen. Ende daerom in twijfel staende, versochten wij een claer ende resoluijt antwoort van Ja oft Neen; ende sulx mede in geschrifte om alles wel te verstaen: als ook dat wij begeerden sijn antwoord op des predicants schriven voor 7 maenten te sien, also wij verstonden, dat het bij anderen all gesien was, gelijk ook den avont te voren versocht was. Hierop heeft hij den brief belooft te senden, overmits daerin noch jets te stellen was, hoewel hij hem om des vredes wille hadde achtergehouden; het andere antwoord soude hij mede schrifte-

1) Zich . . . begeven.

lijk doen ende senden; hetwelcke laetste hij sondt, als het laetste luijden gedaen wierde, dat de predicant in de kercke gaen moeste.

Daerom heeft de predicant sijne predicatie gekortet ende de broeders des kerckenraets getoont, 't gene PIETER ANDRIES antwoordde, te weten, dat hij wel ruste ende geen disputeeren versochte, nochtans niet weijgeren wilde te spreken, so ABDIAS volgens sijn voorgaende schrijven hem t' onderwijsen gesinnet was. Aldus dan siende, dat hij van sijne dubbeltheit niet afenweek[1]) om altijdt tot nadeel van onse kercke ende waerheit eene deure open te houden: ja dat hij ons op ons amt ende beroep dronge ende gelijck mede uijtbode, als altijdt gehouden zijnde om andere t' onderwijsen, die tselve begeren te horen ende aentenemen:

So is verstaen, dat de predicante ..... geperset wierde om hen te bejegenen: Ende daerop is doen de predicant daetlijk met br. BRUIJN CORNELIJS uit de kercke na hen toegegaen, hoewel ook veele andere van de kercke met menichte[2]) gevolght zijn. Aldaer gecomen zijnde, was PIETER ANDRIES mede seer haestich geweest ende uijt sijn leeren all gescheiden, nochtans noch doende in 't bedienen van haere gemeenschap (oft Avontmael); waerom ABDIAS met de zijnen in de middeldeure bestaen ende stille bleef, totdat deselve haere actie met gesang ende gebet ende segen mede geëindicht waren; ende daerop ingetreden zijnde ende gehoor versocht ende vercregen hebbende, heeft getoont, hoe dat hij volgens het schriftelijck antwoordt van PIETER ANDRIES gehouden was, ook nu te compareeren.....

Stelde tot dien einde voor.....

---

1) *D. i.* af en week.
2) In grooten getale.

1. wat hij van Christo ende sijn persoon gevoelde [1])?

2. wat van de rechtveerdichmakinge?

3. wat van den doop der Christenkinders, aengesien deselve mede van de sonden door Christi bloet moeten gewasschen zijn, waervan den doop een teijcken is?

4. of de overicheit [2]) de salige kennisse hebbende, in haer amt soude mogen blijven (also hij in sijne gebet gebeden hadden, dat haer Godt de kennisse geven wilde, om te mogen salich werden)?

5. waerom se sich van de kercke afhielden ende ook andere afhielden, also 't gene sij daer ten deele gehoort ende gedaen hadden, Godt lof in de kercke niet minder, maer veel claerder gepleeght wierde?

Pieter Andries ... heeft geensins willen ingaan op die ordre van materie".

Eerst werd een heel gesprek gevoerd over de *menschwording* [3]), dat aldus eindigt:

„Pieter Andries, allerleij uijtwegen nemende, viel wederom op de benaminge des soons Godts uijt Luc. 1: 35, willende drijven, dat hij ook na den vleesche Gods sone genoemt wierde en was: hetwelcke hem anders verclaert ende bewesen is tegen Menno Symons, hoewel Pieter Andries daerin denselven niet wilde voorstaen. Eindelijk, also Pieter Andries gelijk een katte alletijdt weder op deselve poten quam vallen, dan van d'ordre van materien, dan van de nootsakelijkheit, dan van de materie der sielen inwerpende, om immers tot dat stuck van de menschweerdinge niet te comen, also dat hij daertoe niet te buigen was ..... ende eer de vergaderinge scheen te sullen breken, waerom dan deselve mis-

---

1) Dacht, oordeelde.

2) Overheid.

3) Twee bladzijden in het Notulenboek zijn hiermede gevuld.

noeghde ende ook sijn volck hem seer voorstaende ende siende verlegen te zijn, vast deurgaens uijt alle hoeken riep ende den predicant trock ende aenstiet, dat men van den *doop* van den *doop(!)* spreken soude:

So heeft de predicant dat stuck dus verre moeten laeten berusten ende sijne beloften voort willen ende moeten voldoen, om hen allen den mondt te stoppen ende aldus mede tot dat stuck van den doop der Christenkinders, als tot haer plechtanker sich begeven, om dat mede door des Heeren genade te lichten ende te verlichten. Als ABDIAS nu daertoe resolveerde ende voorstelde, wierde bij de geheele vergaderinge eene groote stilte, als ook selfs bij PIETER ANDRIES eenige veranderinge, als oft dat niet gedacht ende also ofse iets wonderlijks verwachtet hadden. Vóór all stelde daerop ABDIAS den staet des geschilles ende hoe niet van alle, maer van gelooviger, ouders ende Christikinders gevraght wierde, men die nu doope mochte, ja moeste.

Stelde voort, tselve te sullen bewijsen met de crachtige gronden der Schrifture.....,

hoewel nu PIETER ANDRIES bij die occasie vraghde ende den toehoorders seer wilde indrucken, dat de predicant moeste bekennen, dat den doop van de kinders in de schrifture niet uijtgedruckt en was; so heeft hij nochtans daermede niets moge opdoen,

alsoo ABDIAS de toehoorders daertegen geduijrich vermaende ende badt, datse sijne woorden niet ten halven, (naar PIETER ANDRIES bedroch ende misduijdinge), maar geheel wilden tsamen nemen ende wel verstaen, also dat hij verclaerde, datter geene uijtgedruckte letter in h. schrifture was, noch vóór, noch tegen de kinderdoop.....; de schrifture was na de letter in substantie gelijk te achten.

Ditselve claer ende naeckt getoont zijnde, moeste PIETER ANDRIES laten passeren ..... Hielt daerop ABDIAS hem

dit tot sijn eerste argument voor, met wederhalinge: ..... Ook bij de Mennisten werden gedoopt, hoewel sij ondertuschen niet seker weten, ofse na waerheit in 't verbond ende salich zijn; 't welck sij mede Godt ende den tijdt moeten bevelen. ..... ABDIAS houdt „Ja" op de belofte, aen de gelovigen gedaen, dat Godt „haer ende haers saets Godt" sijn wilde &c.

Daerop viel PIETER ANDRIES met een groot gelaet tot die propoosten, als of desen mann (ABDIAS) niet seggen derfde, 't gene sijnen CALVINUS seijt, dat Godt ook sommige kinders van gelovige ouders, in hare jongheit stervende, verdoemt heeft; haelde tot dien einde uijt sijn diesack[1]) een seeker boexken, uijt hetwelcke hij de woorden CALVINI selfs (so hij seijde) daervan voorlas, waermede hij seer tegen CALVINUM ende also tegen ABDIAS en de kercke triumpheerde; dat hem ABDIAS niet in spreken conde, ...

ende daerop vraghde doen ABDIAS, of CALVINUS in die voorgelesene woorden datselve juijst seijde, 't geene dat hij daeruijt wilde bewijsen; dat naemlijk Godt eenige *geloviger* ouders kinders, in haere jongheit stervende, datelijk verdoemt hadde? Of CALVINUS in die woorden sprack van kinders der *geloviger* ouders? (want hij[2]) sprack van die eerste werelt die door de sondvloet verdaen is met hare kinders, so wij recht hebben verstaen):

Ende hoewel PIETER ANDRIES voelde, dat hij dat niet conde waermaken ende met continueeren in sijn lasteren van de h. predestinatie aenhielt om daerop niet te antwoorden,

So hieldt ABDIAS evenwel aen ende liet niet af[3]),

totdat hij selfs rondt uijt moeste bekennen, dat CALVINUS in die woorden juijst van kinders der *gelovige* ouders niet en sprack, hoewel hij 't op andere plaetsen dede.

---

1) Dijzak. 2) Calvinus. 3) En hield niet op.

Waerop ABDIAS hem als eenen calumniator[1]) ende bedrieger opentlijk heeft bestraft ende de toehoorders uijt dat exempel vermaent, op sulke ende diergelijke lasteringen tegen onse godtlijke leere der h. predestinatie niet te geven, als die se, tot bewijs comende, niet conden waermaken &c.

PIETER ANDRIES, aldus beschaemt staende, sprack daertuschen ende eischte, dat ABDIAS tot bewijs van sijne eerste voorstellinge van sijn argument voortgaen wilde: . . .

. . . . . .

PIETER ANDRIES, aldus tusschen ende in die plaetsen Act. 2 ende 10 gevangen zijnde ende dan hier, dan daer soekende te vlieden, maer de voorstellinge niet connende ontgaen, so heeft ABDIAS beijde bewijs uit Act. 2 ende 10 tsamengevoecht ende hem daertuschen gesocht te houden ende vast te maken, dat hij niet conde ontcomen .....

Maer PIETER ANDRIES en heeft op die tsamenvoeginge der voorstellinge uijt Act. 2 ende 10 niet met al geantwoordet, maer sich tot de sijnen keerende geseijt, dat hij liefst sittende soude spreken willen ende dat hij moede was; waerop hij ook geseten ende jet (van hetgene dat van haer avontmael aldaer noch overich was) ververschet is, sijn wijff van Amsterdam mede naest bij hem zijnde (waerbij men den predicant ook jet tot ververschinge heeft gepresenteert, die het ook met danck ende vriendelijk aennam, also het seer heet ende een groot gedrang was ende de predicant midden onder 't volck stondt ende gedruckt ende van sommigen somtijdts getrocken ende gestoten wierde, daer PIETER ANDRIES op sijnen stoele wat hoger ende vrijer stondt). Evenwel nu dus geseten ende ververscht zijnde, heeft PIETER ANDRIES, alles afbrekende, geseijt: „DNE. ABDIA, wij sullen „'t moeten op andere tijdt verhalen, Ick en can nu niet

1) Rechtsverdraaier, lasteraar.

meer; Ick en ben niet wel; Moet nodich na huijs", &c.

Hoewel nu ABDIAS op sijne voorgestelde reden geen antwoord en hadde, nochtans sich met br. BRUIJN CORNELIJS besproken hebbende, heeft het aengenomen, mits dat PIETER ANDRIES tijdt noemen soude om voort te handelen ende dat hij antwoorde op den brief van den predicant (daervan hierboven) overgeven soude, so ver hem beliefde: Is ook gevraght, of hij niet moeste getuijghen, dat ABDIAS tot den doop [1]) gecomen was, hoewel maer één argument hadde mogen voorstellen; diergelijken hij, Godt loff, meer hadde.

Waerop als PIETER ANDRIES seijde, dat men van den tijdt eens soude handelen ende dat hij den brief wilde senden, als het ABDIAS juijst wilde; ende het ander met bloot wincken met sijn hooft scheen te getuijgen: so heeft ABDIAS de geheele Actie met opentlijke danckseggínge ende gebede aldaer besloten: Ende also heeft d'een den anderen groetende ende vriendelijk toeneigende den Heere ende den woorde sijner genade bevolen.

Hiernaest heeft de predicant ABDIAS alles in bijsondere Acta na substantie vervattet ende so ouderlingen, so andere broeders van kennisse, memorij ende oordeel vergadert ende hen de Acta des geheelen gesprecks voorgelesen sijnde, zijn van hen allen na substantie aldus bevastiget. Ende hiermede heeft onse kercke voortaen door Godts genade alhier redelijke ruste gehadt, so veel de Mennisten aengaet ende is, Godt loff, niet sonder stichtinge geweest.

De Heere alleen moet geëert ende gepresen zijn, die ook verdere gnade, ruste ende stichtinge geve tot sijner eere, voortplantinge der h. waerheit ende veele salicheit. Amen".

---

1) Kinderdoop.

ONDERZOEK VAN ABDIAS OVER HET GESPREK TE ALKMAAR IN 1592 [1]).

„Wat den brief aengaet, daervan vermeldet is, heeft PIETER ANDRIES denselven door JAN DIJRXEN, schuijtvoerder, in 't wechreijsen aen den predicant laten behandigen: Maer also deselve brief vol galle was, willende den predicant uijt weerwrake van sijne ende der sijner angewesenen onruste ende strijdicheit van veele onwaerheden, onruste &c. beschuldigen, ja selfs onse heele kercke op allerleij maniere becladden, als ook onder anderen ophalende van seker gespreck tot Alcmaer, tuschen d'onse ende de haren aldaer aengestelt, ende hoe de Magistraat de Schriften in 't midden van den principalen handel geëischt ende verbrand hebben, daerbij gebleken zij, of de predicanten so willich zijn tot het gespreck, als die de overicheit, haere lidtmaten zijnde, hadden te vermanen gehadt, om voort te gaen, gelijk de Mennisten wel geerne gesien hadden &c. van placcaten &c. So heeft de predicant ABDIAS sijne antwoort ende verdedigínge gereetgemaekt ende beslooten 24 Sept. 1628.

Doch de antwoord niet datelijk gesonden, maer bij hem gehouden, als betoonende sijne genegenheit tot ruste, als sij maer voortaen rusten ende d'onsen voort ongemoeijt mochten laten, te meer also sij haer geener leugen schaemden ende onse sake claer ende openbaer was: ofte indien PIETER ANDRIES wederquamen, hem dan selfs daerop aentespreken ende d' antwoorde te langen:

waertoe ABDIAS mede op alles grondich ondersoeck gedaen heeft, als dan ook van dat gespreck tot Alcmaer, waeraan DN. WILHELMUS NICOLAI SOMERUS, predicant aldaer [2]), van

1) Zie BLAUPOT TEN CATE, *Holland*, dl. I, blz. 193.

2) Deze is predikant te Alkmaar geweest van 1617—1633. Zie VEERIS en DE PAAUW, *Vernieuwd kerkelijk Alphabeth*, 1750, blz. 192.

dato 10 Juni 1628 berichtet heeft uijt den monde van zijn schoonvader; dat naemlijk de Mennisten (den voerder zijnde HANS DE RIES) onder het gespreck groote licentie[1]) ende confusie gemaekt hebbende, voor het einde desselfs dingen uijtstroijende tot onruste ende volgens hare gewoonte triumphe vóór de victorie gesongen hebben. Dat daerdoor de E. Magistraet onheil sorgende, het gespreck gestaekt ende de Schriften van wederzijden verbrand heeft: De oorsake zij alsoo uijt de Mennisten gecomen ende het is valschelijk versiert ende notoirlijk onwaerheijt, als of sulx door beleijt der predicanten geschiet zij. Aldus dan d'antwoort van ABDIAS gereet zijnde gemaekt, is onder hem gebleven om reden ende gelegenheit, als voorseijt is. De Heere wille ons bewaren in sijne h. vrede ende waerheijt; sijn woort is de waerheijt.

Wat bejaerde persoonen voort daerna tot de kercke getreden ende in deselve gedoopt zijn, zie boven pag. 114. Godt geve verder gnad ende segen"!

En hiermede eindigt zijn, voor ons in vele opzichten leerzaam, verslag.

EENIGE BEJAARDGEDOOPTEN.

Wanneer wij nader onderzoek doen naar de bovenbedoelde bejaardgedoopten, dan lezen wij, dat den 24sten December het eerst bij het Avondmaal heeft aangezeten:

„JAN JANSEN, een timmerman, den soon van schipper JAN ISBRANDS, Mennist: gelijk hij dan ook daertevoor tegen de kercke uijt onverstandt ijverde, totdat hem Godt de Heere door sonderlinge genade ende middelen tot de kercke ende waerheijt getrocken ende met sonderlingen ijver ende verstande der waerheijt begeert heeft (welcke gaven de Heere

1) Ordeloosheid.

door sijne genade in hem wille bevastigen ende vermeeren): daerom hij dan oock hier cort te vooren in onse kerke gedoopt is, sijnde den 24 Sept. anno 1628.

Item sijne huijsvrouw Pieterken Pieters".

Deze doop van Jan Jansen wordt ook medegedeeld op bovenvermelde pag. 114.

„Jan Jansen, een timmer-, oock mede een vaerendman, soon van Schipper Jan Isbrands, Mennist opt Nieulandt[1]), nadat hij mede bij de Mennisten geweest ende hem uijt misverstandt tegen de kercke ende waerheijt een harde partije getoont hadde, maer door des Heeren genade op sijne wederomreijse, te schepe sijnde, sonderling ende gelijk wonderbaerlijk getrocken ende verandert was; heeft sijne sonden tegen de godtlijke waerheijt, voor desen gepleegt, bekent; ende heeft de waerheijt seer suijver ende ijverich verstaen ende voorgestaen (daervoor de Heere gepresen sij, die hem oock daerbij stercken ende bewaeren wille). Is oock daerop den 24 Sept. den sondach voor middach na de predicatie in den naeme Christi gedoopt. Tekst: Hand. 22: 14—16.

Teunis Teunissen, vaerendman, broeder[2]) van Jan Jansen voors., woonende op den Muldijck, is van gelijk na goede onderwijs ende beloften in de kercke na de predicatie gedoopt den 25 Febr. ann. 1629. Tekst: 1 Cor. 12: 13.

Laurents Pieters, Backer, woonende in de Schevelstraete, nu een tijdtlang ter kercke gecomen sijnde (gelijck dan sijne eerste vrouwe mede van het pausdom uijtgegaen ende in de godtlijcke suijvere waerheijt gestorven was) ende seker bewijs hebbende, dat hij noch niet gedoopt was (gelijk dan sijne Moeder, Mennist sijnde, alhier mede moeste bekennen) is na goede onderwijs ende gewoontlijke belofte in de kercke na de predicatie in des Heeren naeme gedoopt

1) Een buurt van Uitgeest. 2) D. i. „halfbroeder", zie iets verder.

den 11 Mart. anno 1629. Tekst: Gal. 3: 27—29.

Arijs Teunijs, weduwnaer ende seijlmaeker, de halfbroeder van Jan Jansen (van wien hiervooren) nu eenen langen tijdt mede ter kercke gecomen sijnde, is na verscheijden onderwijs ende gedaene belijdenis ende belofte mede in den name Christi gedoopt des vrijdaechs avonts voor paeschen na de predicatie, sijnde den 29 Martii ann. 1630. Tekst: Marc. 15: 36 tot 't einde.

Jacob Jansen, de volle broeder van Jan Jansen, ende voorts de halve broeder van Teunis Teunissen ende Arijs Teunijs (waervan hiervoren), nadat hij tot Ackersloot aen eene paepsche vriendschap getrowt ende nu hier met der wooninge gecomen ende de kercke te met besocht hebbende, met sijnen broeder Jan Jansen besproken was, heeft mede den doop in onse kercke versocht, ende is deselve oock aen hem na goet onderwijs ende op gewoonlijke beloften volgens christelijke ordre in den name des Heeren bedienet den 21 Febr. ann. 1636. Tekst: Tit. 3: 4—8".

Aan het bovenstaande kan ik nog het volgende over „de vier gemeenten" [1]) toevoegen. Zij behoorden tot de Waterlanders en sloten zich aan bij de Zonsche Sociëteit. Alleen Knollendam had een eigen leeraar. Het Avondmaal werd op elke plaats eenmaal in het jaar gevierd. Een oud glas uit een kerkraam moet het jaartal 1628 hebben bevat. Een kasboek der gemeente Knollendam begint in 1669 en zegt: „Men heeft goed gedacht te beschrijven, wat dat er van de dienaars wordt geresolveerd van wegen vermaanhuis of van de lidmaten, alles wat er in overweging komt, opdat het alles in orde geschiede".

---

1) Zie boven, blz. 36. *Archief der Doopsgez. Gem. te Amsterdam*, C. 224 en 251.

De volgende collecten mogen met eere vermeld worden:

1672, onkosten voor verzoeken om vrijheid van wapendragen: fl. 7—17—8.[1])

1674, voor vervolgde broeders in de Paltz: 6 fl.

1678, dito: Uitgeest: fl 190—7—8; Krommeniedijk 170 fl.; Marken-binnen 23 fl.; Knollendam fl. 120—2—8. Hiervan is terug ontvangen van Corn. Gerritsz. Meijnaert van Zaandam fl. 81—16—6, om in de gemeenten te verdeelen naardat elk gegeven had.

1690, dito: resp. fl. 16—8; 27—10; 24; 15—8.

1726, voor broeders in Poolsch Pruisen: Uitgeest niet genoemd; Knoll. fl. 42; Kromm. fl. 74; Marken-binnen fl. 33.

1733, dito: te zamen fl. 50—11—12.

1745, voor de Waterlandsche Sociëteit, die jaarlijks tekorten had: tezamen fl. 43.

1764, buitengewone collecte voor de armen: fl. 36—9—8. In 1766, fl. 59—19— 4.

In 1745 werd de kerk te Knollendam verbeterd, in 1753 werd het rieten dak door pannen vervangen.

In 1721 begonnen ook de Collegianten te vergaderen[2]), in 1789 vereenigden zij zich met de Doopsgezinde gemeente.

De plannen voor de vereeniging met Krommeniedijk (de gemeente te Uitgeest was in het tweede deel der 18e eeuw[3]) reeds zoo goed als verdwenen) werden gevormd in 1797. Nadat den 4den Mei 1804 een voorafgaande vergadering was gehouden, kwam de vereeniging tot stand in eene broeder-

---

1) De gulden was verdeeld in 20 stuivers, de stuiver in 16 penningen.

2) Verg. J. C. van Slee, *De Rijnsburger Collegianten*, Haarlem, 1895, blz. 201 volg. „Van het bestaan van een college (*d. i.* der Collegianten) wordt alleen te West-Knollendam gewag gemaakt zonder meer", *a. w.*, blz. 202.

3) Zie Blaupot tne Cate, *Holland*; dl. II, blz. 45, 232. In 1811 is er voor het laatst gepreekt: *Invent. v. het Archief* bovengen. C, 224; *Cat. der Doopsgez. Gem. te Amsterdam*, dl. II, blz. 130.

vertoeving op 6 Mei d. a. v. Voor Marken-binnen werd ter vergoeding voor 31 predikbeurten 's jaars door de Waterlandsche Sociëteit, den 1sten Augustus d. a. v. te de Rijp vergaderd, f 93.— afgezonderd.

In 1772 ontving de gemeente te Knollendam eene gift van f 4000.— van Jacob van den Busch, lid der gemeente, wonende te Zaandijk. Dezelfde liet ook in 1779 eene som aan de gemeente als erfenis na. Daaruit kon men in 1780 de pastorie koopen voor f 380.—.

In 1791 is op eene Sociëteitsvergadering te Westzaan besloten, dat de diakenen te Knollendam en te Krommeniedijk zelven de jeugd zullen onderwijzen en dat de leeraar nu en dan zal informeeren naar de vorderingen.

In 1781 was men na den dood van Maarten Schouten zonder eigen leeraar, waarna J. Jonker uit Kolhorn werd beroepen op f 400.— tractement voor Knollendam en Marken, waarvan Marken f 100.— betaalde. Deze vertrok den 27sten Maart 1783 naar Medemblik, waarop Krommeniedijk en Knollendam besloten, samen Simon Kalverboer te beroepen in 1786. Na een examen, voor ds. Albert Vrijer te Wormerveer afgelegd, wordt hij bevoegd verklaard tot den dienst. De intrede had plaats op 16 Juli.

Men bepaalde in 1805, dat iemand, die in 1½ jaar niet ter kerk was geweest, als lid der gemeente werd geschrapt; verviel hij tot armoede dan zou hem onderstand worden geweigerd. Nog in 1827 worden drie leden geschrapt om hun verzuimen van het Avondmaal zonder dat hun eenig wangedrag kon verweten worden, terwijl twee van hen het Avondmaal gemakshalve in eene andere gemeente hadden gevierd.

In 1821 vergoedde Marken-binnen nog jaarlijks f 50.— voor 10 predikbeurten. In 1828 vereenigt zij zich met de zustergemeenten en wordt de kerk te Krommeniedijk hersteld. Het kerkgebouw te Marken was „een oud huisje, dat nu over-

tollig is geworden". Volgens de wet mocht het niet worden verkocht zonder de toestemming der overheid, waarom men het volgende verzoekschrift indiende: „De Doopsgezinde Gemeente te Marken-binnen, uit niet meer dan 7, mannelijke en vrouwelijke, ledematen bestaande, is niet langer bekwaam derzelver kerkgebouw en de kosten, tot deszelfs eeredienst vereischt wordende, te kunnen betalen, heeft zich uit dien hoofde met de gecombineerde Doopsgezinde Gemeenten te Knollendam en Krommeniedijk met alle derzelver voor- en na-deelen, baten en schaden, vereenigd; waardoor het zeer bouwvallig kerkgebouw te Marken-binnen nutteloos geworden en voortaan tot dien Eeredienst niet meer gebruikt zullende worden, zoo verlangen wij, dat Kerkgebouw met een daarnevens staande bijna onbewoonbaar huisje te mogen verkoopen en de kooppenningen ten behoeve van de alsnu vereenigde gemeente te ontvangen".

Dit verzoek, in Maart 1828 ingediend, is ingewilligd. De inventaris bestond uit eenige kopers blakers, 2 bijbels, gezangboeken, eenige geldswaardige papieren, kansbilletten en f 9.40 aan contanten. De vaste goederen zijn verhuurd voor f 15.— per jaar en den 15den Jan. 1829 verkocht voor f 666.—

Sinds 1817 geniet de gemeente de rijkstoelage van f 200.— en sinds 1834 is de bundel „Uitgezochte Liederen" in gebruik, terwijl men te voren alleen de Psalmen met 15 feestliederen zong.

Wat het ledental betreft, in 1772 waren er te Knollendam 70 leden. In 1754—1770 zijn er nog 28 gedoopt. Na dien tijd is achteruitgang waar te nemen, in 1797 tot 40, in 1804 tot 36 leden. Door de vereeniging in 1804 bestond de gemeente weer uit 52 leden; in 1811 echter weer uit 40. Men heeft zelfs onderhandeld om met zich Krommenie te vereenigen. In 1840 telde men weer 46 leden en 50 kinderen. De hoop, dat

vermeerderde belangstelling weer nieuwen bloei zou brengen, in 1840 uitgesproken, is niet beschaamd. De gemeente heeft nu 133 leden, onder wie een 20-tal te Uitgeest.

Simon Kalverboer bleef tot 1829 [1]). H. Sepp. 1830—1832. J. Huizinga 1832—1837. G. J. Boetje 1837—1854. D. Lodeesen 1855—1856. H. de Boer 1857—1859. R. Brouwer 1860—1863. G. A. Hulshoff 1864—1890.

F. S. Knipscheer.

Grosthuizen, 25 Juli 1905.

---

1) *Naamlijst*, 1829, blz. 5.

BLADVULLING.

De opmerking zij den lezers dezer *Bijdragen* op deze open ruimte niet onwelkom, dat het formulier van de Hervormde Kerk „om den doop toe te dienen aan bejaarde personen" zegt, dat „het niet geoorloofd is, de bejaarden te doopen, tenzij die te voren, hunne zonden gevoelende, belijdenis doen van hunne bekeering en van hun geloof in Christus". Volgens dit formulier, dat in 1602—1604 door de synoden van Zuid- en Noord-Holland is ingevoerd en nog het gewone formulier is, moet de doop worden toegediend nà het „Ja" en nà de bevestiging door den leeraar. Dat deze doop thans meestal vooraf schijnt plaats te hebben, is eene m. i. willekeurige wijziging, waarschijnlijk door dogmatische bespiegeling teweeggebracht. De oudste Gereformeerden bestreden zelfs de meening, „alsof de salicheijt aan den doope ware gebonden". Zij waren steeds op alle leeftijden bereid om te doopen, als het maar „stichtelyck can gheschieden .... omdat Godt sijnen vervallen Kercken wederom belieffde op te richten". Herhaaldelijk lees ik in de „Acta" der synoden, waaruit ik later meer hoop mee te deelen, dat de doop aan bejaarden vooral nà de belijdenis moet geschieden, en dat de eischen niet gestreng waren. Het was genoeg, als men kon „opseggen het gebet" (het Onze Vader) „ende tinhout van de" (12) „artikelen des geloofs". Dan achtte men de aanvragers „tot redelicke wijze in de fondamenten des Christendoms onderwezen te zijn". De ontwikkeling der denkbeelden op dit punt behoeft herziening en is eene afzonderlijke bespreking overwaard.

April 1907. F. S. K.

JAN MINNAERT.

TWEEËRLEI OPVATTING VAN EEN ONDERDEEL DER ARMENZORG IN DEN OUDEN TIJD.

Bij het nazien van oude familiepapieren werd mijne aandacht getrokken door eene particuliere correspondentie van een mijner voorvaderen, waaraan het slot ontbrak.

Een onderzoek in de archieven van diakenen der Doopsgezinde gemeenten te Amsterdam en te Haarlem deed mij dit slot kennen, doch tevens ook de eigenaardige wijze waarop het verschil van opvatting tusschen die beide gemeenten werd behandeld; de belangstelling, welke door deze zaak werd gewekt, blijkt uit het aantal bladzijden dat daardoor wordt ingenomen in de beide resolutieboeken.

De meeste brieven bestaan niet meer in origineel; doch die van Haarlem zijn in hun Resolutieboek gecopiëerd en daardoor bewaard. Die van Amsterdam waren in een afzonderlijk Copieboek overgenomen, dat echter niet meer aanwezig is, maar de inhoud en zelfs de bewoordingen blijken voldoende uit de voorafgaande notulen en uit de antwoorden.

Als historische herinnering, hoe in den vroegeren tijd zulke zaken werden behandeld, kwam mij de mededeeling van de resultaten van mijn onderzoek niet ongewenscht voor.

In de Doopsgezinde Bijdragen van 1877 verscheen eene bijdrage van de hand van Prof. J. G. DE HOOP SCHEFFER over „Oude Gemeenteverordeningen". Daarin werd medegedeeld, hoe de Doopsgezinde Gemeenten in de 16de eeuw, ook bij het stellig vasthouden aan eigene onafhankelijkheid, herhaaldelijk zamenkomsten hielden tot het plegen van overleg, teneinde eenvormigheid te scheppen in de verhouding van leeraren en leden van de verschillende gemeenten, en hoe de resultaten van die besprekingen zijn nedergelegd in de besluiten der vergadering, gehouden te Amsterdam den 4 Maart 1581.

Intusschen bleek een zestigtal jaren later de noodzakelijkheid die overeenkomst te herzien en in overeenstemming te brengen met de veranderde eischen van den tijd, en zoo kwamen 26 September 1647 in de kerk der Waterlandsche Gemeente te Amsterdam 59 afgevaardigden voor dat doel bijeen. Zij vertegenwoordigden, hetzij als dienaars of als leeraars, de navolgende 41 Doopsgezinde Gemeenten:

ZUIJT HOLLANT.

Amsterdam	met	5	afgev.	Woerden	met	1	afgev.
Haerlem	„	3	„	Bunschoten	„	1	„
Leyden	„	3	„	Huysen	„	1	„
Hasersou	„	1	„	Weesp	„	1	„
Delft	„	1	„	Wthoorn	„	1	„
Rotterdam	„	1	„	Aelsmeer	„	1	„
der Goude	„	1	„				

NOORT HOLLANT.

Sanerdam	„	2	„	Monnickendam	„	2	„
Decooch	„	1	„	Durgerdam	„	1	„
Westsanen	„	1	„	Deryp	„	2	„
Wormerveer	„	2	„	Enchuysen	„	1	„

NOORT HOLLANT.

Jisp	met	1	afgev.	Medenblick	met	2	afgev.
Wormer	„	1	„	Nidrop	„	1	„
Denilp	„	2	„	Alcmaar	„	1	„
Ilpendam	„	1	„				

FRIESLANDT.

Stavoren	„	1	„	Franiker	„	1	„
Molqueren	„	1	„	Leeuwaerden	„	2	„
Hinloopen	„	1	„	Dockum	„	1	„
Worcum	„	2	„	Collum	„	1	„
Harlingen	„	2	„	Zuyhuysterveen	„	1	„
				Groningen	„	1	„
				Sapmeer	„	2	„
				Embden	„	1	„

Bij de overeenkomst van 1581 was geene bepaling gewijd aan de Armenzorg, welke aan iedere gemeente voor zichzelve overgelaten werd. In den loop der tijden echter was het noodig gebleken eene onderlinge regeling te treffen met het oog op hen, die, van de eene gemeente naar eene andere overgaande, in hunne nieuwe woonplaats armlastig bleken te worden, en zoo werd te dezer zake bepaald in Art 5:

„Dat de arme Leedemaeten vertreckende met
„consent ende attestatie naer een andere
„plaetse, echter blyven sullen ten laste
„van de gemeente daer se van gecomen
„syn, sonder die te beswaren, daer sy
„hare woonplaetse genomen hebben".

In later jaren schijnt een kleine opschuiving van de artikelen plaats gevonden te hebben en wordt bovenvermelde bepaling steeds aangeduid als „'t 6de articul".

Gedurende bijna eene eeuw schijnt deze overeenkomst geen aanleiding te hebben gegeven tot moeielijkheden, totdat in 1738 de man, wiens naam voorkomt aan het hoofd van dit opstel, zich om ondersteuning vervoegde bij de Doopsgezinde Gemeente bij het Lam en den Toren te Amsterdam.

JAN MINNAERT was te Haarlem in 1707 geboren en was na den dood zijner ouders opgevoed in het Weeshuis van de Doopsgezinde Gemeente aldaar, die hare bijeenkomsten hield in de Peuzelaarssteeg. Bij ontslag daaruit had hij een bezit van ruim f 1000.—; den 21 November 1734 was hij gedoopt, en waarschijnlijk omstreeks denzelfden tijd gehuwd met MARIA KATOOR, die ook in dat weeshuis opgevoed was; een jaar daarna was hij naar Amsterdam getrokken, waar zijne attestatie 5 Januari 1736 werd aangenomen, terwijl zijne vrouw te Haarlem lidmaat bleef. En reeds 17 April 1738 kwam hij als 31 jarige man tot de Diaconie met verzoek om hulp, daar hij van zijne kostwinning niet kon bestaan. Het blijkt niet welk vak de man uitoefende.

Kennelijk zagen Diakenen hierin dadelijk aanleiding tot toepassing van het hierboven aangehaalde artikel van de overeenkomst van 1647, en aan CHRISTIAAN VAN EEGHEN, lid van hun college, werd opgedragen de zaak officieus met de Gemeente te Haarlem te behandelen, waarschijnlijk op grond van zijne bloedverwantschap met een der opzieners aldaar. Deze opdracht was volgens de notulen: „door ZEd. dan ook „niet alleen aangenoomen maar ook geeffectueert" en ingevolge daarvan werd door hem den 18 April 1738 een brief verzonden aan zijn neef MATTHEUS HOOFD te Haarlem van den volgenden inhoud:

„Alzo JAN MINNAART en zijne huysvrouw MARIA KATOOR „voor omtrent twee jaar met Attestatie van UE. tot onze

„gemeente overgekoomen, ons gisteren hebben te kennen „gegeven dat zij vermits hunne geringe winsten onmooglijk „konde bestaan en derhalven verzogten of wij haar eenigen „onderstand geliefde te doen, zoo hebben mijn confraters „verzogt dat ik UE. uyt naam van de Diakenen onzer ge„meente daarvan kennisse zoude geeven, met verzoek om „hetzelve in UE. vergadering in te brengen, om te meugen „weeten hoe de Vrienden omtrent die nood gelieven te dispo„neren. Wij zullen ingevallen UE. van raport gelieven ge„dient te zijn, ons zeer gaarne naa de omstandigheeden van „deeze menschen informeeren en ook hetgeen UE. goed „vind hen toe te leggen aan haar uytreyken om zoo ten „Eynde van het Jaar met den andere te effene.

„Wij zijn niet van begrip dat alle die met Attestatie tot „ons overkoomen, en in armoede vervallen door de gemeen„tens daar zij vandaan komen moeten geholpen worden, „maar alleen de zodanige, die voor hun vertrek ten lasten „van die gemeentens zijn geweest, ingevolgen van de resolutie „van de Groote vergadering onzer gemeentens gehouden „in den Jaare 1647 en uyt krachten van welke wij bij UE. „ten onzen lasten hebben Janneke Dekkers".

Maar het resultaat was geheel anders dan verwacht werd. Mattheus Hoofd bracht het verzoek over aan zijn college en verzond blijkens het adres „Maandag den 28 April 1738 met den jaagschuit van Twe uure" het volgende antwoord.

„UEd. zeer aangenaame van 18 deezer is mij wel geworden, „waarop tot Eerbiedigh antwoord zegge, dat ik ingevolge „van UE. waarde verzoek in onze Diacony hebbe ingebragt „UEd. vraag en voorstel omtrend Jan Minnaart en sijn „Huysvrouw Maria Katoor. De diaconen, mijne confraters, „hebbe mij verzogt UE. te antwoorden met verzoek om het „Berigt in UE. Kerkenraad in te brengen, dat de bovenge-

„melde JAN MINNAART nog zijn huysvrouw MARIA KATOOR „noyt eenige Allimentatien op een of andere wys by ons „genooten of ontvangen hebben, waar na de vrinden zigdan „na deezen gelieve te Reguleeren, volgens 't besluyt onzer „groote vergadering door UE. aangehaald".

„De briefschrijver eindigt „na hartelyke Groeten ook aan Nigt UEd. Beminde" en met een postscriptum waarin CHRISTIAAN VAN EEGHEN verzocht wordt een ingesloten briefje met bizonderheden betreffende de door hem genoemde JANNEKE DEKKERS, te overhandigen aan zijn confrater CENTEN.

De zaak werd weder in het Amsterdamsche College behandeld en bij die gelegenheid schijnt de aandacht er op gevestigd te zijn dat JAN MINNAERT, toen hij als meerderjarige het weeshuis verliet, f 1000.— van zijn bezit had omgezet in eene lijfrente ad f 55.— bij de Haarlemsche gemeente. En nogmaals werd aan CHRISTIAAN VAN EEGHEN opgedragen om officieus nader aan te dringen op de inwilliging van de wenschen van Amsterdam.

19 Mei 1738 ging hij daartoe over en schreef: dat bovenstaande beschouwing van Haarlem „met de uyterste ver„wondering" vernomen was, daar toch de personen waarvan sprake was „bijde in het weeshuys Uwer Gemeente geweest „zijn. Wij blijven dan bij onze voorige gedagten en prezen„tatie, en zijn verlangende op welke wijze ons de Vrienden „zullen aantoonen hoe gezegt kan worden dat de kinderen „die in UE. Weeshuys opgevoed zijn geworden nooyt eenige „Allimentatie van UE. gemeente genooten hebben".

En na alzoo de meening te hebben wedergegeven van zijne confraters gaat hij op meer gemoedelijken toon voort:

„Neef HOOFD, tussen ons moet ik UE. zeggen dat wij „het niet heel broederlijk vinden, daar tog UE. Confraters

„van gedagten zijn dat deze menschen door ons moeten onder-
„houden worden, zij ons geen onderrechting gegeeven heb-
„ben, dat deze man een jaarlijkse Lijfrenten van f 55.—
„van UE. gemeente ontvangt".

De nieuwsgierigheid van CHRISTIAAN VAN EEGHEN naar de verdediging door Haarlem van het aldaar ingenomen standpunt werd eenige weken op de proef gesteld. MATTHEUS HOOFD besprak de zaak weder met zijne medediakenen en verzond zijn antwoord eerst den 10 Juni 1738.

Weder een officieus schrijven, gericht aan „Mijn Heer en Neef" en wederom sluitende met de groeten aan „nigt UEd. beminde". Het oude standpunt wordt gehandhaafd maar nu nader toegelicht:

„Wij zijn in onze Diaconie zeer ten eenemaal eenstemmig
„van gevoelen dat iemand maar alleen recht tot ondersteu-
„ning krijgt door een aangetekend Lid te zijn van eenige
„gemeente en niet door de opvoedingh die zo iemand krijgt
„in een weeshuys door het Lidmaatschap van zijn afgestorve
„ouders. Om dit klaar te begrijpen, so steld een kind dat in
„het weeshuys van UE. gemeente is opgevoed, groot ge-
„worden zijnde, veranderd het zelve van Religie, en word
„een Lid van eenige andere kerk, zoo is het vast en ontwijf-
„felbaar dat wanneer zo iemand tot gebrek komt, hij ge-
„allimenteerd moet worden niet bij UE. gemeente, schoon
„in UE. weeshuis opgevoed, maar integendeel bij die Huis-
„houding of gemeente, alwaar hij als Lid is aangetekend.
„Hierdoor nu is aangetoond dat de opvoeding in een wees-
„huis iemand tot geen Lid maakt van zodanige Gemente;
„zo volgd ook dat hetgeene dan genooten is niet kan ge-
„noemd worden als Allimentatie van de Gemeente zelve,
„alzo de ondersteuning gegeven is in die jaaren, waarin de

„Persoon van zich zelve geen Regt tot de gemeente gehad „heeft.

„Op deeze zelve wijs heeft MINNAART en zijne Huisvr. „de opvoeding in ons weeshuis genoten zonder de minste „betrekking of Regt te hebben tot onze gemeente. En dus „ook noijt daarvan eenige Allimentatie genooten".

En dan antwoordt hij op het punt van de lijfrente:

„Dat wij met onze voorgaande niets gemeld hebben wegens „de Lijfrente van f 55.— jaarlijks, is buiten eenig oogmerk, „vastgesteld zijnde dat J. MT. daarvan, zo als geschied is, „kennis zoude geven. Gelieve UE. daarover jaarlijks bij Alli- „mentatie van MINNAART te disponeren, is ons zeer wel".

CHRISTIAAN VAN EEGHEN zag toen blijkbaar geen kans de zaak officieus verder te brengen; hij legde in de vergadering van Diakenen van 26 Juni 1738 de genoemde correspondentie over en werd voor de genomen moeite bedankt, „doch tevens werd besloten, nadat daarover weder gebesoig- „neert was, te persisteeren bij de vorige resolutie, insonder- „heid te meerder omdat men zeeder is geinformeert geworden „meergemelde vrunden van Haarlem voor het vertrek van „JAN MINNAART een duyzend gulden van hem hadden ge- „nomen op Lyfrenten v. 55 f. jaars; en van dit besluyt „kennisse te geeven met een breede geextendeerde brief uyt „name van 't Collegie".

De zaak zou dus verder officiëel worden behandeld, doch uit de notulen blijkt duidelijk dat zulks geschiedde in een geest van wantrouwen tegenover Haarlem. En zij mochten dan al telkens spreken van de „vrienden in de Peuzelaars- steeg", de afgezonden brief was zeker niet vriendelijk gesteld. De origineele brief is niet meer aanwezig, evenmin het woordelijke afschrift daarvan, dat met het „Copye Boek" van Diakenen te Amsterdam verloren is. Doch uit het antwoord daarop kan de inhoud geheel voldoende worden

gekend; en dan moet men wel erkennen, dat de pen van den Amsterdamschen Scriba onnoodig scherp was geweest en zeker weinig geschikt om twee partijen te zamen te brengen, die ieder op een geheel tegenovergesteld standpunt geplaatst waren. De brief, die zonder twijfel in overeenstemming met het genomen besluit zeer „breed geextendeerd" is geweest, bevatte toch, nevens de beschouwing over art. 6 van de overeenkomst van 1647, ernstige en grievende beschuldigingen dat Haarlem in deze aangelegenheid alleen op eigen voordeel was gezonnen geweest; verder eene ironische uitnoodiging om op dien weg voort te gaan; om dan te eindigen met het voor de voeten werpen van een tekst, die natuurlijk van twee kanten kon worden beschouwd, en der tegenpartij dadelijk een nieuw wapen van verweer in de hand gaf.

De vrienden in de Peuzelaarssteeg haastten zich niet, doch waren 17 Juli 1738 gereed met een antwoord, dat in extenso in hun Resolutieboek opgenomen werd en waarin een zekere humor niet valt te ontkennen.

„Uit UE. schrijven van 23 Juni hebben wij UE. ver-
„wonderingh en ontroeringh over ons laatste antwoord op
„UE. voorstel gezien, welke ontroeringh behalve UE. eige
„Betuijgingen allomme door UE. geheele brief doorstraald,
„anders agten wij, waarde vrinden, dat deselve niet zo zeer
„zoude vervuld zijn met zo veelen liefdelooze, zo veel scher-
„pen en zo veel schertsenden uitdrukkingen, als UEd. heb-
„ben kunnen goedvinden, daarin te laten vloeijen over ons
„en onze Behandelingen, en die wij van UE. gewoonlijke
„Beschijdenheid nimmer gewacht hadden. Wij agten geen-
„sints nodig UE. te zeggen waarop wij deeze onze aanmer-
„kinge maaken, terwijl wij Uw Eerw. vergaderingh nimmer
„een gezelschap van als domme mensen geagt hebben, maar
„ter Contrarie besluyten dat dezelve Expressien door UE.

„met nadruk zyn gebruikt opdat wy dezelve zoude opmerken. „Ter verdediging van onze goede naam zullen wy alleen „zeggen, dat wy met absolute onwaarheden betigt worden „indien men ons ten last leyd dat wy *eerst de menschen van „haar Geld ontblooten door die op Lijfrente te neemen en dan „naakt en beroyt UE. toe te zenden.*

„Jan Minnaert (agten wy) zal zulks niet zeggen en schoon „hy dit gezegd had, meenden wy zo veel Credit bij UE. te „hebben, dat UE. daarvan geen positieven stellingen zoude „maaken zonder voorgaande ondersoek. Toen Jan Minnaert „meerderjaarig zynde op den Raad van goede vrinden (niet „wy of de diaconen van onze gemeente) zyn geld op Lyf-„rente heeft uitgezet en hy mogelijk noyt gedagt te Amsteld.: „te sulle woonen, veel minder wy of iemand der diaconen „om hem daar na toe te zenden, ook niet *naakt en berooyd*, „gelyk ons zonder grond of Fondament word te last geleyd.

„Zelfs meenen wy dat Jan Minnaert, zyn vrinden, en „allen die zig aan zijn welstand eenigsints gelegen leyt, „veel Reden hebben om te besluyten — wanneer zy op „dien Tyd de Hoofdsom niet na zig genoomen, dat er tegen-„woordig niet zoveel zou overschieten dat hy daarvan een „Penning jaarlyks konden genieten. Wij agten dat het onbe-„taamelyk zouden zyn UE. zo iemand toe te zenden, daar „wy wisten dat UE. door zou belast worden, maar het is „ons aan de anderen zyde mede ongeoorloofd iemand, die „gedurende zyn Lidmaatschap ofte uyt dier Hoofde van ons „geen Allimentatie heeft genooten, en die meend te Amstel-„dam of elders zyn fortuin te kunnen maaken, behoorlyke „attestatie te weygeren.

„En zo gelieve UE. het met Jan Minnaert te conside-„reren, gelyk het geval in waarheid zo geweest is, synde „hy reets een geruimen Tyd te Amsteld.: geweest zonder „dat daarvan iemand der leden van onze Kamer eenige

„kennis had. Dat hy nu niet in staat is zich met de Lyf-
„rente van f 55.— jaarlyks te kunne redden, en daardoor
„tot last van UE. gemeente komt, is ons zowel voor UE.
„als voor hem van herte leed en geheel buyten ons oogmerk,
„waarby UE. gelieve te consid. dat hy niet naakt en be-
„royt in costi is gekomen, maar daar reets cirka $2^1/_2$ Jaar
„met attestatie gewoond heeft.

„Belangende het 6de artikel vande conventie waar 't hier
„voornamelijk op aan komd, daarop zeggen wij kortelijk dat
„wy door *arme Ledemaaten* geen andere verstaan als sulke
„die gedurende hun Lidmaatschap door de gaaven der ge-
„meente geassisteerd werden, het zy by continuatie of nu
„en dan als 't de nood vereist — en wy meenen dat dit
„articul en deeze Explicatie by alle onpartydigen (hun voor-
„gelegd zijnde) zouw goedgekeurd worden en dat zij het
„meede dus verstaan zouwden.

„Immers, Eerw. Broeders, heeft dit geen plaats in de zaak
„door UE. in geschil gesteld. Immers heeft Jan Minnaard
„en zyn huysvrouw uithoofde van hun lidmaatschap geen de
„minste allimentatie genooten en is hunne opvoeding in het
„weeshuys ook uit geen andere oorsprong als uit het Lid-
„maatschap hunner ouders. Immers konne zy maar op eener-
„lei Fondament geallimenteerd worden hetzy door hunne
„opvoeding in 't Weeshuys, of door hunne eige lidmaatschap.

„Tot het eerste worden wy door geen wetten verder ver-
„pligt omtrent mensen die haare gesonde leeden en geen
„gebrek aan 't verstand hebben als tot haar mondige jaaren,
„en zyn wy daar verder af — en zy op zig zelve gelaaten
„in hunne eigen zorge aanbevoolen, en oordeelen de dienaren
„onzer gemeente dat iemand die zig godsdienstig, gemoede-
„lijk en verstandig draagd en den ingang in de gemeente
„verzocht, schoon geen mondige jaare berykt hebbende, dat
„niet te moogen wygeren — terwijl de regenten van ons

„weeshuys zorg draagen voor hunne opvoeding en dat zij „in staat zijn om hunne kost te winnen, en als voogden „hen daarom voor hunne mondige jaaren daar niet laaten „uitgaan.

„Doch als dezulke Leedematen werden van eenige ge„meente hetzij onder de gereformeerde of die der bizondere „Doopsgezinden, worden zy (tot last kommende) daar zy dan „behooren, uithoofde van hun Lidmaatschap geallimenteerd, „zonder dat wy ooyt gehoord hebben dat op derzelver op„voeding in eenig weeshuys eenige reflectie gemaakt werd „als nu door UEd.

„Ten andere meenen wy 't meermaals aangehaalde 6de „articul vande Conventie van 26 September 1647 zeer exact „geobserveerd word omtrent alle zulke arme Lieden die uit „hoofde van hun Lidmaatschap geallimenteerd zyn of wor„den en daarna met attestatie vertrekken. Doch mogelyk „zal het nog iets ter zake doen, als wij UE. zeggen dat wy „met in deese de saak na UE. genoegen te schicken, onze „gemeente meerder voordeel soude toebrengen als UE. denken, „daar wij van gedagten zijn dat alleen de Rechtvaardighijt „en Opregthijt behoort plaats te hebben schoon tot ons nadeel „is; want anders moesten wy op UE. 1e wygeringh om „Jan Minnaart en syn vrouw te allimenteere maar versogt „hebben het dan voor onse Rek. te willen doen en UE. maar „hebben toegestaan dat wy het articul niet regt begrepen „hadden. Immers souden UE. Eerwaarde Broeders, niet zo „onheus zyn om dan aan ons niet te willen restitueren „eene seer aanmerkelyke somma, die wy sedert eenige jaaren „verstreckt hebben aan verschyde leedemaaten van UE. met „attestatie hier gekoomen en in het weeshuys van UE. ge„meente opgevoed; welke koste, schoon onvermydelyk, zo„hoog geloopen is dat wy agten Jan Minnaard van deselve „intrest wel te konne alimenteere; wy ons getroost hebben

„in die meeningh dat sy by ons behoorden omdat sy, so „wel wy geinformeerd syn, by UE. als Ledemaaten niet „geallimenteerd waaren."

„Uyt het laatst bovenstaande hoopen wy dat UE. overtuygd „zyn sullen dat wy, die het van onze pligt oordeele het „geld der Armen niet uyt te geven daar wy er niet toe „verpligt syn, niet gaarne soude proffiteeren van eenige „Penn. die wy niet overtuygd zyn dat onse gemeente regt-„vaardigh soude toekomen."

Hiermede was de zaak zelve afgehandeld, doch den Haarlemschen Scriba bleef nog over de beantwoording van de daarbij gevoegde raadgevingen.

„En dus oordeele wy ook aan UE. ernstige vermaning „om volgens de les van onze Grooten meester UE. te doen „gelijk wy wensen selfs van UE. in gelyk geval gedaan „te werden, in de voorgaande tyd voldaan te hebben en „verwagten nu niet anders dan dat UE. daarvan niet soude „willen afwyken, maar ons veel liever op het voetspoor volgen „opdat daar geene veranderingh in de conventie ofte ook „in de usantie gemaakt worden en de daaruit ontstaande „verwarringh en verdere moeijelykheide worde voorgekoomen.

„Wij hebben niet byzonder stil gestaan op het proffyt dat „onse gemeente of weeshuys van allimentatie, naderhand in „staat gekoomen en sonder kinderen overlijdende, soude konne „hebbe, als ook op de opvoedingh van Jan Minnaard en „zijn vrouw met aangewezen tyd van haar geboorte, etc., „omdat omtrent het 1ste duidelyk wetten zijn UE. en ons „byden bekent en omdat wy susteneere dat het laatste waarlyk „niets ter saak doet; gelijk wy ook niet stil staan op de „propositie eenighe oude vrouwen toe tesenden, omdat wy „niet gelove zoude dit uyt de vergaderingh voort te koomen, „indien wy dit niet by de onderteekeningh van UE. brief

„gezien hebbe; dog bepaale dit onder Schertzende Expres-
„sie waarvan in 't begin van deese gemeld hebben."

Na eene verontschuldiging wegens de late beantwoording, hetgeen het gevolg was van de verschillende punten waarover inlichtingen moesten worden ingewonnen, eindigt de brief met een hartelijken groet. —

Inmiddels waren Diakenen bij het Lam en den Toren kennelijk ongeduldig geworden onder het uitblijven van het antwoord van Haarlem en hadden zij zich den 12 Juli 1738 weder tot deze „vrienden" gewend met het voorstel om de aanhangige zaak mondeling te behandelen en daarover eene conferentie te houden.

22 Juli 1738 kwam het antwoord daarop, waarbij Haarlem berichtte zulk eene bespreking als volkomen overbodig te beschouwen, daar het er slechts om te doen was dat Amsterdam een categorisch antwoord zoude geven op de vraag of de Conventie van 1647 zóó moest worden uitgelegd dat *arme lidmaten* zijn:

> zij die na hunne aanneming tot lidmaat op grond van dat lidmaatschap ondersteuning hadden genoten,
>
> of wel
>
> zij die in de weeshuizen der gemeente grootgebracht waren doch gedurende hun lidmaatschap niet ondersteund waren geworden.

Haarlem had steeds het eerste denkbeeld voorgestaan; voegde Amsterdam zich daarbij dan was het geschil over Jan Minnaard ten einde gebracht.

Maar bleef Amsterdam de tweede uitlegging huldigen, dan zou Haarlem Jan Minnaard voor hare rekening nemen, doch dan tevens de rekening opmaken van hetgeen door haar betaald was aan personen, onder gelijke omstandigheden uit Amsterdam overgekomen.

Diakenen van het Lam en den Toren hadden echter geen lust om het gewenschte antwoord te geven: — vermoedelijk *wilden* zij de eerste beschouwing niet huldigen, hetgeen de erkenning zoude insluiten dat de door hen op touw gezette beweging zonder grond was; en *durfden* zij na de van Haarlem ontvangen uiteenzetting de tweede omschrijving niet tot de hunne maken. Zij bedachten dus eene geheel nieuwe uitlegging en schreven den 1 Augustus 1738, dat onder *Arme Ledematen* moesten worden verstaan

zij die 1° bij hun vertrek niet in staat waren hun kost te verdienen, en

2° met consent en attestatie vertrokken waren.

Verder werd nogmaals aangedrongen op het houden eener bespreking.

Het antwoord van Haarlem volgde den 21 Augustus 1738 en bevat de uitdrukking van groote verwondering en de beschouwing „zodanige duistere, ingewikkelde en verschil„lend van het voorgaande niet te hebben verwagt". In geenen deele konden zij instemmen met de thans voorgestelde omschrijving. Immers bedoeld zijn alleen zij, die werkelijk geallimenteerd worden en die daardoor onder controle van de Diakenen staan; maar zulk toezicht is onmogelijk over hen die zich niet om ondersteuning hadden aangemeld, en nog veel minder de wetenschap of zoodanige personen tot dien staat ooit zullen vervallen.

Bespreking achten zij geheel onnut, doch zij blijven verzoeken om een bepaald antwoord op hun brief van 22 Juli.

Amsterdam bleef nu de zaak wat aanzien en kwam eerst den 17 October, dus 2 maanden later, terug op het oude voorstel om de zaak nog eens te bespreken; en Haarlem gaf hieraan gehoor door in een brief van 6 November 1738 te

verzoeken om opgave van den dag, op welken de Amsterdamsche afgevaardigden zouden komen, doch met het dringend verzoek dat die Heeren mochten hebben zoodanige volmacht, dat de zaak in ééne bijeenkomst zou kunnen worden afgedaan.

Denzelfden avond 6 November hielden Diakenen te Amsterdam hunne bijeenkomst en werden de „Confraters CHRISTIAAN „VAN EEGHEN, JACOBUS WITTEBOORTS en JAN STADNISKI ge„committeert om te spreken met de vrinden van de Peuze„laarssteeg te Haarlem over JAN MINNAART en desweegen „met henlieden te accordeeren, alsmede ist mogelijk eene „conventie voor het toekoomende te concipiëren".

Den 21 November 1738 vond de conferentie plaats. In de Haarlemsche notulen is daarvan geen verslag te vinden, doch die der Amsterdamsche gemeente bevatten het rapport, door de commissie daarvan opgemaakt.

De drie afgevaardigden werden zeer vriendelijk ontvangen door die van Haarlem, de Heeren ABRAHAM BANNAART, MICHIEL SWART en JACOB HOOFT.

Ten einde de strekking der te behandelen punten duidelijk voor oogen te stellen begonnen deze laatsten met de meening te uiten dat, indien volhard werd bij de stelling dat Weeshuisverpleging wel alimentatie was, Amsterdam alsdan moest overnemen de rekening van JOHANNES en CATHARINA MANTS, personen, die door de Amsterdamsche gemeente in haar weeshuis waren verpleegd doch die later ten koste der Haarlemsche gemeente waren ondersteund.

Dit schijnt geen gelukkige greep te zijn geweest; want met groote beslistheid weigerden de Amsterdamsche Heeren dit voorstel te aanvaarden, vooreerst omdat de beide personen nooit waren ondersteund op verzoek van Amsterdam, terwijl zij bovendien leden aan de gevolgen van een onzedelijk leven, ten gevolge waarvan zij door de gemeente, die zij verlaten

hadden, zouden zijn gecensureerd. Maar vooral om de ongelijkheid der gevallen, daar JOHANNES MANTS reeds 19 jaren, en CATHARINA MANTS reeds 17 jaren uit het weeshuis ontslagen waren, terwijl de laatste zelfs nog was gehuwd geweest met een der Haarlemsche Diakenen.

Besloten werd, dat dit geval zoude blijven buiten verrekening. Want geheel juist redeneerden de Amsterdamsche heeren dat, indien aan eene dergelijke regeling terugwerkende kracht zou worden verleend, dan niet één enkele bedeelde daarvoor kon worden aangewezen, maar dat van beide zijden de rekening moest worden opgemaakt over een ruim tijdsverloop en over alle personen aan wie op deze wijze onderstand was verleend; en dat dan die twee becijferingen tegen elkaar moesten worden verrekend.

Het tweede punt van bespreking betrof het bizondere geval van JAN MINNAERT. Amsterdam begon bij de behandeling daarvan op flinke wijze het tot nog toe ingenomen standpunt te verlaten, en verklaarde zich bereid voor zijne alimentatie te zorgen. Doch nu bleef nog over het vraagstuk van de door de Haarlemsche Gemeente gesloten lijfrente met JAN MINNAERT; want tegenover deze bereidverklaring stelde Amsterdam den eisch, dat Haarlem zou storten het bedrag dat zij vermoedelijk bij die finantieele operatie zouden worden bevoordeeld. De vaststelling van dat bedrag was verre van gemakkelijk. Amsterdam meende het cijfer op f 300—400 te mogen bepalen, Haarlem sprak van hoogstens f 75—150. Onder de vrij heftige discussie daarover kwam de Heer BANNAART met een voorstel, dat hij persoonlijk f 150.— voor dat doel zoude geven; doch dit werd onmiddelijk afgewezen, daar het Amsterdam minder te doen was om het geld dan wel om het principe dat Haarlem niet mocht profiteeren van die lijfrente. Eindelijk, toen de geheele be-

spreking dreigde in de war te loopen en zonder resultaat te blijven, gaven de Amsterdamsche afgevaardigden ook dit punt toe en werd alleen afgesproken dat Haarlem zoodanige som zou storten als zij zelf zoude billijk achten.

Ook bij het derde punt bleef Haarlem onwrikbaar staan op het door haar aangenomen denkbeeld. Het betrof de bepaling dat voor het vervolg eenvoudige opvoeding in het Weeshuis niet als alimentatie zou worden beschouwd en dat de oude overeenkomst van 1647 in dien geest zou worden uitgelegd. Ook hierbij schijnen de gemoederen vrij hevig in beweging gekomen te zijn; het verslag over de zamenkomst vermeldt ook hier, dat de Amsterdamsche afgevaardigden weder toegaven „omdat wij bemerkten dat zonder „dit toe te staan, wij onverrigter zake zouden moeten scheyden." Zij deden zulks echter niet dan nadat zij duidelijk hadden gemaakt dat naar hunne overtuiging de thans vastgestelde uitlegging niet juist was, omdat de bedoelde personen wel degelijk waren geweest ten laste der Gemeente en terwijl de Hooge Overheid ook de tegenovergestelde beschouwing huldigde.

Het vierde punt was snel afgehandeld; het betrof de vrouw van Jan Minnaert, die nog lid te Haarlem was gebleven. De vertegenwoordigers van die Gemeente gaven dadelijk toe dat, indien zij weduwe werd en ondersteund moest worden, zij dan ter hunner laste zou komen.

Het rapport eindigt. „Wij zijn daarop in veel vriendschap „van den anderen gescheiden.

Aan het einde der conferentie had Haarlem aan de Amsterdamsche heeren verzocht een verslag van het besprokene te willen opmaken en hun dat toe te zenden. Daaraan werd vol-

daan op den 9den December en den 18den werd bij de Commissie het antwoord ontvangen, vermeldende de vier vastgestelde punten, zij het dan ook eenigzins anders dan het rapport luidde. De brief hield in:

I. de vaststelling dat over vroeger voorgevallen bedeelingen niet „de eene gemeente den anderen daarvan eenige ver„rekening of vergoeding zal afvorderen. Dit agten wij „te strecken tot een quitantie of kwijtschelding van onze „voorige en van nog hebbende pretenties."
II. De bedeeling van Jan Minnaert gebeurt door Amsterdam.
III. De speciale constateering dat door de Amsterdamsche afgevaardigden was ingetrokken de beteekenis van „Armlastige leden", gelijk dat was voorgesteld in den brief van 1 Augustus 1738.
IV. „Dat zij alvoorens, ten laste van die gemeenten daar zij „van koomen moeten zijn geweest, doch egter dat geen „alimentatie als hun opvoeding in de respectieve wees„huizen te hebben genoten, voor geen gealimenteerden „zullen gehouden worden".

Terwijl over de vrouw van Jan Minnaert geheel gezwegen wordt.

Maar had tot op dit oogenblik Haarlem meestal den „beau role" gespeeld, nu begreep de Scriba aldaar ook nog eens een woordje uit zijn hart te moeten toevoegen aan die tegenstanders, die om des lieven vredes wille tegen hunne overtuiging in alles hadden toegegeven, en die wel iets anders hadden verdiend dan het volkomen overbodige, vrij bitse slot van den brief:

„Wij gelooven dat doen UE. dit articul hebben opgestelt „UE. zijn vergeeten geweest waarover wij geschil hebben „gehad en waarover wij zoveel woorden den nek gebrooken

„en zooveel briefwisseling hebben gehouden: want dit is niet „anders als hetgeen wij in het begin gezegt en waarover UE. „zoveel beweeging gemaakt hebben om het teegendeel te „beweeren: derhalve agten wij alles dat voor deezen gezegt „of geschreeven is en wat in het vervolg gezegt of ge„schreeven kan worden voor onnut tijt verspilt en sullen „ons alleen houden aan die laatste periode, wijl UE. nu van „hetzelve concept zijn geworden".

De drie Amsterdamsche afgevaardigden brachten dit schrijven in bij de vergadering van Diakenen, waar vooral het slot eene merkbare ontstemming teweeg bracht. Besloten werd aan de Commissie te verzoeken een omstandig rapport op te maken van de bijeenkomst van 21 November, doch inmiddels met een brief te protesteren tegen de hierboven aangehaalde zinsneden „daarin vervat door den Confrater „Scriba uyt de naam van dat Collegie in ordinaire bewoor„dingen."

Den 7 Januari 1739 werd eene buitengewone vergadering gehouden om het Rapport aan te hooren waarvan de inhoud reeds vermeld is. Op dienzelfden dag werd het protest naar Haarlem gezonden, waar de Scriba waarschijnlijk inzag, dat hij minder juist gehandeld had, en niet weder antwoordde.

Intusschen was hij, die de oorzaak van deze langdurige correspondentie was, door geen van beide partijen geholpen; zijn toestand bleef onveranderd en tegen den herfst 1740 kwam hij weder vragen om ondersteuning bij de Gemeente van het Lam en den Toren. En nu bleek, dat de overeenkomst die ten vorige jare aangegaan was nog niet in allen deele afdoende was geweest. Vermoedelijk op grond van het

nog steeds uitblijven van de mededeeling van Haarlem, welk bedrag zij zouden willen geven tegenover de winst op de lijfrente in verband met de afspraak dat Maria Katoor ten laste van Haarlem zou blijven, richtte Amsterdam zich 20 October 1740 tot de vrienden in de Peuzelaarssteeg met het voorstel of zij nu ook die vrouw wilden ondersteunen.

9 November 1740 volgde hierop een bepaald weigerend antwoord met de mededeeling dat, zoolang de man leefde, de vrouw moest beschouwd worden als te behooren tot zijn huisgezin en derhalve moest worden ondersteund door de Gemeente waartoe de man behoorde.

Geheel duidelijk schijnt het antwoord niet geweest te zijn, want onmiddellijk daarop werd weder naar Haarlem geschreven den 15den November 1740 met verzoek om de stellige verklaring, dat, wanneer Maria Katoor weduwe mocht worden, die gemeente voor haar zoude zorgen, welk punt niet opgenomen was geweest in den brief na de conferentie.

25 November kwam op die vraag een geheel afdoend toestemmend antwoord.

Terwijl deze correspondentie gevoerd werd, was er onderzoek gedaan aan de woning van Jan Minnaert in de 2de Bloemdwarsstraat „tussen de Bloemgraft en de Bloemstraat, „naast het End van de Wareld". Hij had toen evenals zijne vrouw den leeftijd van 33 jaren bereikt en zij hadden twee kinderen, eene dochter van 4 jaar en en een zoon van $1^1/_2$ jaar. In het volgende jaar werd hun gezin wederom vermeerderd met een kind, dat echter spoedig daarna stierf.

Bij de winterbedeeling 1740 werd aan het gezin toegestaan 15 Stuivers per week benevens 1 Tarwebrood en 1 Roggenbrood, hetgeen den 2 Februari 1741 met nog 1 Tarwebrood werd vermeerderd.

Uit de boeken van Diakenen blijkt, dat aan onderstand, kleederen en andere uitgaven voor hem werd besteed

in 1740 (slechts 2 maanden) f 23 : 13 st.
in 1741 - 201 : 4 „
in 1742 (slechts 7 maanden) - 177 : 16 „

De laatste post is f 19 : 19 in de maand Augustus voor zijne begrafenis.

Jan Minnaert was jong overleden en de Haarlemsche Gemeente had een aardig voordeeltje van zijne lijfrente.

Onmiddellijk, den 7 Augustus, werd dit overlijden naar Haarlem gemeld met verzoek om nu verder ingevolge afspraak voor de weduwe te zorgen, — en 13 September 1742 kwam daarop het toestemmende antwoord zoowel ten opzichte der vrouw als van hare kinderen en tevens het verzoek om haar voor rekening van Haarlem te bedeelen met 10 stuivers per week benevens 1 Tarwebrood en 12 ℔ Roggebrood en daarenboven 20 ton Turf per jaar.

Hieraan werd gevolg gegeven; de weduwe ontving het haar toegedachte door de Amsterdamsche diakenen, die eenmaal 's jaars met Haarlem afrekenden, en nog eene reeks van jaren verschijnt haar naam op die wijze in het Armenboek.

P. van Eeghen.

DE VERMANER FRANÇOIS ADRIAAN VAN DER KEMP,

DOOR

M. ONNES Mzn.

I.

Geboorte, afstamming en opvoeding van Van der Kemp.

François Adriaan van der Kemp werd 4 Mei 1752 in de stad Kampen geboren, waar het regiment, waarbij zijn vader diende, toen ter tijde in garnizoen lag.

Deze, Johan van der Kemp, was oorspronkelijk voor den handel opgeleid, maar ging in 1745 in het leger als onder-luitenant. In 1747 werd hij met zijn regiment, dat van den Prins van Birkenfeld, te Breda ingekwartierd. Reeds spoedig schijnt hij daar in kennis gekomen te zijn met Anna Catharina Leydekker, dochter van François Leydekker, ontvanger-generaal van Tholen en baljuw van St. Maartensdijk, want 10 September 1747 werd in de Waalsche Kerk te Breda hun huwelijk ingezegend. Van de uit dat huwelijk geboren kinderen was François Adriaan de oudste zoon.

De volledige geschiedenis van het geslacht Van der Kemp is opgeteekend in een *Geslacht Boeck* in perkamenten band. Hierin vinden wij al de familiegebeurtenissen beschreven,

sedert MATHIJS BAX, burger van Dordrecht, zich in November 1898, „terwijl hijzelf toen niet jong meer was", aan het werk zette om „woord voor woord" een register van negentig jaren herwaarts betreffende zijne familie uit een ouden Bijbel over te schrijven.

Gaat men dit *Geslacht Boeck* nauwkeurig na, dan valt reeds zeer spoedig in het oog, dat VAN DER KEMP zoowel van vaders- als van moederszijde afstamt van geslachten, die langen tijd in de Republiek zijn bekend geweest, hetzij om hunne deugden en heldendaden, hetzij om hun rijkdom. Aan vaders kant komen naast den naam VAN DER KEMP namen voor als BAX en VAN DRONGELEN (reeds bekend in de dertiende eeuw); aan moeders kant: LEYDEKKER (Zeeuwsche familie; de bekenste is MELCHIOR, gest. 1721), DE HUYBERT (deze familie bekleedde reeds in de vijftiende eeuw de hoogste ambten te Zierikzee, o.a. dat van Heer van Wester-Schouwen; Philips II werd in een schip, *Julius*, toebehoorend aan drie leden dezer familie, naar Spanje overgebracht) en DE WITT, de Heeren van Haamstede. Zoo is het te begrijpen, dat FR. ADR. VAN DER KEMP, kind van een tijd, waarin het volk geleerd had tot zich zelf op te zien en ijdelheid de algemeene kwaal was, in zijne autobiographie neerschrijft, dat hij reeds als knaap er trotsch op was zijne voorouders bij name te kunnen, neen! ook luide te mogen noemen; dat hij in deze allen met hunne talrijke verwantschappen vindt „een prikkel voor zich zelven, in wiens borst nog niet was uitgedoofd de laatste vonk van eerzucht om hen na te streven."

Naar zijn grootvader en zijn oom, beide van moederszijde (FRANÇOIS LEYDEKKER en ADRIANUS 'S-GRAVENZANDE, predikant te Middelburg)[1] werd hij FRANÇOIS ADRIAAN genoemd,

1) Dat FR. ADR. zou zijn FREDERIK ADRIAAN, zooals vroeger wel werd aan-

en den 7 Mei 1752 door Ds. RAMBONNET in de Waalsche Kerk te Kampen gedoopt.

Evenals alle ouders luchtkasteelen bouwen aangaande de toekomst hunner kinderen, zoo voorspelde zijne moeder, dat haar zoon zich later op het pad der studie zou begeven. Immers toen hij nog in de wieg lag, wist men geen beter middel om het kind rustig te houden, dan hem een boek te geven. Nog een ander feit uit zijne kinderjaren, dat diepen indruk op zijne moeder gemaakt heeft, deelt zijne eigene levensbeschrijving ons mede. Wanneer n.l. de gouvernante van de jonge VAN DER KEMPS ontkomen wilde aan de lastige vragen van de aan hare zorg toevertrouwde kinderen of ze tot werken wilde overhalen, stelde zij den kinderen dikwijls in 't vooruitzicht dat zij hen op in boter gebakken prikken zou onthalen. Toen nu de predikant HUBERT eens in de kerk, uitriep: „Dood, waar is uw prikkel?", antwoordde de jonge FRANÇOIS zeker tot groot amusement van velen: „Prikken in boter gebakken zijn lekker, maar wij eten van middag gebraden rundvleesch met grauwe erwten."

Deze voorteekenen praecocis ingenii, welke in de autobiographie vermeld worden, mogen waar zijn: de ouders begrepen toch, dat hun zoon niet alleen met boeken moest spelen en aardige opmerkingen maken, maar ook iets behoorde te leeren. Zoodra nu de vader oordeelde, dat zijn zoon met de Duitsche en Fransche taal voldoende bekend

---

genomen en ook het Biogr. Wrdb. v. v. d. Aa nog opgeeft, is onjuist; dit blijkt uit:

1°. de namen der personen, naar welken hij werd genoemd;

2°. het Lidmatenboek der Doopsgez. Gem. te Leiden, waarin staat: FRANÇOIS ADRIAAN;

3°. zijne autobiographie;

4°. het Resolutieboek der Doopsgez. Kweekschool, waarin telkens voorkomt de afkorting FRANC. ADR. VAN DER KEMP.

was, zond hij hem naar de Latijnsche school te Zutphen. De vorderingen waren daar niet schitterend; toch ging hij 14 Januari 1763 over naar de tweede klasse met *de ritibus Romanorum* van Nieupoort als belooning voor zijne vlijt. Toen zijn vader naar Zwolle werd overgeplaatst, kwam hij daar op school; hij ging er geregeld op naar de vierde klasse, zonder evenwel juist uit te blinken. De predikant Serrurier [1]), die naast de familie Van der Kemp woonde, ried daarom den ouders aan om een handwerk of betrekking voor hun zoon te kiezen, daar deze op wetenschappelijk gebied later toch nooit iets zou beteekenen. En toen nu in 1764 het aanbod werd gedaan om François Adriaan als cadet onder kapitein Munz te plaatsen bij het regiment infanterie van Holstein-Gottorp, werd dit dankbaar aanvaard. Zijne studie in 't Grieksch en Latijn mocht hij daarnevens voortzetten.

In 1766 bekleedde hij denzelfden rang in het regiment van zijn vader, [2]) dat toen overgeplaatst werd van Zwolle naar 's Hertogenbosch. In deze stad kwam hij nog eens in de derde klasse der Latijnsche School, behaalde bij het overgaan in 1768 als prijs *Savatii Minervae Perizoni*, en in 1769 in de hoogste klasse *Burmanni Poemata*. Terzelfder tijd kreeg hij lessen van Professor Chaufepié [3]) in het Grieksch en van Professor De Witt in de beginselen van het Hebreeuwsch: want zijn vader hoopte nog steeds, dat hij predikant mocht worden, evenals verschillende leden van de familie geweest waren of nog waren. [4])

---

1) Jan Jacob Serrurier, geb. 1727, uit eene predikanten-familie; eerst predikant te Zwolle, later in Den Haag.

2) Cavalerie, onder Luitenant-Generaal de Famars.

3) George Abraham Chaufepié, eerst Waalsch predikant te 's Hertogenbosch; werd 1760 benoemd als Professor aan de „Illustre School"; stierf 1773.

4) In de „Staatkundige aanmerkingen tot nadere verklaaringe van de waare bedoeling der befaamde Leerrede, uitgegeven door den wijdvermaarden Fr. Adr.

En hij wenschte dit te meer, daar zijn zoon geenerlei voorliefde voor de militaire loopbaan bleek te koesteren. In 1769 gaf hij daarvan duidelijk blijk door zelf bij den Prins van Hessen[1]) zijn ontslag aan te vragen, omdat hij geen verlof had kunnen krijgen gedurende de manoeuvres, die, verscheidene maanden zouden duren en dus eene ernstige belemmering voor zijne studie zouden zijn. Toen hij nu eens met toestemming van zijn vader een paar dagen deze manoeuvres kwam bijwonen, ontmoette hij den Prins weer. Eenigszins spottend vroeg deze hem, of dit bezoek dan niet zijne studiën onderbrak, waarop de jonge VAN DER KEMP vrij stout antwoordde: „Dat zou het doen, Prins! als ik mij had gedragen naar de bevelen van Uwe Hoogheid, om er evenveel maanden als nu dagen aan op te offeren teneinde getuige te zijn van den schoonen aanblik van Uw dapper regiment."

Van nu af wijdde VAN DER KEMP zich uitsluitend aan zijne studie. En toen hij in den zomer van 1770, dus 18 jaar oud, na een examen de Latijnsche School verliet met *Junius de Pictura Veterum* als prijs, verklaarden de Bestuurders hem voldoende onderlegd voor Universitair onderricht.

II.

Zijne academische opleiding.

Het was in Augustus 1770, dat FR. ADR. VAN DER KEMP het ouderlijk huis verliet om zijne verdere opleiding te zoeken

---

VAN DER KEMP", zegt een tijdgenoot: „het geslacht VAN DER KEMP had vele mannen voortgebracht, die de leere van Dordrecht hardnekkig aangekleefd en tot hun dood met brandenden moet verdeedigt hebben".

1) FREDERIK, Prins van Hessen-Cassel; 1747—1847; zoon van FREDERIK en MARIA, dochter van GEORGE II. In April 1768 was hij Generaal-Majoor van de Cavalerie.

aan Groningens Universiteit; 13 September van hetzelfde jaar vinden wij hem als student ingeschreven bij den Rector Magnificus ANTONIUS BRUGMANS.[1])

Zeer spoedig onderscheidde hij zich nu door goeden aanleg, en niet minder door grooten ijver. De beide eerste jaren volgde hij de colleges van Prof. DE RHOER[2]) in het Latijn en het Grieksch, die van Prof. SCHROEDER[3]) in de Oostersche talen, die van Proff. LE SAGE TEN BROEK[4]) en WIDDER[5]) in de Metaphysica, Natuurlijke Historie en Cosmologie. Tevens nam hij nog les in 't Engelsch en 't Italiaansch, terwijl hij in 't Fransch en 't Duitsch reeds ver genoeg was gevorderd om de werken van schrijvers in die talen met vrucht te kunnen bestudeeren. In het derde jaar voegde hij bij al deze colleges nog die van Prof. CAMPER[6]) in de Botanie,

1) ANTONIUS BRUGMANS; geb. 22 Oct. 1732, gest. 27 April 1789; 10 Maart 1756 professor in de Philosophie te Franeker en 21 Mei 1770 hoogleeraar te Groningen, waar hij colleges gaf over Logica, Metaphysica, Hoogere Wis- en Sterrenkunde, en Philosophia Experimentalis.

2) JACOBUS DE RHOER; geb. 1723, gest. 12 Dec. 1813; werd 1745 hoogleeraar te Deventer in de Geschiedenis, Welsprekendheid en Grieksche taal. In 1768 hoogleeraar te Groningen in de Latijnsche en Grieksche taal.

3) NICOLAAS WILLEM SCHROEDER; geb. 22 Aug. 1721, gest. 30 Mei 1798; zoon van een hoogleeraar, terwijl ook drie zijner broeders dit later werden; op negenjarigen leeftijd was hij reeds rijp voor academische studiën, maar zijn vader liet hem er „eerst" op dertienjarigen ouderdom mee beginnen; na eerst te Marburg hoogleeraar geweest te zijn, werd hij dit, eveneens in de Oostersche talen, te Groningen. Alom was de groote man bekend als „de Arabier".

4) JOHAN JACOB LE SAGE TEN BROEK; geb. 1742, gest. 20 Jan. 1823; werd 1770 hoogleeraar in de Wijsbegeerte, ging 1778 weer als predikant naar Rotterdam. Hij is een der eersten geweest, die in ons land een nieuwe preekmethode de zoogen. „vrije methode" invoerden.

5) FREDERIK ADAM WIDDER; geb. 15 Jan. 1724, gest. 26 Febr. 1784; werd 1773 hoogleeraar in de Wijsbegeerte; hield openlijke lessen over de Theologia Naturalis en de Sterrenkunde.

6) PETRUS CAMPER; geb. 11 Mei 1722, gest. 7 April 1789; eerst hoogleeraar te Franeker, daarna te Amsterdam en in 1764 te Groningen; had in de geneeskunde een Europeeschen naam; hij behaalde tienmaal een gouden prijs met eene ingezonden verhandeling.

welke hij 's morgens vóór het ontbijt reeds bezocht, een college in de Kerkgeschiedenis van Prof. PAUL CHEVALLIER [1]) en de colleges van den beroemden hoogleeraar F. A. VAN DER MARCK [2]) over Protestantsch Kerkrecht en Natuur- en Volkenrecht.

Door dien ontzettenden college-ijver en zijne groote werkkracht „voorspelde zich het harderlievende volk", gelijk wij op bldz. 16 en 17 van de reeds aangehaalde „*Staatkundige „Aanmerkingen enz.*, lezen, „verzot op den naam van VAN „DER KEMP, alle goeds van hem, en vergezelde zijne studiën „met hartelijke wenschingen; vastelijk vertrouwende, dat hij „ten geenen dage, met geen minder vuur dan zijne naam„genooten, voor de smeulende altaren zijner kerk zoude „strijden".

VAN DER KEMP gunde zich nooit meer dan vijf uren nachtrust om al de genoemde colleges en lessen met vrucht te kunnen volgen en bijhouden; dikwijls vond hij zelfs twee

---

1) PAULUS CHEVALLIER; geb. 20 Sept. 1712, gest. 7 Maart 1796; werd 1752 hoogleeraar in de Godgeleerdheid te Groningen; hij trachtte de toenmalige preekwijze te verbeteren, maar werd al spoedig beschuldigd, dat hij door zijn zedekundig preeken den Bijbel van den kansel verdrong en den Godsdienst der rede daarvoor in de plaats stelde (zie JONCKBLOET blz. 129.

2) FREDERIK ADOLF VAN DER MARCK; geb. 9 Maart 1719 gest. 1 Nov. 1800; werd 1753 hoogleeraar in de Rechten te Groningen; was een gelukkig beoefenaar van het Natuurrecht. Spoedig ging er een kreet van verontwaardiging op van de zijde der Theologen tegen dezen bij zijne openhartigheid al te onvoorzichtigen Hoogleeraar. In het oog der eersten moesten de wetten der natuur wijken voor de voorschriften van het Evangelie. Na een proces over heterodoxie, door de Groninger classis op touw gezet, werd hij 2 Febr. 1773 schuldig bevonden aan Pelagiaansche en Sociniaansche dwalingen èn van zijn post vervallen verklaard. Zijne voornaamste leerlingen verlieten daarop de Academiestad. In 1795 werd hij weer in zijne eer en waardigheid te Groningen hersteld, na in den tusschentijd hoogleeraar geweest te zijn in Lingen, Deventer en Steinfort.

Zijn groot aantal geschriften zal, zegt SAXE, te allen tijde zijnen roem blijven verkondigen als „hodiernarum patriæ legum et libertatis strenuus vindex."

(Uitvoerig is zijn proces geschetst door JONCKBLOET: Gedenkboek der Hoogeschool te Groningen, blz. 127—151.

of drie uren genoeg. De gevolgen bleven niet uit: zijn zenuwgestel werd geschokt en toevallen verergerden zijn toestand. Maar door toen een tijdlang alle studie te laten rusten en nauwgezet de raadgevingen van Prof. CAMPER op te volgen, genas hij weer volkomen. Voortaan studeerde hij niet anders dan staande voor den lessenaar terwijl hij ook meer uren aan den slaap besteedde.

Zijn vader stierf 27 Januari 1772. Dit was een zware slag, ook in materiëelen zin, want de omstandigheden, waarin de overledene zijn gezin naliet, brachten de noodzakelijkheid mede, om voortaan zuinig te leven. Gelukkig voor VAN DER KEMP verklaarde zijn oom, die zelf predikant was, zich bereid om voor de verdere studiekosten te zorgen. Kort daarna evenwel stond neeflief zoozeer de zaak der vrijdenkers voor, dat Ds. 's GRAVENZANDE, de oom in kwestie, zich genoodzaakt gevoelde deze ondersteuning in te trekken.

Hoe VAN DER KEMP tot dergelijke afdwaling van de leere van Dordrecht is gekomen? Men bedenke, dat in den laatsten tijd vóór de Fransche Revolutie de leer der Deïsten in hoog aanzien stond. Toen VAN DER KEMP nog cadet was in het leger, trof hij daar reeds kennissen, die vertrouwd waren met de deïstische denkbeelden, en met gretigheid las hij toen reeds de boeken, die hij daarover kon machtig worden. Hierbij kwam een diepe afkeer van de kerkelijke hiërarchie zooals deze zich geopenbaard had in vervolgingsijver en misbruiken.

Geen wonder dus, dat de denkbeelden, welke hij daarna op verschillende colleges hoorde verkondigen, hem eerlang in de rij hebben doen treden van de tegenstanders van alles, wat naar kerk en kerkgezag zweemde. Nooit vinden wij vermeld, dat hij de colleges volgde van de hoogleeraren in de Godgeleerdheid BERTLING of ABRESH, zelfs niet van den zeer beroemden Prof. GERDES, maar met bijzondere voor-

liefde spreekt VAN DER KEMP, ook later nog, van zijn „geliefden leermeester" Professor F. A. VAN DER MARCK, die in 1773 werd afgezet wegens heterodoxie en Sociniaansche en Pelagiaansche dwalingen.

Het duurt dan ook niet lang, of wij hooren den student in 't openbaar stellingen verdedigen tegen de heerschappij der geestelijkheid. Deze giet op hare beurt al de fiolen van haren toorn uit over den onbesuisden jongeling, temeer omdat zij in hem den diep gehaten VAN DER MARCK wil treffen. Zij doet haar beklag bij zijn oom met het reeds vermelde resultaat. Daagt hem zelven voor een rechtbank van professoren en predikanten en dreigt hem, dat hij eerlang als een uitgeworpene zal worden behandeld, indien hij niet de colleges van VAN DER MARCK opgeeft, met de hulp van vrienden zijne bibliotheek gaat zuiveren en zijne studie weer begint in overeenstemming met de wenschen zijner familie. Doet hij dit, dan zullen zij hem weer hartelijk ontvangen en hij zal weer staat kunnen maken op hun beschermende zorg.

Doch met minachting wijst VAN DER KEMP elk aanbod van verzoening op die voorwaarden af en blijft onwillig de zaak van zijn leermeester op te geven, hoewel deze zelf er op aandringt.

Toen VAN DER KEMP zich zelf zoo elk vooruitzicht op ondersteuning van de zijde zijner bloedverwanten had ontnomen, besloot hij zijne bibliotheek bijna geheel te verkoopen, teneinde zoo althans in zijne eerste behoeften te voorzien. Het aantal dezer boeken is zeker vrij groot geweest, want er werd een afzonderlijke catalogus voor gedrukt, terwijl Prof. CHEVALLIER vóór de auctie de geheele collectie Fransche Deïsten overnam, uit vrees voor den aanstoot, welken deze boeken anders allicht zouden geven.[1])

1) Dr. J. HARTOG schijnt te falen, als hij meent, dat VAN DER KEMP vooral onder den invloed van *Engelsche* schrijvers heeft gestaan, en minder wil ge-

Van dezen tijd af heeft VAN DER KEMP zich geheel aan de studie van den politieken toestand van zijn land gewijd, en werkte hij zich in het Jus Publicum in.

Uit zuinigheid besloot hij af te zien van middageten in een ordinaris, ook toen vrienden hem verzochten om het op hunne kosten te blijven gebruiken. Hij stelde zich voortaan tevreden met brood, boter en kaas, waarbij hij dan een glas wijn gebruikte. Het schijnt, dat de een of andere vriend hem daarvan altijd is blijven voorzien.

Hoewel men zijne eigenzinnigheid afkeurde of hem beklaagde, bleven verschillende van de eerste families hem vriendelijk gezind, o. a. de familie VAN BIERUM, de GOCKINGA'S, ja zelfs de predikanten BLAEU en JANSONIUS, al was de eerste de aanklager van VAN DER MARCK bij de Groninger classis geweest.

In dezen tijd schreef VAN DER KEMP eene verdediging van Prof. VAN DER MARCK tegen de aanvallen der geestelijkheid [1]) en publiceerde als vrucht van zijne vrije uren een boekje: *Mijn Vermaaken*, herdrukt in 1777. Hij stond toen reeds in betrekking tot verschillende geleerden in Holland, hoofdzakelijk onder de Remonstranten, en voerde correspondentie met Rev. JOSHUA TOULMIN te Taunton, [2]) bij wien hij was aanbevolen door Ds. SOWDEN van Rotterdam.

De financiëele toestand begon, zooals te begrijpen is, hoe

---

dacht hebben aan VOLTAIRE en ROUSSEAU (zie: Uit de dagen der Patriotten, bl. 53, noot 4).

1) Over den inhoud of titel van deze „warme" verdediging, is verder niets met volkomen zekerheid te zeggen. Zou men hierbij niet mogen denken aan het libel. „Bedenkingen en Bezwaren door de WelEerwaarde Classis van Rechtzinnighuizen, enz."? Wel nam van dit geschrift een proponent FABER alle verantwoordelijkheid op zich, maar uit de stukken blijkt, dat hij op zijn minst „niet alleen de schrijver" ervan is geweest (zie JONCKBLOET: Gedenkboek bl. 150).

2) JOSHUA TOULMIN, geb. 1740, eerst predikant te Taunton, later Socinıaan en voorganger in de New Meeting te Birmingham.

langer hoe meer zorgen te baren, vooral daar VAN DER KEMP zeker wist, dat van geene verzoening met zijne familie sprake kon zijn, tenzij de geestelijkheid pogingen daartoe zou willen ondersteunen. En deze was toen te verbitterd, dan dat zulke hulp van haar kon verwacht worden.

Het scheen dus eene uitredding, toen hem op aanbeveling van Prof. VAN DER MARCK eene betrekking werd aangeboden te St. George d'Elmina op de kust van Afrika. Kort daarop kreeg hij eene aanbieding om als gouverneur van een jongmensch mee naar West-Indië te gaan, en tegelijk het genereuse voorstel om aan het Seminarium der Remonstranten zijne studiën voort te zetten, terwijl in alle kosten zou worden voorzien. Voor dit laatste bedankte hij echter, omdat hij vreesde, dat anders hierin wellicht eene bevestiging van de beschuldiging zou worden gezien, dat Prof. VAN DER MARCK zijnen leerlingen „Arminiaansche" beginselen inprentte. „En ik kende mijzelven," zegt hij, „te goed om de leiding van een ander op mij te nemen, waar mij nauwelijks kon toevertrouwd worden om mijn eigen gedrag te regelen." De onherbergzame kust van d'Elmina scheen dus zijne eenige toevlucht te zijn. Van eenige aanraking, die hij met den Remonstrantsche hoogleeraar op het Seminarium van die gezindte zou hebben gezocht, heb ik, noch in het archief dier instelling, noch in de brieven der Remonstrantsche professoren (op de Amsterdamsche Universiteitsbibliotheek bewaard) eenig spoor gevonden.

Doch toen dacht hij er aan, dat de Doopsgezinden te Amsterdam bekend stonden om hun uitermate groote verdraagzaamheid. Ook was hij reeds bekend met Professor OOSTERBAAN te Amsterdam, den predikant JOH. STINSTRA en de familie HOOFMAN te Haarlem, die hem wel zouden willen helpen.

Hij openbaarde zijnen toestand aan Professor OOSTERBAAN

en vroeg ondersteuning om zijne studie aan de Kweekschool te Amsterdam te kunnen voortzetten, indien hij n.l. op gepaste manier kon ondersteund worden en volkomen vrij bleef in zijne religieuze opinie. Op zijn verzoek werd goedgunstig beschikt. In den zomer van 1773 verliet VAN DER KEMP daarop Groningen, bleef gedurende de vacantie te Franeker, waar hij beschikken mocht over de kamers van zijn vriend Chaudoir, candidaat bij de Waalsche Kerk.

In de maand September ging hij naar de Kweekschool der Doopsgezinde Gemeente te Amsterdam; in haar Resolutieboek lezen wij onder den datum 13 October 1773: FR. ADR. VAN DER KEMP „was door den E. Kerkeraad op de gewoone voorwaarden als Alumnus onzer Gemeente aangenomen." [1])

Nu besluit hij ernstig te beginnen met een onderzoek naar de waarheid en het wezen der Christelijke openbaring. Alle vooropgezette meeningen terzijde stellend, wenscht hij vurig de waarheid te mogen vinden. Dag en nacht zet hij rusteloos zijn onderzoek voort en na korten tijd is hij geheel overtuigd van de historische waarheid der Christelijke openbaring. Nu blijft echter nog de groote vraag: Wat is de Christelijke godsdienst? Hoe hoog hij ook opziet tegen de geleerdheid en vroomheid van Prof. OOSTERBAAN, toch wil hij de leer, welke deze heeft onderzocht en als de ware aangenomen, niet zoo maar overnemen. Nog minder wil hij als onfeilbare gidsen aannemen allerlei dogmatici, wie of wat ook hun autoriteit moge zijn in eenig Kerkgenootschap. Er

---

1) Deze plaats luidt volledig: FR. ADR. VAN DER KEMP is van gereformeerde Ouderen geboren, en heeft reeds eenige Jaaren zoo bij het Gymnasium in 's Hertogenbosch als op de Academie te Groningen zig geoeffend. Dog zig met de publicque Kerke om bijzondere redenen niet kunnende vereenigen, had hij zig in het Voorjaar bij ons geadresseerd, en was door den E. Kerkeraad op de gewoone voorwaarden als Alumnus onzer Gemeente aangenomen.

blijft hem dus niets anders over dan te gaan onderzoeken. Daarvoor leest hij de Evangeliën en Handelingen in het Grieksch een en andermaal, totdat hij overtuigd is, dat Jezus in de wereld is gekomen om leven en onsterfelijkheid te openbaren, dat een genadevol God van zijne broze schepselen oprechtheid des harten en waar berouw vraagt, dat God en den naasten lief te hebben het kort begrip van de leer van Jezus is, en dat het de wil van onzen Hemelschen Vader is, dat al Zijne kinderen zullen zalig zijn.

Onder 13 October vinden wij dan ook in het genoemde Resolutieboek opgeteekend, dat o.a. is geëxamineerd in de Philosophie Frans Adriaan van der Kemp „qui inquisivit; Num et quousque Religio sit finis Rei Publicae? & num diversae Religiones huic fini cint contrariae?"

In November 1774 werd hij, na in het openbaar belijdenis gedaan te hebben, door Ds. Van Heiningen te Amsterdam gedoopt.

Wij vinden hem weer geëxamineerd in de Philosophie op den 30sten Maart 1774, waarna hij overgaat naar de Theologie; 21 September doet hij examen in de Theologie; evenzoo 12 April, voor welke gelegenheid hij „disseruit: de Virtutis Vitiique Sequelis."

De student Van der Kemp houdt 20 Juni zijne eerste predikatie over Hebr. 1: 1, „tot zeer goed genoegen"; 12 September zijne tweede over Spr. 17: 1 met hetzelfde iudicium.

„Daarna werd besloten de studenten Waarma en Van der „Kemp te verschoonen van het volgend Examen, om daar- „door hun gelegenheid te geven van dies te beter met het „voltooien hunner preeken te kunnen voortvaren en zig tot „hunne Promotie gereed te maaken, welke wij goedvonden „zooveel als gevoegelijk geschieden konde, te vervroegen uit „hoofde van den tegenwoordige nood en het openstaan van „verscheiden Gemeenten.

Achtereenvolgens houdt VAN DER KEMP nu zijne derde, vierde en vijfde predikatie over Matth. 5 : 48; Luc. 7: 1—10; Thess. 5 : 16.

18 December zijn de beide studenten WAARMA en VAN DER KEMP geëxamineerd en hebben zij hunne verhandelingen voorgelezen; die van den laatsten gaat over „de Voorwerpen van den Doop". En beide hebben „zeer genoegen gegeven".

„19 December voldeden evenzoo hunne Predikatiën, waarop „zij den volgenden Kamerdag tot gewoone Proponenten „onzer Gemeente, onder Approbatie der Broederschap, zijn „aangesteld".

Na dus twee jaar de colleges van Professor OOSTERBAAN en Professor VAN DER MARCK in de Theologie, en van Professor D. WIJTTENBACH in het Grieksch te hebben gevolgd, staat VAN DER KEMP in December 1774 aan het eind van zijne academische opleiding. Gedurende dezen tijd is hij ook in correspondentie gekomen met verscheidene geleerden, o.a. met SPALDING en DAM te Berlijn, ARNOLDI te Herborn, FABER te Berg-Zabern, ZLAPFER te Zurich en LAZAR DE TOROTSKI te Klausenburg in Zevenbergen.

III.

Zijn optreden in verschillende gemeenten.

Het was een gunstige tijd toen VAN DER KEMP klaar kwam. Vele gemeenten waren zonder voorganger, en zoo kreeg hij in 1776 achtereenvolgens beroepen naar Goes op den eersten Mei, naar Makkum den derden Juni, naar Huyzen den vijfentwintigsten Juli en op den eersten Augustus naar West-Zaandam.

Het beroep naar Huizen nam hij aan [1]). Bij het aanvaarden van zijn ambt preekte hij over 1 Cor. 10 : 15. Op dit aardig plaatsje, waar vóór hem A. VAN DOKKUM als predikant werkte en welks bevolking van zeelieden en landbouwers voor het meerendeel welvarend was, schijnt hij met veel genoegen geweest te zijn. Met dankbaarheid staat in de autobiographie vermeld, dat allen er op uit waren zijn verblijf onder hen aangenaam te maken. Vijf jaren later schrijft hij nog van uit Leiden aan deze gemeente: „Indien ik zoo gelukkig worde van iets te hebben toegebracht „tot vermeerdering van uw huiselijk geluk, van uw gezellig „leven door u niet alleen betere Christenen maer tevens „waerdiger burgers te maeken, dan zal een mijner voor„naemste hoofd-doelen bereikt zijn, dan zal ik mijn arbeid dubbel beloond achten." Hieruit blijkt, hoezeer bij den jongen predikant toen reeds neigingen naar politieken arbeid wenkten, welke zich later bij hem zoozeer op den voorgrond geplaatst hebben.

Op raad van Professor OOSTERBAAN begon hij hier met eene vertaling van GANGANELLI'S „Brieven", om door dit werk zijne finantiëele omstandigheden te verbeteren. Later moest echter zijn vroegere leermeester zelf het werk voortzetten, maar hij schonk VAN DER KEMP het volle voordeel ervan. „Ofschoon gij u niet kondet onderwerpen aan die „taak, zo zult gij niet mijne goede bedoelingen verhinderen," schreef zijn leermeester.

---

1) Onder de Archiefstukken, berustende bij de Bibliotheek der Doopsgezinden te Amsterdam, is nog een brief van de gemeente Huizen „aan de Diaconen en Opzienderen der Doopsgezinden", hare Vergadering houdende bij 't Lam en den Toorn à Amsterdam. Hierin bericht zij, dat „met algemeenen toestemming der broederschap, niet een uitgezondert" de proponent VAN DER KEMP is gekozen om de plaats in te nemen van haar vroegeren voorganger A. VAN DOKKUM; en zij vragen verlof dit beroep te mogen overdragen.
Huizen 23 Julij 1776.

Den 7den December 1776 vroeg de gemeente te Aardenburg, of VAN DER KEMP tot haar wilde komen, waarvoor hij echter bedankte. Den 30sten Juli 1777 verzocht de gemeente Leiden hem om daar op beroep te komen preeken, en 1 October werd hij met meerderheid van stemmen gekozen om WYBO HESSELING, die wegens ziekte emeritaat had aangevraagd, als leeraar op te volgen. Uit de notulen van den Kerkeraad blijkt dat de beroepsbrief persoonlijk werd gebracht.

Reeds 4 October kwam er antwoord van Ds. VAN DER KEMP terug, waarvan de genoemde notulen o.a. dit mededeelen: „dat hij zeer gevoelig aangedaan was over de Eer, „die hem in deeze geschiede, maar vermits het een zaak was „van zeer veel belang, hij wenschte die eenige daagen in „beraad te mogen hebben, en dat Zijn Eerw. ons binnen 8 „Daagen zijne Eerw. Resolutie zoude melden."

Den 8sten October „deelt de Praeses van den Grooten Kerkeraad, weder vergadert, mee, dat is ingekomen een brief van Ds. VAN DER KEMP, aan den „WelEerwaardigen Grooten Kerkeraad der Doopsgezinde Gemeenten Binnen Leyden." Hierin lezen wij o.a.: „Ik hebbe de eer Bij deeze U Eerw. „te melden, dat ik na eene bedaarde overweging mij verplicht „vinde om dit op mij uitgebragte beroep aanteneemen, zullende „van mijne kant alles aanwenden om aan het gunstig „gevoelen van U Eerw. te beantwoorden, Welk U Eerw. „van mij hebben opgevat."

Eén ding heeft hij zeker gemist in den beroepsbrief, want in zijn schrijven gaat hij verder: „niet twijfelende of U „Eerw. zult, gelijk aan andere Leeraren in Gelijke omstandig„heden vergunt is, het vrij transport mijner Goederen aan „mij goedgunstig beschikken." En in het notulenboek lezen wij dan ook: „met algemeene stemmen is toegestaan een „Hondert Guldens tot transport zijner Goederen."

Den datum der intrede kan hij nog niet met zekerheid

melden, omdat door afwezigheid van een der Diakenen zijne afscheidsrede te Huizen nog niet is vastgesteld. „door welke „hindernis het mij niet wel mogelijk zal zijn mijne Intrede „in de Leydsche Gemeenten te doen voor den 23 Nov.: „terwijl ik niet zal nalaaten bijtijds U Eerw. te berichten, „indien ik, voor het welke ik egter vreese, tegen den 16 „Nov. konde gereed zijn."

Zijne vrees werd bewaarheid, want, nadat hij dertien maanden werkzaam geweest was te Huizen, begon hij 23 November 1777 zijn predikambt binnen Leiden met eene intreepreek over Rom. 1 : 16*a*. [1]) Een ontzaglijke toeloop van alle rangen en standen was er dien dag; maar Ds. Van der Kemp gaf geen aanstoot, behalve dat een paar bejaarde leden der gemeente huiverden, toen hij zeide, dat zijn vader in het leger diende, en dat hijzelf ook gedurende vijf jaar den wapenrok had gedragen.

Toen Van der Kemp eenmaal predikant in eene Universiteitstad was geworden, scheen hij nog meer in 't bijzonder werk te willen maken van de studie der Godgeleerdheid, want wij vinden in het Album Academicum, dato 14 October 1777, als student ingeschreven: „François Adrianus van der Kemp, Campa-Transisalanus, Verbi divini Minister inter Baptistas." 't Vervolg heeft echter niet aan dit begin beantwoord. Misschien ook heeft Van der Kemp dit gedaan op aandringen van zijn neef Didericus van der Kemp, die te Leiden Hoogleeraar in de Godgeleerdheid was. Deze, gebleven

---

1) Dr. J. Hartog spreekt in het opstel „Een heftig Patriot" zijne teleurstelling uit, dat de geschiedenis niet meer vermeldt; niet wat Van der Kemp, met zijne bekende sympathie voor Locke, op dien dag wel van dezen tekst heeft gemaakt. Schrijver dezes meent, dat aan den wensch van Dr. Hartog niet voldaan zou worden, ook al bezaten wij nog die preek. Immers de tekst was niet, zooals Dr. Hartog meent, het geheele vers, maar alleen de eerste woorden ervan, dus: „Want ik schaam mij des Evangeliums van Christus niet."

in de leer zijner vaderen, zelfs een voorman van de conservatieve partij, was altijd hoffelijk en minzaam jegens zijn familielid, maar zou voor geen geld ter wereld het avondmaal gebruikt hebben met zulk een „twijfelachtigen" broeder. Hij waardeerde diens oprechtheid, maar betreurde nog meer zijne afdwaling.

Niet lang duurde het, of ook in Leiden werd men gewaar, welk een „Ausdauer" de nieuwe vermaner bezat, wanneer hij meende te moeten opkomen tegen misbruiken, gepleegd onrecht of onbillijkheid.

De Doopsgezinde gemeente aldaar had door een giftbrief van Gerrit Frankensz. van Hoogmade het hofje „Bethlehem" op het Levendaal gekregen. Ook bezat ze het hofje „de Hoeksteen". Deze beide werden in het laatst der achttiende eeuw samengetrokken, en de naam Bethlehem werd daarop overgedragen, terwijl het bestuur en beheer, in overeenstemming met den giftbrief van het oorspronkelijke Bethlehem, voortdurend bleven opgedragen aan drie regenten, „te benoemen door den Leeraar of Leeraars der Doopsgezinde Gemeente binnen Leiden."

In 1774 hadden echter de predikanten W. Hesseling en D. Hovens afstand van dit recht gedaan en den regenten vergund zelven hun college aan te vullen.

Nog maar enkele maanden had Van der Kemp zijn ambt bekleed, toen hij opkwam tegen het verloren gaan of overdragen van deze bevoegdheid. Hij deed dit om twee redenen: zelf gevoelde hij zich in zijn recht verkort en ook was het tegen den wil van den stichter.

Den 6den Januari 1778 kwam er van hem bij den kerkeraad een schriftelijk verzoek in om eene copie te mogen ontvangen van het origineele document van 1774. Dit kreeg hij 10 Januari tegen bewijs van ontvangst en hierdoor werd hij gesterkt in zijn gevoelen omtrent de vervreemding. Een langen

tijd drong hij nu te vergeefs op herstel aan, en tenslotte verklaarde hij geen steen op den ander te zullen laten, vóór hij aan de Kerk hare onvervreembare rechten zou hebben teruggeschonken. Toen de vader van zijn vriend PIETER VREEDE, die deze inbreuk had gemaakt, op het sterfbed kwam te liggen liet hij de zaak een tijdlang rusten. Hij wilde n.l. diens laatste oogenblikken niet verbitteren. Maar nauw was deze gestorven of met nog meer vuur hernieuwde hij zijne pogingen en tenslotte zag hij ze met volkomen succes bekroond. In eene vergadering, uitsluitend hiervoor belegd, zooals uit het notulenboek blijkt, verklaart Ds. VAN DER KEMP, „dat hij uit de nominatie *naar eisch opgemaakt* „den Heer G. C. VAN DER MEULE, die in de vergadering „tegenwoordig is, heeft gekozen, en deze wordt door de „Leden der Vergadering in 't algemeen, als door den Heer „VAN DER KEMP in 't bijzonder plechtig begroet."

Onze predikant scheen echter met dit succes nog niet tevreden, want hij vroeg vervolgens, of de predikanten HESSELING en HOVENS, die ontslagen waren van de verkiezing van een Regent, door den Kerkeraad in dit ontslag werden bevestigd. Doch hierop ging de vergadering niet in, want, lezen wij, „zij besloot daaromtrent niets te bepaalen, en alles laaten *in statu quo*".

Kon bij deze gelegenheid de Groote Kerkeraad niet anders doen dan Ds. VAN DER KEMP bedanken voor zijn ijverige bemoeiingen inzake de belangen der gemeente, weldra zouden hem van dien kant moeilijkheden bezorgd worden.

Evenals in vele vereenigde Doopsgezinde Gemeenten, zoo bestond ook in de Gemeente te Leiden, sinds de Vlamingen en Waterlanders aldaar op 13 Februari 1701 zich bijeengevoegd hadden, eene „Overeenkomste der Broederen Waterlandsche Doopsgezinden ter Eenre; ende der Broederen Vlaamse

Doopsgezinden ter anderer zijde." [1]) Deze „Overeenkomste", bestaande uit negen geloofsregelen, was tot dusver steeds aan de nieuwe voorgangers ter onderteekening voorgelegd, en allen hadden eraan voldaan.

Het blijkt niet, waarom de Kerkeraad ze ook niet terstond aan VAN DER KEMP heeft voorgelegd. Eenigen tijd later echter,

---

1) Overeenkomste der Broederen Waterlandse Doopsgezinden ter Eenre; Ende der Broederen Vlaamze Doopsgezinden ter anderer zijde.

I. Dat God is den Eenigen Waaragtigen Schepper van Hemel ende van Aarden, een beloner van den genen die hem zoeken. Joh. XVII, 3; Hebr. XI, 6.

II. Dat Jezus is de Christus de zone des levendigen Gods, de Zaligmaker des Werelds, Matth. XVI, 16; I, Tim. I, 15, verder uitgebreid in het zoogenaamd Simbolum der apostelen, ofte de 12 artykelen des algemeenen Christelyken geloofs.

III. Dat de Hijlige Schriftuur is den Enigen Regel van ons geloof en leven, begrepen in de Canonijke Boeken des Ouden en inzonderhijd des Nieuwen Testaments.

IV. Dat het Hijlig Doopsel behoord tot de bejaarden; die het selve op haar gelove moeten ontfangen, volgens de instellingen van Christus de Here, en zijne Hijlige Apostelen. Marcus XVI, 15, 16; Handel. II, 38.

V. Dat het sweren van Eden den Christenen is verboden volgens de lesse van de Zaligmaker Christus en zijne gezanten. Matth. V, 33—38; Jacob. V, 12.

VI. Dat wij naar het ambt der Wereldlijke Overhijd niet staan, maar alle magten over ons gesteld, volgens den Regel van Gods woord, onderdanig moeten zijn. I Petr. II, 13, 14; Rom. XIII, 1—4.

VII. Dat wij de wereloze voetstappen van onzen gezegenden Hijland Jezus, moeten navolgen achtervolgens zijn Hijlig Voorbeeld, en Leve. I Petr. II, 21, 23; Matth. V, 38—43.

VIII. Dat dit bovenstaande van ons werd aangemerkt als zaken welke bij ons worden geoordeeld met Gods woord en wil over een te komen, maar waaraan wij evenwel niemand verder verbinden, als voor zo verre hij 't selve na Zijn geweten met de Hijlige Schriftuur overeenkomstig vind.

IX. Dat de Here Jezus het Heilig Avondmaal heeft ingesteld tot Dankbare geheugenisse van zijn bitter Lijden en Sterven voor onze Zonden, Coll. I, 14, dat hij gezegend als de Here van die Heilige Maaltijd ook alleen het gebied daarover heeft, I Cor. XI, 23, 24, 25, en dat uijt kragte van dien, tot de zelve maaltijd behoren, alle de zodanigen, die den Here Jezus belijden, in de kennisse der waarhijd, die nu de Godsalighijd is, en gevolglijk des Heren zijn ofschoon de zelve met ons in enige bevattingen verschilden, nogtans zijnde van een stigtelijk leven, en een hijligen wandel; verdragende malkanderen in liefde. Eph. IV, 2.

nadat hij had weten te bewerken, dat de Regenten van het Bethlehem-hofje weer volgens den wil van den stichter zouden gekozen worden, begon men bij hem op de onderteekening ervan aan te dringen. Zijn ambtsbroeder ondersteunde de meerderheid in dezen eisch; slechts twee leden van den Kerkeraad stonden aanvankelijk aan zijne zijde. De eene vergadering volgde nu op de andere; overreding, bespotting, alles werd aangewend, totdat tenslotte aan beide zijden het geduld was uitgeput en de Kerkeraad overtuigd werd, dat de voorganger niet geneigd was ook maar een haarbreed toe te geven. De een na den ander verliet nu langzamerhand de zijde der vroegere meerderheid, en eenstemmig ging men ten slotte er toe over die geloofsregelen nu voor altijd af te schaffen.

De Kerkeraadsnotulen uit dezen tijd vermelden ons nog een voorval, waaruit duidelijk blijkt dat de voorganger steeds zijn eigen weg zou gaan en zich niet wilde neerleggen bij 't gevoelen der meerderheid, wanneer dit tegen het zijne indruiste. Er was namelijk een verzoek ingekomen tot het houden eener buitengewone collecte. Van der Kemp was hier tegen, maar bij meerderheid van stemmen werd besloten het verzoek in te willigen. Op den kansel werd hem nog een briefje gebracht om deze collecte af te kondigen, maar niettegenstaande deze voorzorgsmaatregel zweeg hij er over. Wij lezen in de notulen, dat hij later in de kerkekamer hierover gekapitteld is.

Toch hield de gemeente veel van Van der Kemp. Duidelijk zag zij, dat, wanneer haar leeraar zich in de gemeente tegen iets kantte of aan de eene of andere zaak zijne beste krachten gaf, hij dit altoos deed uit oprechtheid en niet om zich zelven te bevoordeelen, en zoo stond hij, trots deze schermutselingen, ook met den Kerkeraad bijna voortdurend op goeden voet.

In zijne autobiographie verhaalt hij, hoe groot de deel-

neming van alle kanten was, toen hij in den zomer van 1781 plotseling zeer ernstig ongesteld werd. Op een Vrijdagavond kwam hij vroeger dan gewoonlijk van eene vergadering thuis en ging met zware hoofdpijn, die steeds heviger werd, naar bed. Na eenige dagen namen zijne krachten af en verviel hij in een toestand van apathie en slaapziekte. Dit duurde zoo veertien dagen. Daarop werd hij, op raad van zijn dokter, naar buiten gebracht en wel naar zijne vorige standplaats, waar men hem met groote liefde ontving. Allen waren begaan met het lot van hun vroegeren predikant, aan wiens herstel zij wanhoopten. Na enkele weken kwam er echter eene gunstige wending; hij leefde weer op en binnen korten tijd veroorloofden zijne lichaamskrachten hem zelfs om in zee te gaan baden. Na twee maanden was hij weer geheel hersteld, en toen hij in Leiden terugkeerde „in den bloeitijd van zijne jeugd en lichaamskracht, was elkeen verbaasd bij de getuigenis van deze wonderbaarlijke genezing."

Met nieuwen moed begeeft hij zich nu weer aan het werk, en in 1782 draagt hij aan zijne vorige gemeente een elftal Kerkelijke Redevoeringen op, „om U dit geringe blijk „mijner dank-erkentenis te geven, hoewel ik gaern erkenne, van steeds te zullen te kortschieten bij het geen mij door U zoo gulhartig is bewezen."

In dezen tijd begon Van der Kemp ook ernstig aan eene duurzame verbintenis voor het leven te denken, en toen hij eenmaal kennis had gemaakt met Reinira Engelberta Johanna Vos, zou hij weldra den vrijgezellenstaat den rug toekeeren. 20 Mei 1782 huwde hij met haar, die, ofschoon nooit op den voorgrond tredend, later, toen onrustige en moeilijke tijden aanbraken, hem zoozeer tot steun was [1]).

---

1) R. E. J. Vos was geboren 16 December 1746 uit het huwelijk tusschen Jacob Vos, Burgemeester van Nijmegen, en Cuneira Beekman. Toen Van

Het politieke vuur, dat gelijk wij in zijn schrijven aan Huizen zagen, reeds geruimen tijd in zijn boezem smeulde, begon zich n.l. langzamerhand een weg naar buiten te banen en bracht hem er weldra toe, om alles bij de politieke zaak ten achter te stellen. De verwezenlijking der nieuwe democratische beginselen werd zijn lievelingsdenkbeeld. Hierin vond hij zich zijne levenstaak aangewezen, en weldra zou hij toonen, welk een demagoog er in dezen vermaner verborgen was. Met mond, pen en zwaard zou hij voortaan kampen voor de rechten en vrijheden van het volk, en dat op eene wijze, die niet ieder recht en iedere vrijheid ongeschonden liet. Groote woede en haat haalde hij zich hierdoor van de tegenpartij op den hals, zoozeer dat hij zelfs langen tijd onder een soort van banvloek verkeerde. Toen in 1817 zijne in Amerika geschreven en uitgesproken „Eulogy of George Washington, February 22, 1800" [1]) in ons land werd vertaald, durfden de overzetters er hun naam niet onder te zetten.

Maar goed doet het ons, wanneer wij hem in de voorrede vóór zijn eveneens anoniem vertaalde „An Oration delivered on the 11th of March, 1814, at Utica, Commemoration of the Emancipation of the Dutch from French Tyranny. Utica: Merrell & Camp 1814", hooren prijzen als „den voorstander van vrijheid in den godsdienst en den fnuiker van alle menschelijk gezach in zake deszelven; den wreker van den belaagden godsdienst; den verdediger van vervolgde deugd; den handhaver van verdrukte onschuld."

---

der Kemp om hare hand vroeg, waren de moeder en de oudste zoon, die zijn vader als burgemeester was opgevolgd, er sterk tegen, daar Van der Kemp reeds te goed bekend was als patriot en zij zeer de partij van den stadhouder waren toegedaan. Maar, zegt hij, niettegenstaande dit droeg ik de prijs weg, „haut à la main". Zij stierf op Olden Barneveld 6 September 1828.

1) Deze Lofrede is voor een deel vertaald en opgenomen in de Letteroefeningen van 1800, Dl. II bl. 656

IV

Zijne politieke zienswijze en de invloed daarvan op de vervulling van zijn predikambt.

Ontevredenheid over een bestaanden regeeringsvorm valt slechts zelden in een tijd van achteruitgang. Gewoonlijk is zij het bewijs, dat eene tot dusver onderdrukte of onmondig gehouden klasse wakker geschud en tot het bewustzijn gekomen is, dat zij niet behandeld wordt, zooals haar financiëel of productief vermogen en het belang dat de staat bij haar bestaan heeft, dit vereischen.

Zoo was het in de achttiende eeuw ook gegaan. De druk der belastingen, welke de aristocratie de burgerij had opgelegd, en niet minder de wijze, waarop zij geïnd werden, gaven aanleiding tot groote ontevredenheid. Hierbij kwam nog de verbittering over de ongelijkheid der rechtsbedeeling en den hooghartigen trots bij de familieleden der regeeringspersonen. Intusschen hadden de vele ontdekkingen en nieuwe uitvindingen ook het volk op een hoogeren trap van welvaart en beschaving gebracht. Men werd de regentenvoogdijschap moede, en het volk zocht eerst door de herstelling van het stadhouderschap zijn steun bij de monarchie. Deze gaf echter in de zwakke persoonlijkheid van Willem V, den geduldigen volgeling van den Hertog van Brunswijk, niet wat de burgerij meende van haar te mogen verwachten, zoodat er onder den Prins van Oranje nagenoeg alleen continuatie van het antistadhouderlijk bewind was: de regenten bleven oppermachtig.

De opkomende democraten-beweging was niet van meet af aan tegen Oranje; maar langzamerhand verliet zij de zijde van den Prins, toen de leiders zagen, dat van Oranje geen *redres* der grieven kwam en de regententrots de belangen van den „gemeenen man" bleef verwaarloozen.

De belangrijke litteratuur van dien tijd beweegt zich ook in de richting, die later hare „droits de l'homme" uitsprak. Prof. Dr. G. W. KERNKAMP wil voor ons land daarbij bovenal de aandacht vestigen op de Engelsche schrijvers. In een voordracht over den Patriotten-tijd, gehouden 13 Maart 1904 voor de afdeeling Amsterdam van den Bond van Nederlandsche Onderwijzers, wijst deze geleerde op het onjuiste van de gangbare voorstelling, volgens welke 't vooral de Fransche schrijvers — MONTESQUIEU, VOLTAIRE, ROUSSEAU — zouden geweest zijn, onder wier invloed ons volk in de achttiende eeuw vooral zou gestaan hebben. Veel meer dan deze Fransche schrijvers maakten die van Engeland opgang bij ons. „De Vaderlandsche Letteroefeningen," die in dezen tijd uitkwamen, waren op Engelsche leest geschoeid. ADDISON en STEELE waren de modellen voor de spectatoriale geschriften, en het handboek onzer democraten was het in 1746 verschenen boek van den Kwaker RICHARD PRICE, dat door J. D. VAN DER CAPELLEN VAN DE POL in onze taal is overgebracht onder den titel „Aenmerkingen over de aard der burgerlijke vrijheid." Hij gaf er een voorbericht bij, om de zwakke magen der Vaderlanders als door „een docter Snelletje eenigszins „voor te bereiden ter verdunning van den mannenkost van „den wakkeren Brit: namelijk 's volks alvermogen."

De denkbeelden, welke reeds in vele hoofden leefden, kregen nu vasteren vorm; steeds duidelijker liet zich de ontevredenheid over den bestaanden toestand waarnemen. De man, die weldra de leiding kreeg in de democratische partij, was de reeds genoemde Geldersche edelman JOHAN DIRK VAN DER CAPELLEN VAN DE POL [1]).

---

1) JOHAN DIRK VAN DER CAPELLEN, heer VAN DE POL, 1741 — 1784. Zijne eerste opleiding werd toevertrouwd aan zijn moeders vader DIRK REINIER VAN BASSEN, „niet een der steunpilaren van het huis van Oranje." Later bezocht

Het is niet met zekerheid te zeggen, wanneer VAN DER KEMP voor het eerst met VAN DER CAPELLEN in aanraking kwam, maar waarschijnlijk was dit reeds vóór of anders spoedig nadat hij in Leiden predikant geworden was. Toen in 1778 VAN DER CAPELLEN opkwam tegen de onwettige en vernederende heerendiensten, waaraan de machthebbers in Overijssel de landlieden durfden onderwerpen, was de Doopsgezinde predikant reeds een krachtig bondgenoot van den edelman, van wien hij kon getuigen, dat deze zijne gansche ziel voor hem openlegde, hem in alles raadpleegde en hem zijne gewichtigste plannen durfde toevertrouwen.

Ook met de andere voormannen der patriotten, zoowel de aristocratische als de democratische, maakte VAN DER KEMP al zeer spoedig kennis. In zijne autobiographie noemt hij meermalen mannen als PIETER VREEDE, DE GIJZELAAR, ONDAETJE, WYBO FIJNJE, P. PAULUS, J. C. HESPE, VAN ROYEN, en anderen, en verhaalt hoe de een hem bijstond, de ander hem om hulp vroeg bij hun gemeenschappelijk werk.

Het zal niet gemakkelijk vallen om onder de patriotten een man te vinden, die VAN DER KEMP heeft overtroffen in werkzamen ijver en taaie volharding. „All the time," meldt de autobiographie, „which I could spare, I devoted „to my country. My bosom glowed with the sacred fire „of patriotism." En wanneer wij de menigte zijner geschriften (waarvan vele zeer omvangrijk) overzien, zouden wij geneigd

---

hij de hoogeschool te Utrecht, maar kwam niet klaar. Al spoedig onderscheidde hij zich door eene gelukkige bestrijding van de drostendiensten. Als heftig tegenstander van den stadhouder vertoonde hij zich voor het eerst in zijn strijd tegen het leenen der Schotsche brigade aan Engeland. Hij liet zijne protestrede drukken en werd daarop uit de Ridderschap van Overijssel gestooten. V. D. K. nam dadelijk de partij van zijn verongelijkten vriend, die later weer in volle eer werd hersteld.

zijn om te verklaren, dat hij wel dag en nacht moet bezig geweest zijn om die alle te kunnen voltooien. [1])

Het is echter geraden om van de verschillende anonieme strijdschriften, die steeds aan hem zijn toegeschreven, niet zonder nader onderzoek zijn auteurschap aan te nemen. Er zijn stukken, die ten onrechte aan hem zijn toegekend.

Ds. A. Loosjes trachtte in 1886 reeds aan te toonen, dat het pamflet „Aan het Volk van Nederland" onmogelijk van Van der Kemps hand kon zijn. In 1891 was hij zoo gelukkig zijne stelling bewaarheid te zien door een stuk uit de autobiographie, dat hem door Mrs. Fairchild werd toegezonden, en waarin Van der Kemp verhaalt, hoe zijn „noble friend (het blijkt dat dit J. D. v. d. Cap. tot de

---

1) Zijne voornaamste werken zijn:

Aanmerkingen over de Verklaering der Unie te Utrecht door P. Paulus, in vijf Brieven door E. J. H. Amsterdam 27 Mei 1778.

Zie Brieven over de Drostendiensten in Overijssel, door een Heer uit Twente, etc. Juli 1778 8vo.

Jr. Johan Dirk van der Capellen, Heer van de Pol. Beschreven in de Ridderschap van Overijssel Regent. 1779. 8vo.

Procedures... over het doen of laaten drukken van den Lierzang, etc. 1782.

Verzameling van Stukken tot Noord-Amerika betrekkelijk, etc. van Junius Brutus. 1785.

Beredeneerde Catalogus eener Verzameling van Schilderijen der eerste Meesters in Nederland. 1783?

Historie der Admissie van Jr. J. D. van der Capelle tot de Pol. etc. 1785.

Magazijn van Stukken tot de Militaire Jurisdictie betrekkelijk van 1781—1783. 8vo. 8 deelen.

Nalezing van Stukken tot de Militaire Jurisdictie betrekkelijk 1785. 8vo. 2 deelen.

Over dit laatste werk ontving Van der Kemp van de Staten van Friesland, Groningen en Ommelanden, alsmede van de Regeering te Leiden, schriftelijke en mondelijke blijken van goedkeuring. Nog steeds is het een werk van waarde.

Verder zijn er nog verschillende kleinere stukken van hem, waarvan sommige onder zijn nom-de-plume „Frank de Vrij" of „Junius Brutus."

Pol is) had written a manly appeal *to the People of Netherland.*"

De tijd heeft mij ontbroken om vele anonieme geschriften, welke gewoonlijk door zijn naam worden gedekt, na te gaan. Slechts met een tweetal heb ik dit kunnen doen.

Met Dr. J. Hartog (Een Heftig Patriot) geloof ik, dat er nog steeds zeer veel voor pleit om aan Van der Kemp het vaderschap te blijven toekennen van het eerste der twee, n. l. „Lierzang aan de Batavieren, bij gelegenheid der gemaekte schikkingen tusschen den Koning van Engeland en onzen Staet, wegens het Zeetractaet van 1674", Leiden 1779. Taal en stijl zijn volkomen zooals wij die van Van der Kemp gewoon zijn, een enkele maal wel wat meer bombastisch en zeer heftig, maar men vergete niet, dat het een „zang" is en dat gebonden maat dikwijls aanleiding geeft tot allerlei ongebonden uitdrukkingen.

Anders is het echter met den in 1780 verschenen „Lierzang", waarvan Dr. Hartog ons met zekerheid Fr. Adr. van der Kemp als auteur voorstelt en hij doet dit niet zonder sarcasme.

De zaak is in 't kort de volgende.

Zeven leden van den Raad van Friesland [1]) hadden openlijk geprotesteerd tegen eene resolutie aangaande „bepaalde" convoyen. Zij waren van meening, dat de Staat zijne burgers in „alle hunne geoorloofde commercie" moest beschermen, en niet moest dulden, dat de Engelschen hen daarbij in sommige opzichten belemmerden. Er moest dus, volgens hen, een „onbepaald" convoy verleend worden.

---

1) Lierzang aan de Heeren F. J. J. Eysinga, S. H. Roorda van Eysinga, H. Buma, F. B. Aebinga van Humalda, L. van Andringa de Kempenaer, J. Wielinga, C. L. van Beyma, protesteerende Leden in den Raad van Friesland tegen de Resolutie van den 1 Sept. 1779 voor de bepaalde convoyen, door E. H. J. Leiden 1780.

Onmiddelijk nadat dit protest openbaar geworden was, verscheen de bedoelde Lierzang om de „lauwerblaren te bezingen, die deezen rechtschapenen Friezen om de haren glinsteren." De hoofdofficier van Leiden, Mr. Pieter Marcus, trad terstond tegen Van der Kemp, dien hij voor den vervaardiger van dit snoode stuk hield, op. Eene merkwaardige procedure, die één jaar en negen maanden duurde en welker akten later door den beschuldigde zelf zijn uitgegeven was er het gevolg van. Waarschijnlijk geschiedde deze vervolging op aandrang van den Prins zelven. 23 Januari 1782 eindigde het proces met vrijspraak van Van der Kemp, omdat de beschuldiging van majesteitsschennis niet kon worden bewezen. Geen oogenblik gedurende het geheele proces heeft Van der Kemp geloochend de auteur van het stuk te zijn, en toch is hij niet de schrijver ervan geweest, die zich geheimzinnig E. H. J. noemde.

In de autobiographie beschrijft hij, met groote ingenomenheid en niet zonder eenige ijdelheid, het geheele proces met zijn aankleef, en dan blijkt, dat zijn goed hart hem er toe bracht, de verantwoordelijkheid voor den Lierzang van den eigenlijken auteur over te nemen. „I had published „an ode in 1780 in praise of the opposition in Friesland. „It was not mine; it was the work of the friend of my „bosom, who had then fled the country." Wie dan wel die „friend of my bosom" was, voor wien hij zich opofferde, omdat deze, zooals hij zegt, reeds in moeilijke omstandigheden verkeerde en daarbij vrouw en kinderen had, terwijl hij zelf ongehuwd was? In eene aanteekening bij zijn M.S., „Memoirs on Copper enz." onthult hij ons de geheele waarheid. Deze aanteekening luidt: „An ode was published — „January 1, 1780 — in praise of a few noblemen who „voted for illimited convoys. Its author P. Vreede, my „dearest friend, was bij peculiar situation prevented from

„owning it. To cover him and save the editor, I charged „me with its responsibility."

En die responsibility was niet gering! De beschuldiging immers luidde, dat in dezen Lierzang de staatslieden met den Prins aan het hoofd voor Gods strafgericht waren gedaagd, omdat zij hun eed hadden geschonden en de beulen van hunne landgenooten en de verraders van hun Vaderland waren. Algemeen vermoedde men daarenboven, dat het proces omtrent den Lierzang alleen het voorwendsel was om zoodoende Van der Kemp te kunnen treffen wegens het schrijven van verschillende andere strijdschriften, in de eerste plaats van de „Verzameling van Stukken enz." waarin de regeering van onze Republiek werd vergeleken met die in Amerika, het land van Van der Kemps idealen, en daarbij heel ongunstig afstak.

Wat zullen de beschuldigers het betreurd hebben, dat van hun opzet tegen den stouten patriot niets kon komen en hij nog overmoediger doorging met schrijven, nu ook in de Politieke Kruyer, de Post van den Neder-Rhijn, L'Observateur Français, enz.

Niet met de pen alleen echter zou Van der Kemp de zaak der patriotten van dienst zijn. In het pamflet „Aan het Volk van Nederland" wordt aan de burgerij reeds de raad gegeven om zich te wapenen door vrij-corpsen op te richten. Met P. Vreede, den bekenden jurist P. Ph. Jur. Quint Ondaetje en Mappa uit Delft besloot Van der Kemp aan dien raad gevolg te geven.

Spoedig hadden ze te Leiden opgericht het Genootschap van Wapenhandel onder de spreuk: „Voor Vrijheid en Vaderland." Het was een glorieuze dag voor hem, toen hij het eerelidmaatschap van Leidens Genootschap mocht ontvangen. „Tot ergernis", zegt een tijdgenoot, „van alle „bedaarde leden zijns kerkgenootschaps, en tot schande van

„hetzelve buiten's lands, ontzag hij zich niet, wanneer hij „'s morgens de predikbeurt had waargenomen, onmiddellijk „daarop in krijgsgewaad aan het hoofd der schutterij op te „trekken." [1]) Tevergeefs werd in een blaadje van acht bladzijden „de Schim van den grooten Meester MENNO SIMONS tegen den ontaarden zoon" opgeroepen, en trachtte men hem op deze wijze terug te brengen van zijne dwalingen en oproerige neigingen. „Man, hoor na het woord van Hem, „die uit de donkerheid spreekt, Predik het Evangelium, „tracht den Verdrukte hulpe te bieden, de Weduwen en „Weezen bij te staan en te beschermen en den Armen „(voor wien gij u meestal geslooten houd) met open „Armen te ontvangen;" — „het past u niet mijn Zoon! zoo ik u nog zo noemen kan (het geene ik gaerne wenschte), het past u niet en 't strijd tegen de Leere die gij beleeden hebt en welke gij Leerd, om u onder strijdbre Mannen te begeeven, en vooral niet om u of tot deze of tot geene

---

1) Een spotprent uit 1786 (FRED. MULLER, Historieplaten, nº. 4748) met het opschrift „De Hedendaagsche Cantzelhuzaaren" vertoont Ds. VAN DER KEMP, die op den kansel uit Priestley preekt, en Ds. H. BERGH te Doetinchem, die bij de kerkdeur het geweer presenteert.

Ook schijnt VAN DER KEMP in dien tijd voor de verzoeking van een snor te zijn bezweken. In de Navorscher van 1856, bl. 269, vinden wij het volgende fransche spotliedje op hem opgeteekend:

Paillasse Evangélique,
Prédicant fanatique,
D'une odieuse clique
L'Apôtre ou le soldat;
Laisse là, vil bravache,
Ta diable de rondache,
En ta sale moustache,
Et reprend ton rabat.
Qu'on me change sa tête,
Son inconstante tête,
Qu'on me change sa tête,
Tête d'un apostat.

Partij te vervoegen — hou u aan de Wapenen van het geloof, aan mijne Instellingen, zo zult gij best doen. Laat MENNO U nog eens en of het voor het laatste ware, raaden."

Maar VAN DER KEMP heeft voor goede raadgevingen van menschen of schimmen geen open oor meer. „*Never by halves*" was mijn motto, zegt hij ergens. Zoo kunnen wij begrijpen, dat hij zijn ambt en alles bij de zaak der patriotten ging ten achterstellen.

In September '85 kreeg hij van den Kerkeraad verlof om voor eenigen tijd de stad te verlaten ten einde de nalatenschap zijner overleden schoonmoeder te regelen. De notulen van dien Kerkeraad vermelden, dat dit verlof werd gegeven onder voorwaarde dat de proponent JAN KOPS op kosten van Ds. VAN DER KEMP zooveel mogelijk de opengevallen beurten zou vervullen. Deze is echter niet meer te Leiden teruggekomen. Op zijn doorreis naar 's Hertogenbosch kwam hij te Wijk-bij-Duurstede, waar de gemoederen ook reeds door de patriotten-koorts waren aangetast. Terstond na zijne aankomst werd hij aldaar eenstemmig tot kapitein van het excercitie-genootschap „Pro Pace et Bello" gekozen; het doel zijner reis scheen hij geheel vergeten te zijn. Nu begon het er te Wijk hoe langer hoe oorlogzuchtiger uit te zien. Zijn tijdgenoot CALKOEN vermeldt schamper, dat daarbij in het stadje alles werd gedaan „VAN DER KEMP uno consule." Met het zwaard in de hand ging hij elken dag de troepen oefenen en door zijne redevoeringen de gemoederen nog meer opzweepen. Maar niet enkel deze plaats zou door zijne doldriftige vrijcorpsenliefde gekoesterd worden.

Niet lang duurde het, of men kon in de Leydsche courant van 1 Januari 1787 lezen, hoe hij naar Heusden was gegaan om de burgers aan te zetten om voor hunne stedelijke rechten pal te staan en het schoone voorbeeld van Wijk te volgen.

Het Vervolg van WAGENAAR noemt zijne toespraak aldaar „gloeiend"; in ieder geval had zij ten gevolge, dat de Heusdenaren „in vuur en vlam" geraakten, merkt Dr. J. HARTOG geestig op.

Maar VAN DER KEMP moest spoedig weer naar Wijk terug, waar weldra voor hem de toestand minder aangenaam werd. Eene proclamatie van de Staten deed den burgers dier stad kond, dat zij het zoogenaamd gelegaliseerd Provinciaal corps groene jagers, „dat zijn eigendunkelijk veldteeken door de provincie droeg", moesten ontbinden, daar het geen recht van bestaan had. De Wijkenaren bleken echter voor geen klein gerucht vervaard te zijn. Vol moed (vol „over"moed zouden wellicht minder sanguinisch aangelegde menschen zeggen) legden de leden van het vrijcorps op Zondag 22 Juni na de godsdienstoefening op de markt een eed van trouw aan de vroedschap af, welken eed Majoor de NIJS hun eerst had voorgelezen. Daarna nam Kapitein VAN DER KEMP het woord om den eed te verklaren. Misschien zou men het tegenwoordig verstandiger vinden die uitlegging vooraf te laten gaan, maar toen, bij de algemeene opwinding op de markt te Wijk bij Duurstede, nam men dat zoo nauw niet. Trots dien eed zouden de dagen van het jagercorps in zijne schitterende groene monteering niet vele meer zijn. Het was den 6den Juli 1787, dat bevel van den Prins en de Staten kwam om Kolonel VAN QUADT met zijne manschappen binnen de stad in garnizoen te ontvangen. „Deze resolutie den volke bekend wordende, wierd door het grootste gedeelte dezelve met veragting en ontroering vernomen." De ontroering bleek echter grooter te zijn dan de verachting. Vóór dat de vijftien minuten om waren, welke tot beraad waren vergund, hadden al de zoo kortelings ingezworen leden-soldaten pak en wapenen van zich geworpen „om zich met agterlating van alles zo „veel mogelijk door de vlucht te sauveren." Kapitein VAN

DER KEMP en Majoor DE NIJS werden daarop door de nieuwe troepen gevangen genomen en vier dagen later 's nachts onder geleide van eenige dragonders naar Amersfoort, waar toen de Staten van Utrecht zitting hadden, overgebracht. Toen zij in den vroegen morgen te Amersfoort aankwamen, werden zij door het werkvolk met bedreigingen en vervloekingen ontvangen en kon het gemeen alleen door eene sterke macht in toom worden gehouden.

Te Amersfoort werd VAN DER KEMP streng bewaakt. Hij mocht met zijne bloedverwanten alleen briefwisseling houden op voorwaarde, dat de te verzenden of te ontvangen brieven eerst zouden gelezen worden door Baron van AMERONGEN, Heer VAN NATEWISCH, aan wiens bewaking hij was toevertrouwd. Intusschen beproefden vrienden zijne vrouw te bewegen den stadhouder te verzoeken tusschen beide te komen. „But your „dear mother," schrijft hij aan zijn zoon, „so worthy your „ardent love, so deserving your reverential regard, withstood „even the entreaties of her own brother, then a member of the „States-General. Her firmness was as unshaken as „her love."

Toen na den inval der Pruisen de zaken in de Republiek weer geregelder gingen en de Staten van Utrecht de vergaderingen weer naar de hoofdstad der provincie hadden verlegd, werd ook VAN DER KEMP daarheen overgebracht. Men bracht hem in bewaring in den Haazenberg, een deel van het stadhuis. VAN DER KEMP kreeg nu meer vrijheid: uit deze periode dagteekent het fraaie portret van hem, dat verschillende zijner vrienden aan zijne vrouw schonken.

Van uit de gevangenis schreef hij 17 November 1787 aan den Kerkeraad zijner gemeente een brief met het verzoek om hem eervol te willen ontslaan [1]). De Kerkeraad besloot hem

1) De autobiographie zegt: „The first task I performed in my confinement „(in Amersfoort) was to dispatch a letter to my congregation, resigning to „them my pastoral charge . . ." De data, welke de notulen van den Kerkeraad ons

een „allesints honorabel ontslag" te geven, onder „verschuldigd dankerkentenisse „voor de loffelijke en gewichtige dienste, „door Zijn Eerw. der Gemeente gedaen." Ook werd bepaald om „aan zijn huisvrouwe voorloopig en onafhankelijk van „de uitkomst der zake toe te zeggen het genot van het volle „traktement tot einde Maart 1788." Dit alles werd hem door den scriba J. DE KRUYFT per brief „ter behoorlijke kennis gebracht."

In het begin van December werd hij uit de gevangenis ontslagen onder een borgtocht ten bedrage van *f* 49.000, welke borgtocht door zijn lotgenoot en vriend DE NIJS voor hem werd gestort. Maar had de kerkerdeur zich voor hem geopend, het vaderland was voor hem gesloten: aan zijne invrijheidstelling was de voorwaarde verbonden, van zoo spoedig mogelijk het grondgebied der Republiek te verlaten. 19 December verliet hij Utrecht, nadat hij daar nog zijne vrouw en beide kinderen had ontmoet, die daarop naar Leiden terugkeerden om orde op zijne zaken te stellen. In het begin van Maart troffen de familieleden elkaar weder aan te Antwerpen, waar VAN DER KEMP zelf reeds den 21 December was aangekomen. Van Antwerpen gingen zij naar Havre en uit deze plaats bracht een amerikaansch fregat onder kapitein BENJAMIN WEEKS hen na eene zeereis van dertig dagen naar New York Harbour. Daar betrad VAN DER KEMP 4 Mei 1788 zijn tweede vaderland; het land, waarvan hij reeds meermalen had gezegd, dat hij het tot vaderland zou wenschen, indien Nederland dat niet reeds was.

---

geven, wijzen echter uit, dat hij dit eerst tijdens zijne gevangenschap te *Utrecht* deed. En den laatsten zullen in dit opzicht wel meer betrouwbaar zijn, dan wat zijne veel later en grootendeels uit het geheugen opgeschreven levensbeschrijving vermeldt.

V.

Leerredenen.

Het behoeft ons niet te verwonderen, dat er van de hand, die zoo vaardig de pen hanteerde wanneer het de zaak der patriotten gold, ook eenige leerredenen in druk zijn verschenen. Te minder daar VAN DER KEMP in een tijd leefde, waarin het aantal preeken, dat gedrukt werd, legio was. Bijna ieder predikant scheen zich toen verplicht te achten, zoo hij al geene heele bundels liet drukken, die in omvang niets te wenschen overlieten, dan toch een paar leerredenen uit te geven. Dikwijs lezen wij in het voorbericht: „omdat „wij vermeenden aan de oprechte wensch, ons geopenbaard, „geen weerstand te mogen bieden." Eene andere maal werden ze gedrukt „om ook buiten de gemeente gelegenheid te „geven kennisse te nemen van het geen niet zonder ge„noegen en stigting daerin was aengehoord", of omdat „de velen die voldaan waren over dit mijn preekwerk mij „verzekerden, dat ook deeze mogt gevoegd worden bij de „uitstekende leerreden, welke in onze dagen vele gedrukt „worden."

Aan pedanterie over eigen werk, welke de eene maal nog duidelijker aan het licht treedt dan de andere, schijnt het velen predikers van die dagen voorwaar niet te hebben ontbroken! En wanneer VAN DER KEMP ons in het voorbericht voor eene zijner gedrukte preeken verzekert, dat dit stuk „de algemeene goedkeuring eener talrijke vergaderinge „uit de Aenzienlijksten en Kundigsten des lands" mocht verwerven; dat „men, door de klanken getroffen, het hadt „bewonderd, toen men het hoorde": dan weten we meteen, dat hij geene vrees koesterde of ook gedrukt zou de preek wel ingang vinden.

Behoeft het ons niet te verbazen, dat hij het noodig vond een ruimeren kring dan dien zijner gemeente alleen met leerredenen gelukkig te maken: de opmerking zou wellicht gemaakt kunnen worden, hoe hij bij al zijne andere beslommeringen voor dit werk nog tijd over had. Het aantal zijner gedrukte predikaties stelt ons echter gerust. Naast den grooten berg zijner staatkundige en militaire werken nemen de zestien leerredenen maar een bescheiden plaatsje in. En dit geldt te meer, wanneer wij weten, dat de eerste bundel, die op zich zelf alleen reeds elf der zestien leerredenen bevat, al in het vijfde jaar van zijn leeraarsambt, gedrukt werd zoodat er in de overige jaren nog slechts een vijftal verschenen, die bovendien sterk politiek getint zijn.

Naar de tijdsorde, waarin die preeken het licht zagen, geven zij een trouw beeld van VAN DER KEMP'S ontwikkeling.

Het eerst verscheen de „Aan de Christelijke gemeente der „Doopsgezinden te Huizen" opgedragen bundel, welke een „Elftal Kerkelijke Redevoeringen" bevat. Wij zagen reeds in een vorig hoofdstuk, dat VAN DER KEMP ze aan zijne eerste gemeente opdroeg als „dank-erkentenis voor al hetgeen „mij door U zoo gulhartig is bewezen."

Het zijn zedekundige toespraken over onderwerpen, welke menig jong en ongetrouwd predikant misschien liever niet zoo dadelijk zal behandelen. VAN DER KEMP gevoelt ook iets van dien schroom. Een deel van de inleiding tot de eerste preek, welke handelt over „Het huuwlijk en de plichten „der gehuuwden", met den tekst: „Het huuwlijk is eerlijk „onder allen", besteedt hij er aan de keuze van deze en die der tien andere nog te verwachten preeken te rechtvaardigen. Hij zegt: „Het heeft mij, na eene bedaerde „overweging, toegescheenen, dat het behandelen dezer stoffe „noch met deze plaetse, noch met 't oogmerk mijner bediening „strijdig zoude wezen, terwijl ik geenzins kan vermoeden,

„dat iemand Uwer, die voor zich of de zijnen in dit stuk „eenig belang stelt, 't zelve zijner aandagtige overdenking „zal onwaerdig keuren". En dan volgt eene gedetailleerde uiteenzetting van al de plichten, welke de gehuwden beiden of elk afzonderlijk hebben te betrachten, zal het „huuwlijk eerlijk zijn."

De volgende leerrede gaat uit van den tekst: „Gij vrouwen! zijt uwe eigene mannen onderdanig, gelijk het betaemt in den Heere." Het verloop van de preek vinden wij in 't kort terug in de door hem ook aangehaalde woorden van Jezus Sirach: „Eene vrouw, die zwijgen kan, is eene gave Gods; eene welgemanierde vrouwe is een onwaerdeerbaar goed; een kuisch wijf is het kostelijkst van allen." Vooral naar aanleiding van dit laatste houdt hij een lang betoog „over de zedige en ingetogene vrouw „tegenover de vrouw zonder zedigheid, die der schoone „kunne tot schande strekt en de eerbaerheid doet bloozen."

Konden bij het aanhooren van deze preek de broeders misschien voor een deel hunne goedkeuring betuigen over de soms rake zetten, welke de zusters daarin moesten aanhooren over hare spilzucht en praal in kleeding: de volgende preek trachtte het geschokte evenwicht weer te herstellen. Nu werden de mannen behandeld, en ongezouten wees de prediker hen op hunne plichten in het huwelijk, in 't belang van huisgezin en staat.

En zoo kwamen achtereenvolgens de ouders, de kinderen, de heeren en de knechten, de overheden en de onderdanen aan de beurt.

In nummer negen wordt ons aan de hand van I Sam. VIII : 1—22*a* voor oogen gesteld, hoe gevaarlijk het is eene volksregeering te veranderen in eene monarchie. De vraag, die de Joden tot God richtten, getuigde van de „laegste ondankbaerheid". en met schrille kleuren worden

de „uitwerkselen van dit onsalig verlangen" geteekend in de willekeur van Saul, in Davids trouweloos schenden van Bathseba, in 't vermoorden van Uria, van Amaza, van Abner, in de verachtelijke slavernij van Abrahams nakomelingschap onder Salomo en ten slotte in het tyrannieke antwoord van Rehabeam aan 't volk van Israël op deszelfs bezwaren over de harde slavernij. Maar Israël had zich al dien jammer immers zelf op den hals gehaald! Zeer voorzichtig wordt nergens in de preek uitgesproken, wie en wat met dit alles bedoeld wordt; maar in de inleiding wordt aan de toehoorders vergund het op zich zelven en hun tijd toe te passen.

Al gaandeweg schijnen er in de gemeente stemmen tegen het uitspreken van zulke leerredenen opgegaan te zijn. Bij broeders en zusters vestigde zich steeds meer de meening, dat hun predikant geheel vergat waar hij stond. Vooral de zusters oordeelden, dat daarbij de noodige kieschheid ten eenenmale uit het oog was verloren, wanneer hij, zulk een jong prediker, haar met eene gansche redevoering over de plichten der vrouw onderhield, terwijl hij zelf niet eens gehuwd was.

Doch Van der Kemp liet aan al zulke bedenkingen niet veel tijd. De volgende maal reeds was zijn onderwerp: „Het spreeken der waerheid den Leeraeren geoorloofd", en dit naar aanleiding van de woorden uit den Galatenbrief: „Ben ik dan Uw' vijand geworden U de waerheit zeggende?" Hoezeer hij zijn recht om op den kansel over alles te mogen spreken bleef handhaven, blijkt wel hieruit, dat hij deze preek eindigt met zijne gemeente op het hart te binden toch bovenal het volgende te blijven behartigen; en dan volgen nagenoeg alle teksten van de predikaties, welke zulk een aanstoot gaven. „Misschien", zegt Dr. J. Hartog, in *Een vurig Patriot* „had een ander woord van denzelfden apostel hem hier een beteren

weg gewezen, n.l.: „alle dingen zijn mij geoorloofd, maar alle dingen zijn niet oirbaar, en alle dingen stichten niet."

De bundel besluit met eene leerrede op den bedestond, welke van hoogerhand was uitgeschreven tegen 27 Februari 1782. Zij begint met het vonnis, dat JESAIA velde over zijn wijngaard. „Dit vonnis", zegt VAN DER KEMP, „is reeds over ons uitgesprooken; de uitvoering staat voor de deure .... en echter blijven wij ongevoelig en roepen: vreede zonder gevaer." „Maer ik zegge het U, zo waeragtig als de Heere „leeft, uw lagchen zal in geween worden veranderd, en uwe „kindskinderen zullen de smarten en jammeren nog inoogsten, „welker wasdom Gij en uwe vaderen hebt bevorderd, toen „gij derzelver pas ontwikkelde zaeden nog had kunnen ver„stikken." Hier is hij geheel boetprofeet, die den naderenden val aankondigt, totdat hij ten slotte uitroept, dat het verderf nog is te ontvlieden. De onzijdigheid, de slaafsche lijdelijkheid moet worden afgeschud. Het oog moet worden gericht naar Amerika. „In America is de Heilzon opgedaegd; America „alleen kan onzen Koophandel, onze Zeevaert doen herleven; „America kan onze Fabrieken op nieuw doen bloeijen. Indien „wij van de aengewezene middelen gebruik maeken, zal de „Algoede Vader ons over onze haeteren doen zegenpraelen „en ons heil bevestigen; en dan zal Nederland voor Europe „wezen, het geen thans Amerika is voor de nieuwe Waereld."

Het waren de menigvuldige bededagen, die in 1782 door de regeering werden uitgeschreven, welke VAN DER KEMP de gelegenheid boden om te getuigen van zijne patriottische gezindheid, meer dan hij dit tot dusver op den kansel had kunnen doen. Zijne vier leerredenen op bedestonden van dat jaar „Den burgers en Ingezetenen der Stad Leyden, die hunne „Wettige Overheid eerbiedigen, en den God der Vrijheid „wenschen te dienen, toegewijd" geven in steeds toenemende mate blijk, hoe warm zijn hart klopte voor de zaak der

Patriotten. En die warmte zou haar kookpunt bereiken in de straks nog door mij te bespreken „wijdvermaerde Rehabeampreek".

In de eerste der vier, welke de woorden: „Wie niet met mij is, is tegen mij" tot uitgangspunt heeft, wijst hij eerst op den aard dezer bedestonden en het doel, dat de overheid er mee heeft. Daarna wordt aan de gemeente geschilderd „het „schaedelijke eener schijnbaere onzijdigheid, zo dra in den „Burgerstaat de deugd met de ondeugd worstelt." Het geheel eindigt, zooals gewoonlijk met zulk eene meditatie het geval was, met een gebed van verootmoediging voor God wegens de vele afwijkingen; daarna wordt gesmeekt om bijstand voor de pogingen der burgervaderen en vlootvoogden, en het slot treft tenslotte nog door de werkelijk warme woorden ten gunste van den stadhouder.

Den 4den September 1782 spreekt hij weer over denzelfden tekst om het schadelijke van de onzijdigheid aan te toonen. Deze kan slechts voorkomen bij diepe onkunde omtrent rechten, plichten en belangen, bij bedorvenheid in zeden en onverschilligheid omtrent het vaderland. Partij moet men kiezen, zal alles weer terecht komen! Gelukkig toonen de burgervaderen meer en meer, dat zij hunne rechten, plichten en belangen kennen; zij beginnen te erkennen, Gode zij dank! dat niemand boven hen staat dan het volk, dat hen verhief en op het gestoelte der eere plaatste. Er is nu in het gebed geen plaats meer voor den stadhouder, maar God wordt gedankt, omdat Hij de smeekingen der burgers heeft verhoord en den mishandelden Van der Capellen, den verdediger des verdrukten landmans en vader des vaderlands, heeft hersteld in zijne eer. „Ontrol", zoo eindigt hij, „alle kronkelende draaien van het reeds ontdekt verraad; trek derzelver hoofdbewerkers uit de duisternis te voorschijn, opdat wij niet langer den adder aan onzen boezem koesteren, welke de

heilzaemste ontwerpen tot volksverbetering zou vergiftigen."

Nog heftiger klinkt zijne taal, wanneer hij voor de derde en vierde maal een bedestond leidt. „Gij hebt uw vaderland verloren, zoodra er een troon in uw midden verrijst," klinkt het. „Dan worden uwe goederen 's Vorsten goederen; uwe vrouwen en dogteren de voorwerpen der beestachtige wellust van heeren en hunne bedienden, zoo dikwerf hunne driften dit voedsel ter verzadiging eischen. Vorsten zijn slecht of worden door een drom van vleiers slecht gemaakt, zij zijn de levende getuigen van Gods toorn of des volks onbezonnenheid. Schenk aan een vorst de algenoegzaamheid, de almacht, de alwijsheid, de eeuwigheid en de onbegrensde goedheid tot hoofddeugden, en dan zal ik hem aanbidden!

Men zou zeggen, dat het zoo al wel kon, en dat de weerzin tegen de monarchie en het regeerend stamhuis in 't bijzonder nu duidelijk genoeg was aan den dag gelegd. Van der Kemp denkt er echter anders over. Wij zijn nu gekomen tot zijne beruchte preek over I Kon. XII: 3*b*—20*a*. „Het gedrag van „Israël en Rehabeam ten spiegel van vorst en volk." Dr. J. Hartog noemt het een merkwaardig stuk, en zelf was Van der Kemp met deze preek zeer ingenomen. Anders had hij haar zeker niet achtereenvolgens te Holwerd, te Leeuwarden en in zijne eigene gemeente te Leiden gehouden. Men zegt, dat de Glizelaer uit Dort kwam om Van der Kemp zelven deze preek te hooren voordragen. Toen de rede later werd gedrukt en zelfs herdrukt, achtte hij het noodig om er bij te zetten: „Geene exemplaeren worden voor echt erkend, „dan welke eigenhandig door den aucteur zijn ondertekend." Blijkbaar was hij dus bang, dat er zelfs onechte nadrukken van zouden verschijnen.

„Mijne ziel sterve met de Filistijnen", zoo begint hij; en dezen strijdkreet van Simson moet elke vrijgeboren ziel op de lippen nemen, wanneer zij geen ander middel ziet om

aan de dwingelandij te ontkomen dan door „het onwaardig bloed zijns onderdrukkers" te doen stroomen. En, om zijnen hoorders een duidelijk besef van dwingelandij en slavernij in te boezemen zal hij hun eene willekeurige, erfelijke regeering schetsen, en daarna de plichten openleggen van het volk, voor en nadat het aan zoo iets is onderworpen.

Na deze inleiding gaat hij met volle kracht verder. Namen worden niet genoemd, maar welke strekking zijne vergelijkingen hebben is duidelijk genoeg. De erfelijke regeering onder DAVID, SALOMO en REHABEAM was willekeurig, het was eene driedubbele geweldenarij. Ieder hoorder of lezer zal wel begrepen hebben, dat het WILLEM IV was, die geschilderd wordt, wanneer VAN DER KEMP SALOMO beschrijft als een geweldenaar, die zijn eigen, ingebeelde grootheid voedde, die met de naburen twistte, en door onrechtvaardige schattingen zijne groote nuttelooze uitgaven zocht te dekken. Toen kwam REHABEAM, een onkundige losbol, door slechte jongelingen tot kwaad opgezet, niet in staat zijne eigene belangen en nog minder die van zijn volk te behartigen en wiens eenige verdienste was, dat hij was gesproten uit het huis Isaï, evenals WILLEM V uit dat van Oranje. Wat moet nu het volk doen, dat door zulk een vorst wordt gekweld? Er is slechts één uitweg: scherpere middelen zijn noodzakelijk, indien men den staat voor ondergang wil bewaren. „Dan is de tijd gebooren, om zulken Onverlaet die alleen waerdige tael te doen hooren: Wat deel hebben wij aan DAVID? jae, geen erve hebben wij aan den Zoon van Isaï, na uwe Tenten o Israël! dan is het tijd, om hem te verstooten."

Deze preek werd nog opgeluisterd door het zingen van de heftigste verzen uit de vloekpsalmen, welke later met de gebeden er ook bij gedrukt werden. Te Leeuwarden geraakte de gemeente zoo in vuur, dat ze, toen van Ps. 82 de verzen

1, 2 en 3 waren gezongen, niet kon ophouden, voordat ook 4 en 5 eene beurt hadden gehad.

Heftig werd van vele kanten tegen deze preek, waarin VAN DER KEMP van den kansel eener Christelijke gemeente bijna als een rechtmatig middel teneinde van eene dynastie verlost te worden, vorstenmoord predikt te velde getrokken. Wij noemden reeds meermalen de „Staatkundige Aanmerkingen enz.", waarin VAN DER KEMP op krasse wijze wordt terechtgezet over de psalmen en gebeden bij deze preek, terwijl daarna met bitteren spot de preek zelve wordt neergehaald.

Tegen deze krachtige bestrijders heeft VAN DER KEMP zich nooit verdedigd. Alleen verklaarde hij in het voorbericht van den tweeden druk der Rehabeampreek, dat hij hunne gramschap te hartelijk verachtte dan dat deze eenigen invloed op zijn doen of laten zou kunnen krijgen.

„Hij was," zegt Dr. J. HARTOG in zijn artikel in de Gids van 1876, „overtuigd dat het misdadig was van 's lands zaken op den kansel te zwijgen; hij meende bij zich zelven het aan zijn volk verschuldigd te zijn, om op die wijze zijn karakter te verbeteren, zijne verlorene veerkracht weer te herstellen en de groote misbruiken in het Staatsbestuur te doen ophouden."

VAN DER KEMP zou eerst veel later inzien, dat de wapenen, door hem gehanteerd, buitengewoon gevaarlijk waren. Van uit Amerika schreef hij later: „In zoodanige partijschappen wordt elke handeling in een verkeerd licht gesteld, elke drangreden verdraaid, en eene verdienstelijke daad maar al te dikwijls zoodanig misvormd, dat een eerlijk gemoed voor den uitwendigen schijn verschrikt."

„Voorzeker", zegt Dr. J. HARTOG," dacht hij aan miskenning door hem zelven ondervonden. Maar zou hij ook niet hebben gedacht aan miskenning, waaraan hij zich zelf had schuldig gemaakt?"

VI.

Van der Kemp in Amerika.

Tijdens den amerikaanschen vrijheidsoorlog waren het hier te lande vooral de Patriotten, bij wie de opgestane koloniën veel bijval vonden. Zij, die zich zelven verdrukt achtten door de Prinsgezinden, steunden met raad en daad hunne broeders, die, opgestaan tegen het gehate Engeland, hier om hulp kwamen vragen.

Zoo had ook VAN DER KEMP reeds vóórdat hij naar Amerika uitweek met verschillende voormannen der Amerikanen persoonlijk of door briefwisseling kennis gemaakt. Van vele dezer, o.a. van den bekenden JOHN ADAMS, kreeg hij aanbevelingen mede, welke hem in zijn nieuw vaderland vele deuren zouden openen. Enkele weken na zijne aankomst ontving hij ook uit Europa verschillende brieven met hetzelfde doel.

Een hiervan echter bevatte iets geheel anders. In dezen werd hij door bemiddeling van zijn vroegeren leermeester Prof. OOSTERBAAN uitgenoodigd weer naar Europa terug te keeren en het bestuur van eene groote Doopsgezinde nederzetting in de nabijheid van Kherson in de Krim op zich te nemen. VAN DER KEMP was echter besloten in Amerika te blijven en wees dankbaar dit voorstel af.

In korten tijd maakte hij nu kennis met den franschen gezant graaf MOUSTIER, met kolonel A. HAMILTON, generaal KNOX, gouverneur CLINTON, MELANCHTON SMITH, JEREMIAH WADSWORTH, generaal W. LIVINGSTONE, BENJAMIN FRANKLIN en generaal WASHINGTON. Ook trof hij zijne uitgeweken vrienden ADRIAAN VALCK en ADAM GERARD MAPPA, die beiden, evenals hij, een belangrijke rol hebben gespeeld bij de patriotsche woelingen. Aan velen dezer openbaarde hij zijn plan om

landbouwer te worden en „they made me a tender of their services."

Met zijne vrouw en beide kinderen werd VAN DER KEMP 26 Februari 1789 genaturaliseerd. In Augustus van dat jaar gaf hij aan zijn reeds genoemd plan uitvoering door te Esopus in de manor of Foxhall, Ulster County, eene boerenplaats te koopen voor *f* 13200. „And here Mr. and Mrs. „VAN DER KEMP lived for five years, greatly enjoying the „beautiful North river, the delightful mansions of its wealthy „families, and his own wel-improved country-seat." Van hieruit stelde VAN DER KEMP nog pogingen in het werk om op zijn minst een deel terug te krijgen van de groote waarborgsom, welke in 1784 aan de Staten van Utrecht voor zijne vrijlating was betaald. De regeering van de Vereenigde Staten, welke hij daarbij om hulp vroeg, weigerde echter op zijn verzoek in te gaan. Ook met de boerderij ging het niet naar wensch. De grond was niet gemakkelijk te bewerken, klaagde VAN DER KEMP; maar waarschijnlijk zal het plan om boer te worden hem ook niet maar eensklaps tot een kundig landbouwer hebben gemaakt. Tot overmaat van ramp was er in Esopus ook nog iemand, die hem voor een belangrijke som oplichtte; en zoo kunnen wij begrijpen, dat hij in 1794 „zonder spijtigheid" deze plaats verliet in de hoop om aan het Oneida-meer, waar hij zich nu ging vestigen, gelukkiger te mogen zijn [1]).

Dicht bij de stad Rotterdam aan het Oneida-meer kocht hij nu eene bezitting ter grootte van ongeveer 500 acres. De plaats was nog nooit bewoond geweest. Zoo moest hij beginnen met een huis te bouwen, waaraan hij den naam

---

1) By the treachery of one who called himself my friend I was deprived of a great deal of those possessions on which I depended in crossing the Atlantic. — M. S. letter to Adams. 3 Aug. 1793.

Kemperwijk gaf, dat nog steeds bestaat. Aan JOHN ADAMS schreef hij 28 Aug. 1794 een brief, waarin hij de landstreek prettig noemde en den grond vruchtbaar; veel zou er zijn uit te halen, indien zijne financiën het slechts toelieten. Maar wederom was daarin eene bres geschoten, doordat personen, met wie hij een contract had aangegaan om een groot deel van het land vlak te maken, met hun loon verdwenen zonder het werk te doen. Hij kwam daarom ADAMS' raad inwinnen, hoe en waar hij het best zijne boeken zou kunnen verkoopen, welker waarde hij op circa zesduizend gulden schatte.

Kort daarop stelde de regeering hem aan tot Assistant-Justice of peace. Nu schenen betere dagen te zullen aanbreken, doch zijne vrouw, die de landstreek tegenstond, begon te sukkelen, en dit gaf den doorslag om ook weer Oneida-meer te verlaten, waar het VAN DER KEMP als landbouwer waarlijk niet voor den wind was gegaan.

Olden Barneveld — later Frenton en nu Barneveld genaamd — was de plaats, waarheen de familie zich in 1797 begaf. In het landhuis, dat zij daar betrok, zouden de echtgenooten VAN DER KEMP beiden hunne laatste dagen doorbrengen. Dit huis, dat, hoewel verbouwd, nog altijd bestaat, dient tegenwoordig voor pastorie van de Unitarische gemeente aldaar [1]). Hier vond de vroeger zoo heftige Patriot eindelijk de lang begeerde rust; hier in „eene schamele stulp, somtijds bezocht door een der grootsten des lands" (brief aan PIETER VREEDE, 20 Febr. 1828) kon hij zich wijden aan de

---

1) The picture facing page 54 is a page of VAN DER KEMPS house as it now appears and in which I have the honor of living. It was formerly half a storey lower.

The land on which our church-building stands was given to the society by PIETER VAN EEGHEN, HENDRICK VOLLENHOVEN, WALRAVE VAN HEUKELOM, of Amsterdam, and AERNOUT VAN BEEFTINGH of Rotterdam.

(Brief van Rev. CHARLES GRAVES, April 28, 1904)

opvoeding zijner kinderen, aan akkerbouw en zijne geliefkoosde boeken.

Weinig is er over, dat ons een nauwkeurig beeld kan geven van de laatste dertig jaren van zijn leven. Wij moeten ons tevreden stellen met fragmentarische berichten. Alleen de brieven, die kwamen en gingen als „gevallen bladeren, welke hunne groene kleur behouden", zijn de sporen, die ons den weg kunnen wijzen bij ons onderzoek. De lauwe zomers zagen hem als landbouwer, en de strenge winters, welke in Utica vroeg invallen en laat eindigen, vonden hem in den kring der zijnen of bij zijne boeken, terwijl hij vooral in dat jaargetijde ook gelegenheid had om eene uitgebreide correspondentie te onderhouden met zijne talrijke vrienden, zoowel in Amerika als in Europa.

Van de vele kopieën, uittreksels en aanteekeningen, welke nog van zijne zeer uitgebreide briefwisseling bestaan, zullen wij alleen een en ander behandelen, dat betrekking heeft op de correspondentie, die hij tot zijn dood met zijn vriend Pieter Vreede te Leiden, later te Lier in Brabant, voerde. Deze brieven geven ons het bewijs, hoe nog altijd zijne gedachten waren bij het oude vaderland. Hoe ging het hem ter harte, toen Frankrijks keizer zijn machtigen arm naar de weerlooze republiek uitstrekte. En zijne brieven na 1813 leeren ons, hoe de verzoenende regeering van Willem I den beproefden grijsaard, die in zijne jeugd een der felste vijanden van Oranje was geweest, had ontwapend en hem zelfs gevoelens van welwillendheid en ingenomenheid met dien vorst had ingeboezemd.

Ook het verleden wordt van tijd tot tijd met welgevallen in zijn schrijven opgehaald. In een brief, gedateerd 25 Dec. 1825, zegt hij: „Gisteren konden wij niet beletten, dat „mijne loslaeting uit de gevangenis in Utrecht ons voor „den geest kwam: het kostte een glas wijn, en ik danke

„nog hartelijk. Mijn God! wat gebeurtenissen, mijn waerde „vriend, zijn er sints dat tijdperk geweest! Zij storen mijne „genoegens niet, noch 't uwe, vertrouwe ik."

Sprekende van de omwenteling van 1813 zegt VAN DER KEMP: „Gij zult mijne denkwijze omtrent uw land uit „mijne redevoering [1]) kunnen opmaeken, schoon ik erkennen „wil, dat ik, bij gebrek aan genoegzame toelichting, kan „misgetast hebben. De mogelijkheid daergesteld, dat ik in „Holland gebleven, en geen slagtoffer was gevallen, twijfel „ik bijna niet of ik zoude *vooraen* het Huis van Oranje „hebben willen herstellen, om den landaert van een vreemd „juk te ontheffen .... Uw grootmoedig handelende Koning, „en het grootsch gedrag van Mevrouw DE DOUAIRIÈRE zijn „te edel, om niet der vergetelheid te worden onttrokken." Nog sterker spreekt een brief, dien hij twaalf jaren later schreef: „Ik zinspeelde niet op uwen edelen Koning: — „uwe *Gemeenebestregeering* is verloren, maar zulk een edel, „grootsch Opperhoofd, zoo belangeloos handelend, zal meer „heils aen land en medeburgers dadelijk toebrengen, *dan „alle patriotten van* 1787." Zijn hart klopt blijde, nu hij zijn vaderland gelukkig ziet. Dit bewijst opnieuw zijne oprechtheid in de dagen, toen hij onverstandig, ja dolzinnig opkwam voor de rechten van het volk; hij deed het alleen voor 't heil van 't lieve vaderland!

„He is a great man, a star of the first magnitude under „a deep cloud .... You may well suppose that such a man „has not always been able to understand our American „politics. Nor have I. Had he been as great a master of

---

1) An Oration delivered on the 11th of March, 1814, at Utica, commemorative of the Emancipation of the Dutch from French tyranny.

In 1816 in het Hollandsch vertaald onder den titel: Redevoering ter gedachtenis der roemrijke gebeurtenis van de verlossing der Nederlanden van de Fransche dwingelandij. Amsterd. 8vo.

„our language as he was of his own, he would at this day „have been one of the most conspicious characters in the „United States." [1])

Uit deze woorden, welke tusschen twee beroemde Amerikanen werden gewisseld, moge blijken, hoezeer de wetenschappelijke arbeid van VAN DER KEMP werd gewaardeerd in het nieuwe werelddeel.

Achtereenvolgens verschenen van zijne hand in den winter van 1801 „Philosophical researches on the systems of Buffon and Jefferson," in dien van 1802 met de hulp van Governor DE WIT CLINTON „History and Political sketch on the Achaian Republic;" in 1803 zag zijne „Dissertation on the use of copper by the Ancients" het licht, en in 1813 „The Outlines of the Moral and Physical causes of the Revolutionary spirit in the latter part of the Eighteenth century". In dezen tijd en ook later verschenen nog andere werken van hem op wijsgeerig en historisch gebied. Ze te bespreken zou ons te ver voeren. Toch zij nog een kort woord gewijd aan zijn groot geschiedwerk „Twenty-eight volumes of translations from the Dutch colonial records of the State New York 1638—1674." (M. S. New York State library). Een kort woord over wat hij zelf aangaande deze 28 deelen in folio zegt, is hier wel geoorloofd. In een brief, gedateerd 20 Febr. 1818, meldt hij: „Ik ben door het gouver- „nement van dezen staat (N. York), overgehaald om de oude „Nederduitsche archieven te onderzoeken en te vertalen. Ik „heb aangenomen dit te beproeven. Zoo ik slage, zal ik nog „ééns mijn Vaderland van dienst zijn." De akkerbouw en de vertaling dier oude bescheiden hebben hem afwisselend beziggehouden. „Ik ben (brief van 21 April 1820) nu bijna „7 uur in den tuin geweest, en rust nu wat. De voltooide

1) Brief van JOHN ADAMS aan JEFFERSON. *Life and Letters*, vol X p. 22, 224.

„Records, 3 deelen, moeten verzonden..... De tien deelen „door mij voltooid, loopen van 19 April 1638 tot 23 April 1657."

Wij zagen het: hij deed het werk op verzoek van het gouvernement, maar ook tot bevestiging van Neêrlands roem buiten Europa. Waarlijk, wij Nederlanders zijn den onvermoeiden grijsaard, die van dit werk bijna geheel blind werd, meer dank verschuldigd dan hem tot dusver daarvoor bewezen is.

Er was voor den geleerden landbouwer van Olden Barneveld nog een ander arbeidsveld, waarop hij met zijne groote gaven tot zegen voor velen kon werken. Het was een arbeid, meer ook in overeenstemming met het predikambt, dat hij zoo lief had, toen zijn hoofd nog niet op hol was gebracht door ziedende driften en blinde partijschap in de politiek.

Op den 19den September 1803, juist tien jaren nadat Olden Barneveld was gesticht, kwamen vele menschen uit die plaats en hare naaste omgeving samen in het schoolgebouw om te spreken over het stichten eener vereeniging op godsdienstigen grondslag. In de volgende maand kwam deze vereeniging met ruim veertig leden tot stand, en werden François Adriaan van der Kemp en Jacob Hochstrasser gekozen als voorloopig bestuur van de "United Protestant religious society of Trenton". Spoedig daarop werd een predikant beroepen; toen deze zijne intrede te Barneveld deed, werd hij in zijn ambt bevestigd door Van der Kemp. Ook de beroepsbrief is van zijne hand en „reveals the splendid breadth of his religious spirit". [1])

---

1) The „call" sent to Rev. John Sherman which you will find on pages 14 and 15 of my book is from Van der Kemps pen and reveals the splendid breadth of his religious spirit.

Brief van Charles Graves; het boek, waarvan hier sprake is, is in 1904 verschenen en bevat de geschiedenis van de Unitarian Church of Barneveld.

Tusschen 1810 en 1815 wordt er in de archiefstukken der gemeente reeds melding gemaakt van eene Zondagsschool, welke in het huis van VAN DER KEMP werd gehouden. Misschien gaf hij zelf daar onderwijs, maar duidelijk is dit niet. Wel kan men aannemen, dat hij meermalen des Zondags voor de gemeente optrad, daar er in de bibliotheek der Oneida Historical Society nog preeken in handschrift van hem over zijn.

Deze en andere bibliotheken in Amerika bezitten ook nog andere manuscripten, die van zijn theologischen arbeid getuigen. Van bijna al die stukken ontving ik eene beschrijving; de tijd noch het bestek laten echter eene afzonderlijke bespreking toe.

De voornaamste zijn: „Historical sketches on Calvin and Servetus", M. S., Harvard library; „Lectures on the Scripture doctrine of Baptism", M. S., Oneida Historical Society; „the Scripture doctrine of the Lord's Supper" (waar dit manuscript bewaard wordt, heb ik niet kunnen vinden); uit het eerstgenoemde manuscript is de schets van Servetus in druk verschenen in the Monthly Repository of England, 1816, pag. 573—576.

Moge dit weinige over den lateren theologischen arbeid van Ds. VAN DER KEMP doen zien, dat trots alles ook in hem is blijven leven die krachtige plant van het geloof, welke den bezitter kracht geeft bij zijn tocht door het leven en welker vruchten groeien tot zegen van velen.

The Philosophical Society van Philadelphia, the Academy of Arts and Sciences van Boston en the Academy of Philosophy and Literature van New York namen VAN DER KEMP als lid op, terwijl de Havard University hem den eervollen graad van L. L. D. toekende.

Wij maakten in dit hoofdstuk kennis met citaten uit verschillende zijner brieven. Laten wij ten slotte nog lezen

de aandoenlijke woorden, waarmee hij eene week vóór zijn dood zijn laatsten aan PIETER VREEDE gerichten brief besluit.

„Nu moet ik afbreken; ik kan met moeite de eene letter „van de andere onderkennen. Wat er ook voorvalle, ik weet, „gij blijft onveranderlijk mijn Vriend, en zoolang ik adem „hale, zal ik de uwe zijn. Nog eens, vaarwel!"

Den 7den September 1829 stierf FR. ADR. VAN DER KEMP. Reeds twaalf jaar te voren had hij zijne levensbeschrijving, bestemd voor zijn eenigen zoon, geëindigd met de woorden:

„En nu, JOHN, ga ik langzaam het eind van mijne levens- „baan tegemoet, niet vol bange vrees, noch met angstig „verlangen naar verder leven ... Ongelukkig was mijn leven „niet. Ik hoop, dat ik niet ondankbaar was voor de vele „goede gaven mij geschonken. Ik beveel u in de hoede van „mijn God, die u zal beloonen voor al de liefde, welke gij „mij bewezen hebt. Mijne vurige wenschen zijn voor het „geluk van u, van uwe dierbare JULIA en uwe kinderen. „Vaarwel!

Uw vader

FR. ADRIAAN VAN DER KEMP."

DE DOOPSGEZINDEN TE OUDDORP—GOEDEREEDE.

De gemeente te Ouddorp of Goedereede heeft indertijd tot de Vlaamsche partij behoord.

Haar ontstaan en voorgeschiedenis [1]) liggen in het duister, daar eerst sinds 1645 schriftelijke bescheiden aanwezig zijn. De gemeente vond haar stichting aanvankelijk op een zolder, en wel sinds 1620 op dien van het huis van LEUNIS ARENS CONINCK te Ouddorp. In 1649—50 gerepareerd, bleef deze zolder tientallen van jaren de plaats van samenkomst.

Tusschen 1624 en 1626 werd de gemeente bemoeilijkt door den baljuw van Goeree [2]). COOMAN CRYN en LEENTKEN PIETERS hadden hun huwelijk in de vermaning laten „solemniseeren". De baljuw eischte f 200.— boete. Aan de Staten van Holland werd nu een request gezonden, waarin zij aanbieden hun huwelijken ook te laten solemniseeren voor den magistraat of voor den hervormden predikant. Dit request had een goeden uitslag:

„De Staten van Hollant ende Westvrieslant, op 't vertrouwen dat de subplianten syn goede patriotten ende liefhebbers van den Staet deser landen niet willende dat de subplyanten eenige schade ofte onneere soude toekommen, midts hun voortaen regulerende nae de polenticke ordonantie

1) Bij vonnis van 10 Febr. 1534 werd JAN JOOSTEN van Goedereede, leeraar der Anabaptisten te Amsterdam, veroordeeld tot onthoofding.

2) Zie voor een dergelijke zaak Invent. Doopsg. Arch. Amst. 2e dl., 2e stuk, nº 298 en 299, over Ooltgensplaat in 1622.

ende trouwende off voor de magestraet haerder resedentie ofte in de gereformeerde kerck: lasten den offisier van der stede ende eylande van Goedereede de subplyanten van 't gepasseerde te laten ongemolesteert gedaen in den hage den XXX July 1624 ter ordonantie van de Staten VAN DER WOLFF."

De baljuw eischte evenwel van de gemeente de gemaakte onkosten. Op een herhaald request werd aan den baljuw deze eisch ontzegd. Tot goed verstand merk ik op, dat de echtelieden eerst drie Zondagen onder de geboden voor den magistraat hadden gestaan. Sinds dien tijd worden de huwelijken der leden in de vermaning door den leeraar gesloten.

Het oudste notulenboek, beginnend met 1645, geeft zeer weinig bijzonderheden; maar doordat hun eerste oudste nl. PAULUS WILLEMSZ BOSLAND [1]) eerst in Augustus 1686 wordt bevestigd door HUICH BARENTSZ VAN DER KLOK van GEERVLIET, komen er enkele namen van oudsten, die elders werkzaam waren, in voor. Deze namen, waarbij eenige namen uit correspondentie, attestaties, enz. zijn gevoegd, volgen hierachter in een bijlage.

De gemeente stond oudtijds met naburige gemeenten in betrekking. Er hadden over en weer huwelijkssluitingen en doopsbedieningen plaats, zoodat te Brouwershaven, Zierikzee, Renesse, Middelharnis, Goes, Spijkenisse en den Briel personen uit Ouddorp huwden of gedoopt werden en, wanneer te Ouddorp een oudste van elders overkwam, aldaar personen uit de genoemde gemeenten den doop ontvingen of huwden.

Bestond de gemeente in 1645 uit 16 broeders en 28 zusters, in 1660 waren er 65 leden, in 1727 reeds 54, in

1) Zie bijlage.

1744 nog 37, in 1755 bleven er nog 31 en in 1807 was dit getal tot 25 ingekrompen. Daarentegen telde Ouddorp in 1830 een getal van 73 en in 1840 van 84 Doopsgezinde zielen. De laatste volkstelling (van 1899) gaf een getal van 50 mannen en 32 vrouwen van Doopsgezinden huize. De gemeente telt thans 8 leden.

Dat deze gemeente thans zoo klein is, vindt voor een deel zijn oorzaak in het feit, dat in de 1e helft der 19e eeuw verschillende gezinnen naar Tessel en Noord-Amerika zijn verhuisd. Van de verhuizing naar N. Amerika heeft de gemeente ook nog financiëele schade geleden, zoodat er ongeveer 1851—52 tijdens een leeraarsvacature, een tijd lang ernstig gevaar heeft gedreigd dat de gemeente met al haar bezittingen verloren zou gaan. Gelukkig is dit gevaar afgewend: eene merkwaardige maar tevens droeve geschiedenis.

Het moet in 1852 zijn geweest, dat een koopman in manufacturen te Zierikzee, die voor zijne zaken ook op de nabijgelegen eilanden reisde, te Ouddorp vernam hoe men daar bezig was de goederen van de menniste kerk te doen verkoopen: de zaak was al met den notaris bepaald. De opbrengst zou dan worden verdeeld; de leden waren voornemens daarmee naar Amerika te trekken. Daar zouden zij eene nieuwe gemeente vestigen. Alles werd echter nog zeer geheim gehouden. Het kerkbesef van den eenvoudigen man — hij was n. b. roomsch-katholiek — deed hem vermoeden of begrijpen, dat hier erg onrecht, en dan nog wel met kerkegoed, werd gepleegd. Hij schreef aan den eenigen doopsgezinden „geestelijke", dien hij ontdekken kon, Ds. Cramer te Middelburg. Deze vestigde de aandacht van „Amsterdam", van zijn schoonvader Prof. Muller, op hetgeen dreigde en stelde zich met Ds. van der Ploeg te Enschede, die vroeger te Ouddorp had gestaan en daar met een gemeentelid

uit de familie MASTENBROEK was gehuwd, in betrekking. Gelukkig werd er toch één lid der gemeente gevonden, een timmerman, ik vermoed M. BOSLAND, die, òf zich tegen dien verkoop reeds verzet had òf althans nu bereid was zich er tegen te verzetten. Hij werd telkens van buiten af behoorlijk ingelicht omtrent de door hem te nemen maatregelen ter beveiliging van de gemeentegoederen. De boekhouder PAULUS MASTENBROEK bleef intusschen het plan voorstaan om de landerijen te verkoopen en gezamenlijk naar N. Amerika te verhuizen. Naast Ds. F. VAN DER PLOEG stelde zich ook de andere vroegere Ouddorpsche leeraar, Ds. VERSTEGE, op de bres; en dank zij de volharding van M. BOSLAND werden MASTENBROEK en de zijnen tot rede gebracht. BOSLAND diende een door Ds. VERSTEGE opgesteld request bij de regeering in. Prof. MULLER lichtte dit bij minister VAN BOSSE mondeling toe, waarop deze 5 Maart 1853 de gemeente Rotterdam verzocht als consulent op te treden, wat door den kerkeraad aldaar bereidwillig aanvaard werd. Kort nadat ds. S. HOEKSTRA BZN. zich met Ouddorp in betrekking had gesteld, werd aldaar de zaak in der minne geschikt en een begin gemaakt met het beroepingswerk. Mede een gevolg van deze moeilijkheden was, dat de geldmiddelen jaren lang beheerd zijn geworden door den burgemeester van Ouddorp. Het beroepingswerk leidde tot gunstige uitkomst. Beroepen werd Ds. G. POL, toen te Baard, die 13 Nov. 1853 zijne intrede deed.

Oudtijds was de gemeente betrekkelijk arm. Haar leden behoorden meestal tot den boerenstand, maar bij hun dood lieten zij gewoonlijk een stoffelijk bewijs van belangstelling na in den vorm van een legaat van f 100 à f 200. De gemeente had dan ook in den beginne slechts voor eenige armenbedeeling te zorgen, en kon dan ook somtijds nog een ondersteuning aan een zustergemeente schenken. Zoo

bijv. ontving Brouwershaven ondersteuning in 1653, toen deze gemeente voor 5 weezen had te zorgen. Daarom stelde in 1654 Goes voor aan Middelburg, Vlissingen, Veere, Cadzant, Sommelsdijk, Aardenburg, Zierikzee, Brouwershaven en Goeree om een bijeenkomst te houden ten einde te beraadslagen, hoe, zoo noodig, leeraars, hun weduwen en hun weezen te ondersteunen.

De predikdienst werd tot 1658 geheel uit liefde waargenomen. In dit jaar evenwel geraakte Ouddorps leeraar Stoffel Philips Kole in moeilijkheden, zoodat de gemeente hem met f 500 in eens ondersteunde en hem voor het vervolg f 150 's jaars toelegde. Dit traktement werd bij inteekening bijeengebracht, maar het geld daarvoor kwam dikwijls met moeite bijeen, zoodat hij in 1663 zelfs dreigde, zoo dit niet beter ging, zijn ambt te zullen neerleggen. Voor dit traktement was hij verplicht voortaan aan alle huizen vóór het avondmaal een aanspraak te houden en het zijne te doen voor aanwinning van doopelingen. Ook moest hij leden die uitspatten vermanen.

Aan de belangrijke Vlaamsche Sociëteitsvergadering te Leiden in 1660 nam de gemeente door het zenden van afgevaardigden deel. Vijf jaar later sloot zij zich aan bij het Verbond van Eenigheid en is dus lid van de Zonsche Sociëteit geworden.

Gevallen waarin tucht moest worden uitgeoefend, kwamen weinig voor, een bewijs, hoe de gemeente bestond uit zeer geregelde lieden. Trouwens daarvoor pleit reeds, dat zij hun leeraar aanzienlijke financiëele steun gaven om te voorkomen, dat hij failleerde, wat in die dagen méér dan thans als schande werd beschouwd. Het voornaamste, dat ik aan tuchtzaken vermeld vond, was, dat eens aan een weduwe verzocht werd het brandewijn tappen te laten, terwijl een andere weduwe, omdat zij tapte niet werd gedoopt. Buitentrouw

kwam bijna niet voor. Ik vond twee gevallen aangeteekend (in 1672 en 1683), waarbij aan een zuster deswege het avondmaal ontzegd werd. In 1657 werd een broeder vermaand, die in een twistzaak de overheid had willen mengen. Een ander werd wegens ontucht bestraft, maar na berouw getoond te hebben weder plechtig tot de gemeente toegelaten [1]). Voorts werd in 1673 een echtpaar, dat aanhoudend over twee leeraars lastertaal uitstrooide, van hun lidmaatschap ontzet.

In de 18e eeuw vond ik, hoe in 1708 zes broeders werden aangesproken, die met geweer ter wacht gegaan waren. Aan een vrouw werd wegens dronkenschap het avondmaal ontzegd, welke straf het volgend jaar ook werd toegepast op Dirk Teunis Doeland, die ten tweeden male ter wacht gegaan was [2]).

Toen in 1665 Stoffel Philipsz overleed, vroeg zijn opvolger P. W. de Bruin een traktement van f 300 benevens vrije woning. Nu had de gemeente vijf jaar te voren van enkele leden (waaronder Pieter Jansz van den Bliek) een huis in de Pieterstraat te Goedereede ten geschenke gekregen ten behoeve van een kerkgebouw. Dit huis werd thans voor pastorie bestemd. In later tijd, maar wanneer dit plaats vond kon ik niet ontdekken, werd de pastorie in de Heerenstraat te Ouddorp gevestigd. Na het vertrek van de Bruin had de gemeente weder leeraars uit haar midden gekozen, somtijds drie tegelijk. Met één hunner was zij zeer gelukkig. Paulus Willemsz Bosland diende haar van 1672 tot 1703, terwijl hij in 1686 haar eerste oudste werd. Sinds 1703 werd de gemeente voortdurend gediend door predikanten of proponenten, van elders beroepen.

Het traktement, in 1658 slechts f 150 bedragend, klom langzamerhand in 1665 tot f 300, in 1760 tot f 400, in

1) Zie Invent. Doopsg. Arch. Amst. 2e dl., 2e stuk, n° 300.
2) Zie bijlage.

1765 tot f 500 [1]), in 1808 tot f 800, om in 1814 weder tot f 700 te dalen, toen ds. J. DE BLEYKER voor de tweede maal Ouddorp's leeraar werd. In 1744 verkreeg de gemeente in ENNO WIERSEMA den eersten gestudeerden prediker. Thans is zij de eenige gemeente, waar (sinds 1882) een ongestudeerde leeraar werkzaam is, en vermoedelijk is zij de laatste gemeente, waar zoo iets voorkomt.

De financiën hielden aanvankelijk geen gelijken tred met de grootere uitgaven. Althans in 1703 werd de gemeente door Amsterdam met f 70, in 1709 met f 100 gesubsidieerd. In later tijd is de gemeente evenwel in het bezit gekomen van eenige landerijen, uit welker opbrengst, niettegenstaande in de vijftiger jaren der 19e eeuw bij de emigratie naar N. Amerika een deel van het gemeenteeigendom verloren ging, de gemeente haar leeraar thans met f 1450 bezoldigen kan. Deze gunstige toestand is te danken aan Ds. SCHIERE, op wiens initiatief een begin gemaakt werd met omzetting [2]) van land, waardoor de opbrengst belangrijk gestegen is.

Ook in deze gemeente was de offervaardigheid voor buitenlandsche nooden groot, zoo werd o. a. in 1671 f 473 voor de Paltzers bijeengebracht, in 1710 f 150 en in 1713 f 50 voor de Zwitsers, in 1714 f 60 voor de Poolsch Pruisen.

Doordat de gemeente enkele jaren lang groote schade ondervond door watervloeden, werd in 1717 wederom een subsidie van f 100 verleend. Aan het fonds voor buitenlandsche nooden droeg zij in 1733 f 150 : 4 bij en drie jaar later nog eens f 80. Uit een aanteekening bleek mij, dat het gemeentebezit in 1810 zoo aanzienlijk was, dat de

---

1) De leeraar moest zorgen voor het vegen van de kerk en voor vuur n de stoven.

2) „Omzetting" is door vergraving de klei, die diep onder het zand ligt, aan de oppervlakte brengen. Dit is een goede werkverschaffing voor bedeelden.

jaarlijksche inkomsten bijna f 1400 waren. Bij de tiërceering verloor de gemeente niets, doordat haar eigendom bestond in landerijen en huizen.

Uit de lotgevallen der gemeente in de 18e eeuw kan nog worden gemeld, dat ongeveer het midden dier eeuw een Zondagmiddag-catechisatie voor de kinderen werd ingevoerd, waarbij de leeraar als leerboekje gebruikte de Korte schets van Jacob Kat.

In 1747 beproefde de overheid van Goeree de Doopsgezinden te dwingen mede te doen aan oefening in den wapenhandel. Daarover werd bij de Zonsche Sociëteit geklaagd, die per brief (onderteekend door Reinier Klopper van Almelo en Adriaan Koenen van Hazerswoude) antwoordt, dat de Doopsgezinden geen wapenen behooren te dragen, omdat dit met hun privilegiën strijdt, en den raad geeft vooral niet over te gaan tot het dragen van wapenen.

Nadat in 1762 reeds is besloten geen alimentatie meer te geven aan personen gehuwd met Hervormden, tenzij de Hervormde diaconie eveneens ondersteunde, vroeg Ouddorp twee jaren later aan de Sociëteit, wat er kon worden gedaan om de gemeente te behoeden voor schade wegens buitentrouw. Het antwoord was, dat hieraan niets te doen was.

Wat den doop betreft, vond ik vermeld, dat in 1743 een vrouw van „de grote kerk" overgekomen herdoopt werd en in 1772 een Duitscher van nabij Osnabrück afkomstig werd gedoopt met de bijvoeging, dat hij zal worden beschouwd als een *geestelijk lid*. Als ik het goed begrijp, werd aan hem vergund deel te nemen aan het avondmaal, maar had hij geen stemrecht en kon hij niet worden bedeeld. Curiositeitshalve vermeld ik den doop van Aagje Blok in 1767, nadat zij van drielingen was bevallen.

In 1800 werden de gezangen op Christelijke feesttijden ingevoerd. Voorts vond ik een kerkeraadsbesluit van 1804

om voortaan de leden van den kerkeraad zelf te kiezen „om alle cuypery en verwarring te voorkomen en geen gevaar te loopen om onbevoegde persoonen of die de vereyschtens tot dat gewigtig ambt behoorende missen te verkrijgen".

Volgens een legende zou onder de tegenwoordige kerk een onderaardsche gang loopen, die leidde naar het slot Spreeuwenstein van de heeren Van Voorne. Toen eenige jaren geleden de kerk hersteld werd, is inderdaad een groot gewelf gevonden.

Van welk jaar deze kerk, achter de pastorie staande, dateert, bleef mij onbekend. Daar op een tegeltje het jaar 1770 voorkomt, in welk jaar blijkens het kasboek geen groote uitgaven zijn gedaan en waarin dus niet een kerkbouw heeft plaats gehad, moet de kerk vóór het jaar 1770 zijn gesticht.

BIJLAGEN.

Besluit April 1709.

„En is doenmaals dese resoluisie van de Dienaren en volgens gods woort geaxtyneert om van de tafel des heeren voor dat maal af te blyven Dirk Teunisse Doelant om dat hy tegens de Konffie [1]) en gods woort met geweer ter wagt heeft gegaan en met geweer heeft gemonstert en daar by persijsteerde om in het toekomende het te blyve doen".

---

1) D. i. Konfessie.

Doopvragen in 1761 opgesteld.

Vooreerst: Of gij de H: Schrift voor den eenigen Regelmaat van uw Geloof en Leeven; en dienvolgens of gij Jesus voor uwen eenigen Zaligmaker aanneemt?

ten Tweeden: of gij hetgeen gij nu beleeden hebt, houdt voor waaragtig; en het zelve met eenen Godvrugtigen wandel zult tragten te agtervolgen?

ten Derden: Of gij in gevallen gij u door een ergerlijk gedrag aan zoodaanige zonden en werken der vleesches, waar van de Bedrijvers buiten Gods Koningkrijk en Kerk geslooten worden door Gods woord mogt schuldig maaken u onderwerpt aan de Kerkelijke Tugt en Aanspraak?

ten Vierden: Of gij belooft, nietteegenstaande gij nu uwe belijdenis hebt afgelegd, egter voort te zullen gaan met u zo in 't openbaar als bijzonder te laaten onderwijzen, en daar toe zo veel in u is de gewoone of buitengewoone Cathegisatien ter vermeerdering van Kennisse bij te woonen en u daar toe te oeffenen?

Lijst der leeraars.

? Jan Ghisbrechts, † 1645.

± 1638 Stoffel Philipsz Kole, schoenmaker, werd herhaaldelijk tot oudste verzocht, maar weigerde dit ambt steeds. Sinds 1658 genoot hij een traktement van f 150 's jaars, in dat jaar ontving hij f 500, om hem te redden uit financiëele moeielijkheden. Hij was gehuwd met Saartje van Rande. † 21 Mei 1665.

1665 Pieter Willemsz de Bruin, van Groningen, 6 Sept. beroepen op f 400 in eens en jaarlijks f 300 benevens huishuur, deed 20 Aug. '66 zijn intrede. Hij was ge-

huwd met Elisabeth, en schijnt spoedig daarna weder te zijn vertrokken of †.

1668 Philips Arendsz van Wage, onderteekende de Dordsche belijdenis van 1632 en de confessie van J. Outerman. In 1673 werd hij ten onrechte beschuldigd van voor het gerecht van Goeree een eed te hebben gedaan. † 1684.

1672 Aren Pietersz Tasboer, schijnt een tijd later het leeraarsambt te hebben neergelegd, omdat hij in 1684 weder verkozen wordt tot leeraar. † 24 Nov. 1706.

1672 Paulus Willemsz Bosland, te gelijk met den voorgaande op 12 Juni verkozen, deed 5 April 1673 over Matt. 24 : 10 zijn intrede, werd 1 Aug. 1686 door Huich Barendsz van der Klok van Geervliet in den vollen dienst bevestigd. Hij genoot salaris, doch hoe groot dit was, vond ik niet aangeteekend. Hij doopte 33 leden en bediende minstens 14 keer het avondmaal. † 6 April 1703.

1703 Maarten Tanis, geb. te Brouwershaven, van 1694 tot 1703 leeraar te Zierikzee, beroepen op f 300 's jaars en pastorie, deed 18 Nov. zijn intrede, werd 7 Juli 1707 door Cornelis van Braght van Dordrecht in vollen dienst bevestigd. Door hem werden 44 leden gedoopt. Hij was gehuwd met Susanna Laurens Kools. † Januari 1727.

1727 Claes Cornelisz Jongejan, van Spijkenisse, 2 Febr. beroepen. Door hem werden 27 leden gedoopt. Hij was gehuwd met Maartje Crelis en vertrok als emeritus-leeraar 16 Aug. 1744 naar de Koog.

1744 Enno Wiersema, proponent te Groningen, werd 20 Sept. door Jan Kromhuizen te Middelharnis in den vollen dienst bevestigd, vertrok 21 Nov. 1745 naar Winterswijk.

1745 Egbert Sytzes Hoekstra, proponent 28 Nov. door E. Wiersema bevestigd, 17 Nov. 1754 vertrokken naar Groningen.

1755 Sjoerd Sytzes Hoekstra, van Aalsmeer, deed 12 Januari zijn intrede, 7 Oct. 1759 vertrokken naar Emden.

1759 Hendrik van Gelder, proponent te Amsterdam, beroepen op f 400 en pastorie, deed 9 Dec. zijn intrede, werd 17 Aug. 1760 door Jacob Ouwejans van Rotterdam in den vollen dienst bevestigd, was gehuwd met een dochter van prof. Petrus Smit [1]), 20 Oct. 1765 vertrokken naar Enkhuizen.

1766 Jan van de Velde, van Wormerveer, beroepen op f 500 en pastorie, deed 19 Oct. zijn intrede, was gehuwd met Neeltje Duits en † 21 Maart 1777.

1777 Hendrik Tymens, van Oosterend (Tessel), deed 12 April zijn intrede. † 28 Oct. 1798.

1798 Jan de Bleyker, van Huisduinen en den Helder, deed 12 Mei zijn intrede. In 1804 bedankte hij voor Aalsmeer, doch in 1808 vertrok hij daarheen.

1808 Hendrik Veenstra, van Middelie en Axwyk, deed 6 Nov. zijn intrede, 28 Aug. 1814 vertrokken naar Tessel.

1814 Jan de Bleyker, van Huizinge, opnieuw beroepen op f 700, pastorie, 5 vrijbeurten, 2% voor weduwfonds en f 14 stovengeld, deed 6 Nov. zijn intrede, 15 Juli 1826 als emeritus vertrokken naar Rotterdam (f 150 emeritaat).

1826 Jan Gerrit Boekenoogen, proponent, 1827 vertrokken naar Wormerveer-Zuid.

---

1) Hoogleeraar bij de Zon en de Arke Noachs te Amsterdam.

1827 Herman ten Cate, van Medemblik, 1828 vertrokken naar Pieterzijl.

1829 Feike van der Ploeg, proponent, deed 25 Oct. zijn intrede, 3 Sept. 1843 vertrokken naar Enschede.

1845 J. A. J. Verstege, proponent, beroepen op f 900 en pastorie, deed 30 Nov. zijn intrede, 1848 vertrokken naar Westzaan-Zuid.

1853 G. Pol, van Baard, beroepen op f 900 en pastorie, deed 13 Nov. zijn intrede, Oct. 1862 vertrokken naar Kromwal (Ytens).

1863 T. Schiere, proponent, 30 Aug. 1874 vertrokken naar den Ilp,

1874 H. Koekebakker Jr., van Burg en Waal (Tessel), deed 25 Oct. zijn intrede, 11 Aug. 1878 vertrokken naar Berlikum.

1878 W. I. Leendertz, van Wormer en Jisp, 27 Oct. door ds. A. C. Leendertz van Cleve ingeleid, 20 Maart 1881 vertrokken naar Veenwouden.

1882 K. W. Rössing, die niet tot het predikambt was opgeleid.

Leunis Cornelisz Cole werd 21 Mei 1645 en Claes en Gerrit Barendse werden 27 April 1665 tot leeraar verkozen. Zij hebben evenwel niet gepredikt. Volgens een aanteekening van ds. H. van Gelder in het kerkelijk boek was Aren Pieters Passer in 1673 leeraar. Doch misschien is dit een vergissing voor Tasboer. In dien tijd was nl. een leeraar Aren Pieters Passer te Goes werkzaam.

In 1680 schreef H. van Dam: „doch de ingesetenen hebben met den anderen over het stuk van Religie geen haet ofte twist, maer zijn met ten anderen zeer paisibel ende vreedzaam in haar Ommegangh". Zie Boers, Geschied. van Goeree en Overflakkee, wiens predikantenlijst eenige fouten bevat; en H. van Dam, Korte Beschrijvinge van het eylandt Westvoorne ende de stadt Goedereede, 1680, blz. 144.

DIAKENLIJST.

1645 Leunis Cornelisz Cole, hield tot 1666 het kerkelyck boeck, † 1666.
1645 Barend Claasz, † 11 Sept. 1661.
1662 Simon Jobsz, † 27 Oct. 1678.
1662 Tijs Cornelisz.
1662 Reynout Philipsz, † 1674.
1667 Philips Arensz van Wage, 1668 leeraar.
1671 Reynout Jansz.
± 1672 Aren Pietersz Tasboer, boekhouder, † 24 Nov. 1706.
1679 Claes Rynoutsz Cole.
1683 Teunis Cornelisz Lodder, boekhouder, † 11 Oct. 1706.
1691 Pieter Steevensz, † 17 Mei 1695.
1696 Cornelis Meesz, † 5 Dec. 1706.
1704 Cornelis Jansz den Eersamen, 1707 vast boekhouder, † 29 Mei 1713.
1704 Jacob Jacobsz Breen, 1707 vast boekhouder, † 14 Juli 1746.
1707 Teunis Jacobs Breen, † 1720.
1708 Koomburg Baltensz Kastelein, † 1 Maart 1719.
1714 Jan Bosland, legt 26 Jan. 1721 zijn dienst neder.
1719 Tijs Maartensz Breen, † 8 Mei 1748.
1721 Steeven Jongeling, 1744 vertrokken naar Zierikzee.

1721 Jan Cornelisz den Eersamen, † 6 Oct. 1747.
1744 Teunis Hollaar, † 3 Oct. 1776.
1746 Jacob Jacobsz Breen, † 6 Maart 1774.
1747 Philip den Eersamen, legt 10 Juli 1771 zijn dienst neder.
1748 Abraham Cornelisz Rhoon, † 10 Nov. 1777.
1771 Erasmus Stevensz Jongeling, † 11 Maart 1788.
1774 Willem Paulusz Bosland, † 3 Aug. 1797.
1776 Jacob Jacobsz Breen, boekhouder.
1778 Maarten Paulusz Bosland, † 18 Mei 1801.
1788 Cornelis den Eersamen.
1801 Jan de Bleyker, † 26 Mei 1814.
1804 Jan Mastenbroek, boekhouder.
1814 Jacob Mastenbroek.
1814 Corstiaan van Heest.
1827 Abram Roon, † 1847.
1827 Paulus Mastenbroek, sinds 1836 boekhouder, 1852 vertrokken naar N. Amerika.
1847 Jan Mastenbroek, 1849 vertrokken naar N. Amerika.
1847 Maarten Bosland.
1852 Klaas Verduin, boekhouder (kon noch lezen noch schrijven!).
1852 Cornelis Bosloper.
1852 Willem Bosland.
1856 P. Bosland.
1856 Christiaan Wesdijk.
1859 Johannes Bosland.

Diaconessen.

1767 Adriaantje Thijs Breen (vrouw van Jacob Breen) † 1769.
Neeltje Bosland (vr. v. Teunis Hollaar).

1770 Jannetje Jacobs Breen (vr. v. Cornelis Mastenbroek).
1772 Maartje Jansz Vijfpond (vr. v. Erasmus Jongeling).
24 Aug. 1778 zijn de diaconessen afgeschaft.

In 1778 was Corstiaan van Heest voorzanger op f 100 's jaars. Hij vertrok naar Middelharnis. Na zijn terugkeer in 1783 werd hij opnieuw voorzanger voor f 60 's jaars.

Losse gegevens omtrent personen uit andere gemeenten.

Oudsten, die te Ouddorp doopten of het avondmaal bedienden:

1645 Tonis Cornelisz van Zierikzee.
1646 Melis Gisbrechtze van Dordrecht.
1647 Pieter Jans Mooiert van Leiden.
1648 Ollaert Willeboortse van Vlissingen.
1649 Jey Jeyse van Amsterdam.
1650 Tobias Govertsz van den Wijngaert van Amsterdam.
1651 Bartholomeus Louwe van Amsterdam.
1653 Marcus van Spanbroek van Veere.
1658 Tielman van Braght van Dordrecht (doopte te Ouddorp o. a. iemand uit Zonnemaire en iemand uit Brouwershaven).
1679 Zeger Dirks van Dordrecht.
1704 Abraham van Beusecom van Goes.
1707 Cornelis van Braght van Dordrecht.

Leeraars, in correspondentie of attestaties voorkomende.

1646 Jan Aelwyns van Renesse.
1646 Jan Jansz van Eyderstu van Brouwershaven.
1648 Gillis Antonisse van Vlissingen.
1703 Marynus Davitse Kleeuwens van Zierikzee (oudste).
1747 Reinier Klopper van Almelo.
Adriaan Koenen van Hazerswoude.
1765 Johannes Sytzes Hoekstra, proponent, wordt te Sneek leeraar.
1766 Cornelis de Bleyker van Barsingerhorn.
1766 Wiggert de Jager van Giethoorn.
1768 Pieter van Doccumburg van Twisk.
1770 Jan Simonsz van Gorredijk, neemt het beroep te Veendam aan op f 500 salaris.
1770 S. Tak Adre van Zierikzee.
1779 Hendrik Blaauw van Heerenveen.
1792 H. Veenstra van Middelie.
1808 Siebe Roelofs Beerta van Aardenburg.
1814 J. de Bleyker van Huizinge.

Onderteekenaars van brieven of attestaties.

Uit Zierikzee: 1645 Adriaen Tack.
1703 Kornelis Huige van der Klok, Adriaan Mogge, Jacob Jobse.
1730 Jacob Ovaar, Krijn Simonsz Booy.
1744 Jan Hemeryk, François den Boer, Anthony den Boer.
1770 Cornelis den Boer, voorzitter.

Uit Haarlem: 1648 Pieter Gryspaerd, Jan Pietersz van Erckel, Cornelis Ballinck.
Uit Brouwershaven: 1653 Adriaen Ingese Kuyper, Abraham Machielse Tack.
1654 Jan Aelbrechts van Legwick, A. M. Tack.
Uit Dordrecht: 1652 Bartholomeus Leenders van Sley.
Uit Goes: 1654 Dirck Jansz Ruch.
Uit Groningen: 1665 Bouwel Jansen, Jacob Dircx, Claes Arentsz, Roeloff Krittsers, Jan Dirckx, Jan Abelsz.
Uit Norden: 1768 Marcus Aris.
Uit Purmerend: 1774 Pieter Petten, Jan Rijper.
Uit Heerenveen: 1779 Homme Ales.
1792 Jan van Calcar, Jetse Gerbens, G. H. Overwijk.
Uit Huizinge: 1814 B. K. Eenkema.

Te Enkhuizen vereenigden zich in 1765 de oude Vlamingen met de Waterlanders.

K. Vos.

mijn leue huijsfrow zeliger, klegelich und ellendich [1]) up die vleijsbanck gefort [2]) und gebracht sij. Und befremdt jw nijcht weinijch, dath ik sodans [3]) bij mij, gelichfals [4]) zij ellende und verlaiten gewest, daelgelecht [5]) und jw die gestalt und gelegentheijt unangezet [6]) edder [7]) verstendigen [8]) hebben laiten, des gij jw bij jwen g. h. und anderen jwen fruntschap [9]) myth allen voeghen tzo [10]) beclaijgen hedden, woe [11]) gij des dan oich mijth reden tdoinde [12]) bedacht. Und dairop mach ick jw, woe wall in [13]) bedroveden gemoette, nijcht verbergen. Naedem [14]) mijner leuer huisfrouwen, oick juwes, moder [15]) und beijde susteren alhir bij mij up mijnen huijse gewest ter tijt als mijn suster Merrie und mijn leue huijsfrow van hyr gehalt durch den drosten van Twentte, Goesen [16]) van Raijsfelt, oick gesien

---

1) Naast dezen vorm kent de Oostersche taal „ellend"; zie eenige regels verder.

2) gevoerd.

3) zulks, eig. het zoodanige.

4) terwijl toch (gleichfalls).

5) bij mij daelgelecht = bij mij nedergelegd heb, mij bij (sodans) nedergelegd heb. Ook het tegenwoordig Duitsch kan hier het hulpwerkwoord hebben weglaten. R. dubbelzinnig „im Herzen verschlossen".

6) Vermoedelijk, naar R. juist opmerkt, = onaangezegd; gelijk boven erlandt = erlangd.

7) of.

8) = doen verstaan (door een brief),

9) geliefde huisvrouwen (?) en uw andere maagschap.

10) te (zu).

11) hoe.

12) te (tzo) doen. Een onnauwkeurige vorm doenen i. pl. v. doen wordt nog wel eens gebruikt.

13) ick geeft geen zin.

14) Daar (nachdem).

15) = moeder. Zoo bedroueden = bedroefden.

16) = Goossen, Gozewijn.

und gehoirt [1]), woe in anuanghe mythem [2]) gehandelt und uth wath orsaicke [3]) mijner suster angenamen [4]), der mijn huijsfrow eijnen bijvall eres gelouens doin mochte [5]) die [1]) jw dathselue dan sunder allen twijuell grontlick und genochsam angedragen [6]) und vortan [7]) tkennijnghe gegeuen, verwondert mij oick nijcht weinicht, gij mij upleggen [8]) mogen, ick jw dathselue hebbe unuerstendiget gelaiten. Ick hedde yo [9]) den handel [10]) nijcht eijgentlichen auerschreuen [11]) konnen als die moder und susters seluest gesien und gehoirt hebben, jck jw oick dair nae bij eijnen kundigen baden [12]), den die moder und susteren bij mij gehadt, mijth allen vurstendicheit, ick under [13]) dieghene uthem haue konnen seijnen [14]), montlich ontbaden, woe wall [15]) ick dairop van jw und antwoort und verstrotynghe verweruen [16]).

---

1) onderwerp is nog steeds: mijner leuer huijsfrouwen, oick juwes, moder und beijde susteren. 2) = met hem (Van Raesvelt).

3) Johan van Beckum vermoedde n.l., gelijk wij van elders weten, dat v. R. door hebzucht gedreven werd.

4) = ik voor mijn zuster opgekomen ben. Zich iemands aannemen = zich iemand aantrekken.

5) Wel de moeielijkste zinsnede uit den brief. Het veld voor gissingen is hier ruim. O. a. kan men uit de zinsnede opmaken, dat de juffer Van Beckum, geb. Van Werdum door hare ongehuwde schoonzuster met davidjorisme besmet was.

6) overgebracht.

7) hier = sofort, Overijselsch in plaats van voort.

8) = ten laste leggen, verwijten. Het hulpwerkwoord is weder uitgelaten.

9) Oostersch: = immers.

10) = de toedracht.

11) = aan iemand schrijven, vgl. *over*brieven.

12) = bode.

13) De brief heeft „und", meermalen de afkorting van under.

14) = zenden. De brief heeft sijnnen. Uthem haue zal wel zijn = uit het keizerlijk hof, niet = aus dem (meinem) Gute (R.).

15) = hoewel.

16) Dit vormt geen goeden zin. Verstrotijnghe beschouwt R. waarschijnlijk terecht als schrijffout voor Vertrostijnghe. Dat het eerste und te veel is (R.), lijkt mij nog zoo zeker niet.

Und mach jw ijtzundts [1]) dair beneuen unuermeldet nijcht laiten, woe wall jck verhaept hedde, angesijn upgemelter droste mijner leuer huisfrouwen und suster zeliger ungeuerlich eijn hallef iairlanch bij sich up sijnen huijsse in verwaringhe gehadt heift, die saicke solde mythem toe betteringhe gereicht hebben. Sus [3]), leven swagers, hadde mij des wal hoichlich und ellendich ain jw tzo beclaigen, dath jw fromme lijfden [2]) suster, mijn leue huijsfrouwe zaliger, zeliger, van jw und sampten fruntschap verlaiten is worden, des jch dem almechtigen inder eewecheijt hebbe tzo beclaigen. Sus [3]) kan jck jw lijfden leider nicht verbergen, soe sijnt dannoch [4]) mijn leue huijsfrouw und suster, dewijle ze eres geloues vulherdich [5]) gebleuen sijn, sijnnen sie [6]) des donrettages nae Martino nestuergangen van wegen der Roemscher key. Mat [7]) durch eijnen kommessarium van Arnhem uthem lande van Gelren jn bewesen des gerichts, die droste van Twente etc. (mijn moder und jck und onse fruntschap eijn eijndlich bewettz [8]) des gerichtsdages nijcht gekregen an alle onse gerechtonghe [9]) an twe poste geslaigen, mijth vur sunder enijghe benedijnghe [10]) omgebracht und ge-

---

1) thans.

2) „Uwe liefde" aanspraaktitel.

3) = Overigens (Sonst).

4) woe wall jck verhaept (= gehoopt) hedde enz.

5) volhardende.

6) (vgl. hierboven bl. 171, 4).

7) = keizerlijke majesteit.

8) Een onverklaard woord. Met kretz = kreis, zoodat het dan zou zijn = Beweis (R), laat het zich minder goed vergelijken, omdat de *s* van Kreis scherp is, die van Beweis zacht.

9) met verwaarloozing van al onze rechten. An, ane = zonder.

10) = begenadiging, zooals b.v. het vooraf wurgen. Ten onrechte verklaart R. dit woord als Benedeuing, religiöse Tröstung. Met de kerkelijke genademiddelen werden de martelaars in den regel juist meer lastig gevallen dan hun lief was.

smoickt [1]) (den zilen der almechtige genedich und barmhartich sijn wijll!) und hangen oick noch alsoe bauen aerden, woe wal wij alhir umder doeden lichamen ter aerden toe krigen mijth allen vlijdt understanden und stain [2]), dannoch to dusser tijt gefeilt. Wij sijnt dannoch des besten verhapende. Nu konne gij wal bedencken, dat hiran vorerst nemantz leder geschein is [3]) als mij, und soe jch mijth toedaet [4]) mijner fruntschap den ellenden handel hedde keeren [5]) und verholden [6]) konnen, dairom solde jck mijn lijf und guijdt nijcht gespaert hebben. Und bidde dairom fruntlich jw lijfden mij jwen guden raidt und walmenonghe [7]) mijthdeilen wijllen mijth reden und bescheit [7]) jn dusser saichen vortan am besten tdoin sijn willen [7]). Dan soe dusse jw schriften ain mij nijcht gekommen weer, wolde jck doch desseluen ain jw lijfden toevordereijnthen [8]) auergeschreun [9]) hebben. Dair myth sij jwe lijfden mijth sampter fruntschap dem almechtigen beualen. Gesr. jn anno 1544 den XIen decembris.

j. l. z. [10])

Johan van Beckum
manu propria.

Amsterdam, 1906. A. M. Cramer.

---

1) in den rook verstikt (R.).

2) onderstaan = moeite doen. R. schijnt dit stain te verbinden met het volgende „noch dusser tijt gefeilt" (dannoch) to vulde ik aan, — wat een minder goeden zin geeft.

3) = dat dit geschied is tot grooter leed van niemand dan van mij in de eerste plaats.

4) = medewerking.

5) zoo reeds R. De brief heeft beren.

6) = tegenhouden, ophouden.

7) Na bescheit mist men de aanknooping van den slotzin, b. v. woe. Willen is dan hulpwerkwoord van den toekomenden tijd.

8) = reeds te voren (zuvorderende), R. leest hier onjuist (zu) Fördering.

9) = aan iemand schrijven, vgl. *over*brieven.

10) jw lijfden zwager.

KRONIEK

26 Sept. 1906—24 Sept. 1907.

Necrologie bl. 176. — T. KUIPER bl. 177. — K. R. SCHUILING bl. 189. — P. VAN EEGHEN bl. 195. — Oude boeken en nieuwe geschriften. — Van over de grenzen. — Gemeentennieuws.

Het grootste gedeelte van de kroniek wordt ditmaal in beslag genomen door de herinnering aan mannen, die onze gemeenten hebben gediend en in de laatste twaalf maanden uit dit leven zijn opgeroepen. Onder hen is er meer dan één, die door zijne positie, zijn arbeid, zijne persoonlijkheid in onze broederschap of in een belangrijk gedeelte daarvan vele jaren een man van invloed en beteekenis is geweest. En nu past het ons zeker niet de waardij van ontslapenen af te meten naar de mate hunner talenten noch naar den grooter of beperkter omvang van hun werkkring. Menigeen, die buiten zijn zeer begrensd arbeidsveld nooit van zich deed spreken, heeft daar niet minder liefde van zielen gewonnen en geen minder goed aan harten en gewetens gedaan dan elders personen van veel algemeener bekendheid. Maar wij hebben in 't geheel geene waardij van menschenzielen te meten. Ook niet de kroniekschrijver, al beperkt zich zijne taak er

T. KUIPER.

toe alléén die personen en die verschijnselen op te halen, wier aandenken zich bij den terugblik op 't verleden aan velen in den kring waarvoor hij schrijft van zelf opdringt. Een zegen voor de dooden en voor de nablijvenden beiden, wanneer dat aandenken van zulk eene genegenheid van hart tot hart, van zulk eene dankbare hoogschatting vervuld mag zijn als mij thans bij mijn schrijven over meer dan één der te noemen personen vervult.

Den 15den Oktober overleed Taco Kuiper. Geboren te Bolsward 17 Nov. 1824, was hij achtereenvolgens predikant te Zuid-Zijpe, Warga, Zaandam, Zwolle en van 1862 tot 1890 te Amsterdam. In dit laatstgenoemde jaar vestigde hij zich te Haarlem, waar hij ook is overleden. Voor bijzonderheden uit zijn leven verwijs ik naar de *Zondagsbode* van 4 Nov. 1906. Daar heeft Ds. Loosjes hem met evenveel kennis als liefde geteekend. Hier heb ik alleen in het licht te stellen, welke plaats hij en zijn arbeid in onze talrijkste en aanzienlijkste gemeente, in welke hij het grootste deel van zijn leven werkzaam is geweest, en daardoor tevens in onze geheele broederschap, die in zoo velerlei betrekking met onze amsterdamsche kringen staat, hebben ingenomen. Buiten de hoofdstad bewoog Kuiper zich anders zelden. Maar hij heeft daar niet alleen door zijne evangelieprediking een ongemeen groot getal hoorders uit zijne eigene en niet minder uit andere protestantsche gemeenten gesticht en goedgedaan; hij heeft daardoor óók den naam onzer broederschap in tal van gematigd-rechtzinnige en te gelijk beschaafde kringen van ons land in aanzien doen rijzen; en vele behoudende personen en gezinnen voor haar bewaard, die anders licht den band met haar al losser hadden laten worden of zelfs hadden verbroken. En dit zij 't ook dat hij tegelijk, waarom zal ik 't verzwijgen? door zijne sterke

dogmatische neigingen en door den toon en vorm, waarin hij bedenkingen van anderen, 't meest misschien zulke, die aan hem zelven niet vreemd waren, weersprak, wel eens iemand uit mennisten vrijzinnigen kring van de gemeente heeft vervreemd. Want meer dan het talent van te winnen was hem een ander eigen en een zeker niet minder zegenrijk: dat van zielen, in wie reeds vrome zin en godsdienstige overtuigingen wonen, in het bezit daarvan op te bouwen; haar er behulpzaam in te zijn zich daarvan dieper rekenschap te geven; haar van het inzicht te doordringen in wat zij daarin bezaten, ook in wat hun wellicht daarbij ontbrak. Hij bereikte dat het meest door zijne prediking; door zijn bezield en manlijk getuigen van de Eeuwigheid, door God in 's menschen hart gelegd; doordat hij zich in die prediking uitsluitend verdiepte in en zijn gehoor uitsluitend bepaalde bij 't geen in vrome of in zoekende zielen omgaat, bij de heerlijkheid der godsdienstige behoeften, die de Eeuwige in ons heeft gewekt, en de zaligheid van de vervulling daarvan. In iedere bijbelsche uitspraak of bijbelsch verhaal las hij met behulp van zijne levendige verbeelding, door veelzijdige en grondige lektuur geschoold, de aanschouwelijke teekening van hetgeen zielen zoeken en behoeven, van hetgeen van Godswege tot haar komt of op haar werkt. En hij sprak dat uit in den meest verzorgden, ook letterkundig verzorgden, en smaakvollen vorm; daarbij met de waardigste en meest gewijde voordracht. In eenige gelegenheidspreeken, in *Tiental leerredenen*, 1893 verschenen, in *De goede keuze*, een leesboek voor doopelingen, in meer dan ééne leerrede, die in de *Overdenkingen* het licht zag, heeft hij proeven van zijn kanselarbeid nagelaten. Wat daarin ten eenenmale ontbreekt, is tweeërlei: het achtelooze, niet-afgewerkte; en de frase, het rhetorische. Kuiper heeft met meer dan gewone nauwgezetheid al de deelen van zijne drukke bediening waargenomen;

maar heeft met name tot het laatst toe aan zijn preekwerk en aan ieder onderdeel daarvan den nauwlettendsten, zorgvuldigsten arbeid besteed: exegetischen arbeid niet alleen, maar ook dien van met uitnemende modellen en stilisten te rade te gaan; en 't meest dien anderen van zich te verdiepen in menschkundige auteurs en in 't geen hij in eigen geestelijk leven bezat. Dát was het, meer nog dan zijne taal en voordracht, wat hem zoo grooten indruk bij zijne hoorders verzekerde: dat hij met al de kracht van zijn denken, kennis, verbeelding, gevoel, leefde in ieder onderwerp, dat hij aanroerde; voor dat ééne op 't oogenblik alles voorbijzag; zich zoo nauwgezet rekenschap gaf van iederen trek, dien hij daarin vond. Daarvoor had hij geene moeite, geene inspanning geschuwd. Maar zoo riep hij ook ernstig nadenken wakker en bood hij niet maar redeneeringen, maar bracht hij zijne hoorders zelven rechtstreeks op het hooger en gewijder terrein, waarop hij preekende zich plaatste. De indruk, dien hij gemaakt heeft, is bekend. Ik heb zelf een discours van twee hervormde hoogleeraren in de godgeleerdheid bijgewoond, van wie de een het den ander gaaf toestemde, dat er in geheel hunne kerk niet zoo werd gepreekt als dit door KUIPER en LOOSJES werd gedaan.

De eigenschappen, die ik noemde, hebben echter KUIPER, al had hij jaren lang „stampvolle kerken", daarom niet tot een redenaar gemaakt, die „de groote schare" trok, die „algemeene bewondering" wekte. Onder zijn gehoor ontbraken niet de „intellectuels"; en ieder, die bij hem ter kerk ging, kwam daar toch voor en om zich zelven, omdat hij voor eigen persoon en eigen ziel aan KUIPER's prediking wat had. Hier had hij een prediker vóór zich, in ieder van wiens volzinnen eigen ernst van denken en eigen zoeken naar waarheid klonken; een, die zóó „waar" was, dat hij ook het heterogene, het onderling tegenstrijdige, dat in zijn gelijk in ieders hart zich voordoet, eerlijk aan het woord liet komen zonder

pogingen om aan wat dientengevolge onlogisch en verward was met schoolsche redeneeringen een schijn van klaarheid te geven; zóó verder, dat hij bij al de verzekerdheid en vastheid van zijne godsdienstige gemoedsovertuigingen en de soms zoo forsche positiviteit zijner taal toch wel verried hoe hij waarlijk niet gemakkelijk een helderen en juisten vorm vond om zielservaringen in uit te spreken en voor zijn gehoor verstaanbaar te maken; dat hij minder den indruk wekte van een man, die met zijne geloofs*leer* gereed is dan van iemand, die met eigen weifelende en niet altoos heldere godgeleerde inzichten heeft te worstelen. Wat klinkt het dogmatisch en wat is het toch in den grond ondogmatisch: „Als ik des Heeren avondmaal bedien, dan weet ik, dat God waarachtig de schuld vergeeft om Christus wil". En de man, die zoo schreef, die zoo dikwijls voor den bejaardendoop, de „instelling van den goddelijken Heiland", opkwam en zich „geen kerkgenootschap zonder belijdenis kon denken", die voorts bij een theologisch of kerkelijk debat zich wel prikkelbaar kon toonen, zei ook bij gelegenheid, dat hij zich verwant voelde en de hand reikte aan elk, die het Onze Vader bidden kon. Hij reikte ze trouwens ook wel aan wie dit niet deden.

Daar is in dit een en ander iets tweestrijdigs; en deze tweestrijdigheid was bij KUIPER ook verklaarbaar genoeg. Hij was in vrijzinnigen mennisten kring gevormd; en nooit heeft de invloed van die herkomst hem geheel losgelaten, evenals hij over 't geheel in veel dezelfde is gebleven en b.v. steeds de scherpe bepaaldheid van uitdrukking, de correctheid van stijl en taal heeft behouden, waartoe hij niet alleen den aanleg bezat, maar die hij zich ook reeds vroeg door ingespannen arbeid, met name door nauwlettende vertalingen uit het engelsch, had verworven. Die invloed liet hem ook toen niet los, toen omstreeks 1860 de evan-

gelische richting hem zoomin als vele zijner tijdgenooten meer bevredigde en hij — anders dan de meesten uit zijn kring, die zich nu naar de moderne ontwaking van vroomheid wendden — licht ging zoeken bij NEWTON en andere engelsche ascetische schrijvers, bij LUTHARDT en CHRISTLIEB, bij wat men ten onzent later de ethische orthodoxie noemen zou, DE LA SAUSSAYE SR. e. a. Van jaar tot jaar keerde hij zich verder van de vrijzinnige strooming af en ging hij op in die orthodoxie, vond hij ook in die kringen meer zijne vrienden en geestverwanten, trok hem soms zelfs nog krasser dogmatisme dan het hunne aan; maar nooit zonder dat hij zijn wantrouwen bleef behouden tegen wat hij „het klerikale" in die strooming noemde, zijne bedenkingen tegen hare hoogheid en voornaamheid tegenover andersgezinden. Zijn waarheidszin heeft hem wel soms doen halt houden voor het gevaar van ook in preeken toe te geven aan de zucht naar verhevenheid en wijsgeerige diepzinnigheid; zijne traditie, de nuchterheid, hem door die traditie telkens voorgehouden, zijne oprechtheid hebben hem wel vaak verhinderd zich geheel over te geven aan bespiegelingen, die toch maar half aan zijn eigen gemoedsleven beantwoordden; hebben hem er voor bewaard te vergeten, hoe matigheid en rechtvaardigheid en godzaligheid zeker zwaarder bij God wegen dan speculatiën. En vandaar dat hij, evenals vroeger VAN DER GOOT, trouw en hartelijk is gehecht gebleven aan zijne vrienden in onze broederschap en aan die broederschap zelve.

Dat is hij gebleven ook toen de wegen van verre het grootste gedeelte van haar en de zijne in godgeleerde en godsdienstige zienswijze uiteengingen. Niet maar zijne piëteit, neen, zijne liefde voor die broederschap heeft hij nooit verzaakt. Hij beklaagde het diep, dat zij grootendeels, gelijk vóór 1860 in de vormen der toenmalige, zoo daarna in die der nieuwere vrijzinnigheid haar Christendom beleed. Hij heeft

aan die droefheid met nadruk en in de meest onverbloemde bewoordingen lucht gegeven: in eene toespraak, gehouden in den Noord-Hollandschen ring, *Doopsgezinde Bijdragen* van 1877, en in *Een vruchteloos protest*, in diezelfde *Bijdragen* van 1880. 't Zijn beide opstellen, die nog behartiging verdienen, waardige uitingen van den kant der rechterzijde onder ons over den gang van zaken in de broederschap; uitingen, door liefde voor haar ingegeven. Want die droefheid is bij hem geene bitterheid geworden. Hij heeft het niet opgegeven met allen in en voor onze gemeenten samen te werken en heeft zich niet om verschil van zienswijs uit doopsgezinde vereenigingen, waarin hij zitting had, teruggetrokken. Niet alleen was hij vele jaren secretaris en een der leiders in onze zendingsvereeniging; daarin vond hij immer juist vele van zijne menniste geestverwanten naast zich; maar ook o. a. in de Alg. Doopsgezinde Sociëteit is hij tot zijn emeritaat toe van harte blijven medearbeiden, gelijk hij voortdurend in lief en leed zijner broederschap oprecht heeft gedeeld.

Het laatstgenoemde zal wel hebben samengehangen met eene eigenschap, die aan KUIPER in hoogen graad eigen was: zijn trouwen zin. Trouw bleef hij, wat ook in den loop van lange jaren wisselde, aan God en menschen, aan eens verkregen overtuigingen, aan plichten, eens aanvaard. En ik mag hier, waar ik over KUIPER'S openbaren arbeid heb te spreken, er niet over uitweiden, maar mag er toch evenmin over zwijgen en wil dat ook niet: in den vertrouwelijken omgang en natuurlijk het meest in zijn engsten kring, daar heeft deze weinig meegaande persoonlijkheid, — hij zei van zich zelven, dat hij nu eenmaal niet vriendelijk was, en behoorde ook zeker niet tot hen, van wie „alle menschen wel spreken" en die „zoo algemeen bemind" heeten, — zich nog wel anders te zien gegeven. Daar kon men hem

leeren kennen, zooals hij niet licht gering dacht over het vroomheidsgehalte van ernstige mannen van andere zienswijze; leed en beproeving nederig droeg; zich zelven vergat voor anderer zorg of leed en in anderer vreugde medeleefde. Hoeveel is hij dan ook door zijn omgang en zijne vriendschap voor verscheidenen geweest! Het waren niet maar enkelen, aan wie zoo hij zijne genegenheid, zijn hart schonk: en deze, hoe hebben zij hem dat vergolden met een vertrouwen en eene aanhankelijkheid, die nog iets anders en iets rijkers zijn dan de „bewondering", aan een prediker geschonken. Hoe bezochten zij hem nooit — ik weet er van mede te spreken — zonder, als hij wêer zich voor hen uitsprak, onder de bekoring, neen, onder den weldadigen invloed te komen van zulk eene waarheid en echtheid in woord en daad, van zulk een ernst van denken en gemoed en geweten; niet het minst van zulk een warme, ongekunstelde hartelijkheid, die u, u zelven persoonlijk gold. Met hoeveel dankbaarheid blijven zij, blijven wij hem dan ook gedenken!

Terzelfder tijd dat KUIPER werd opgeroepen hadden wij het verlies te betreuren van een onzer dienstdoende leeraren, die nog midden in het leven stond, van PIETER SYBOLTS. Geboren 1867, overleed hij 13 Okt. [1]) als predikant te Middelburg; te voren had hij de gemeenteu Warga en de Rijp bediend. Als aandenken aan hem heeft een zijner vrienden, Ds. BINNERTS van Haarlem, een bundel leerredenen van SYBOLTS uitgegeven en in de voorrede daarvan den

---

1) Hier gelijk bij alle volgende namen wordt de datum van overlijden opgegeven om het den lezer gemakkelijk te maken, wanneer hij nadere levensbijzonderheden wenscht te vernemen, de opgaaf daarvan in de *Zondagsbode* te vinden.

beminden prediker en diens gaarne gehoorde prediking geteekend.

De andere dienstdoende predikant, die ons ontviel, was Laurens van Cleeff J. Jz. te Aalsmeer, geb. te Borne 1851, overl. 29 Januari. Een van die mannen, van wie wel eens is gezegd: bestond onder ons het duitsche stelsel, waarbij het hulppredikerschap als opleidingsmiddel dient, dan ware *zijne* pastorie eene aangewezen plaats om kandidaten de praktijk der evangeliebediening van hare ideale zijde te doen kennen, hen in de ernstigste en meest bezielde wijze van die te vervullen in te wijden, te leeren hoe die in alle bijzonderheden vruchtbaar en zegenrijk kan worden waargenomen. Jaren lang werkzaam in eene gemeente, die onder onze talrijkste medetelt, waarin allerlei menniste tradities en zeden nog voortleven met daaraan beantwoordende levende gehechtheid aan Christendom en Christelijke gemeente, heeft hij die belangstelling wel bevestigd en trouw gevoed, geroepen evangelieprediker, herder en leeraar als hij was. Daarbij nog een dier doopsgezinde leeraren die, als verscheidene uit de eerste helft der vorige eeuw, het hun plicht achten om ook, door 't vertrouwen van overheid of medeburgers daartoe geroepen, zedelijke en maatschappelijke belangen van hunne omgeving te behartigen, o. a. het onderwijs; die zonder zweem van luidruchtigheid of openbaar vertoon zoo deden; die zelfs, als hun dienst gevraagd werd, zich konden inlaten met staatkundige bemoeiingen. „Die dat *konden* doen". Niemand toch heeft ooit Van Cleeff er van verdacht, dat bij hem de ongereptheid zijner evangeliebediening daaronder schade zou lijden, zijn arbeid als predikant iets zou inboeten van haar innigheid, wijding, getrouwheid. Het moet wel treffend zijn geweest, toen het stoffelijk overschot van den geachten en beminden leeraar uit het bedehuis der gemeente grafwaarts werd gedragen, door den eindeloozen

stoet van gemeenteleden, katechisanten, vrienden, medeburgers begeleid.

De Algemeene Sociëteit en de Friesche verloren 29 Nov. door den dood haren medebestuurder, den waardigen, kloeken, degelijken, sympathieken burgemeester van Sneek, Mr. D. Alma. Maar meer verloren aan hem naast de zijnen zijne stad en onze gemeente aldaar, van welke hij een even warm en trouw als werkzaam lid en dikwijls leidsman was. Zeker, Christus' rijk is niet van deze wereld; en wij willen het „niet vele machtigen, niet vele edelen" niet vergeten. Maar wel mogen wij er ons in verblijden, — 't ware ondankbaar er onverschillig voor te zijn, — wanneer zij, tot wie in stad of land om hunne persoon, bekwaamheid, maatschappelijke positie velen opzien, ik zeg niet met zeker vertoon hunne liefde voor godsdienst en gemeente aan den dag leggen; maar wanneer hunne omgeving deze liefde jaren achtereen in hunne daden ziet, in hunne woorden hoort doorklinken Voor aanzien en invloed van het Evangelie in de openbare meening van eene of andere plaats is dat van zooveel gewicht. Wie zal berekenen, hoeveel kwaad daardoor verhinderd wordt zich te doen gelden, voor hoeveel goeds daardoor althans de toegang tot zielen wordt gebaand? Zoo mag het met Mr. Alma's verschijning in de stad, door hem mede bestuurd, zijn geweest.

Het heeft mij, terwijl ik de *Zondagsbode* doorbladerde, zeer getroffen, zooals verscheidene mannen, misschien telken jare, maar althans in dit jaar zijn weggevallen, die langen tijd hunne liefde en zorgen, hun arbeid en van hunne goederen in dienst hunner gemeente hadden gesteld; wien men het dan ook gaarne vergunde daarin den toon — en welk een goeden toon meestal — aan te geven; wier naam door ieder, die hunne gemeente kende of daarmede veel in aanraking kwam, wel

met den naam van deze werd vereenzelvigd. 't Is zeker eene reden tot dank, dat wij dezulken bezaten en bezitten: wat zou zonder hen soms hunne gemeente zijn? Laat mij hier mij er toe bepalen te noemen; JAN VAN KAMPEN te Mensingeweer 4 Jan., D. BRAAKSMA te Berlikum, de 80-jarige GEORGE BRUYN 19 Dec. en CORNS. DE WIT 6 Maart te Enkhuizen, JAN WIJNAND VAN REES 3 Juni te Zwolle, A. BLAAUW 14 Juli te Graft, te Aalsmeer 22 Februari ALDERT KEESSEN en 29 Juni A. EVELEENS Mz. De laatste was 30 jaren en langer geleden een der meest bekende personen uit die gemeente, die intusschen later, hoe innig aan haar gehecht blijvende en hoe hoog van allen geacht, om haar vrijzinnige richting meer naast dan met haar medeleefde. Iets als 't geen in den loop der 19de eeuw zoo menige gemeente heeft doorleefd. Hoeveel hebben wij niet door uittreding verloren! En ik vrees, dat dit kwaad, want dat is het niet maar stoffelijk, neen, vooral geestelijk, niet overal te keeren is geweest of nog is.

Van de emeriti-predikanten ontsliepen in dit jaar behalve KUIPER nog verscheidene. Op 22 December GEERT ELIAS FRERICHS, geb. 1836, een Oostfries van geboorte, predikant het laatst te Borne. Voor onze broederschap maakte hij zich verdienstelijk door zijn Leesboek voor katechisanten en voor ouderen dan deze: *De godsdienst in het menschenhart en in de menschenwereld*, in 1890 en later in tweede uitgaaf verschenen: een nog te weinig bekend en gewaardeerd boek. FRERICHS, die anders natuurlijk bij de behandeling van het Christendom als onzen godsdienst, dus ook in zijne andere katechisatieboekjes, het Mennistendom liet rusten, heeft in dit zijn uitvoeriger werk een vierde hoofdstuk opgenomen, waarin hij de geschiedenis onzer vaderen en onzer broederschap schetst. En dit met evenveel liefde en met dezelfde soms hartstochtelijke warmte, hem eigen, als waarmede hij in de *Zondagsbode* bij herha-

ling voor 't behoud van de oude doopsgezinde stemmigheid en 't vermijden van alle aanraking met den staat opkwam en o. a. handhaving van onze gemeenten in haar oud karakter als huisgemeenten bepleitte. — Ook met geheel anderen arbeid heeft FREERICHS onze broederschap gediend. „Daar ik op mijn ouden dag onder de leiding der Voorzienigheid" — schrijft hij zelf, *Doopsg. Bijdr.* 1906, bl. 1, — op het terrein ben geplaatst, waar... vader MENNO zijne eerste sporen heeft verdiend, heb ik mij geroepen geacht te onderzoeken in welke landstreek MENNO in de eerste jaren na 1536 heeft vertoefd, enz.". Maar behalve het uitvoerige daar voorkomende opstel had hij reeds in den jaargang 1905 eene inderdaad grondige studie geschreven over een nog nooit behandeld onderwerp: MENNO'S taal. Wat hem tot zulken arbeid zoo bevoegd maakte, was zijne jarenlange vlijtige lektuur en zijne onvermoeide navraag, ook in archieven, naar alles wat MENNO betrof; maar nog veel meer dan dit zijne warme sympathie, die aan vereering grensde, voor „Vader MENNO". Daardoor heeft hij misschien soms diens zwakke zijden minder scherp opgemerkt, maar was hij van den anderen kant in diens schriften zoo te huis, had hij voor de fijnste trekken daarin zooveel oog, gevoelde hij diens overwegingen en bedoelingen zoo mede als licht geen ander in later dagen ooit deed, misschien de schrijver van *Menno's Leven* van 1836 uitgezonderd. Ook FREERICHS las MENNO niet maar met de hersenen, maar met het hart; voorgelicht niet alleen door groote kennis, maar door innige geestverwantschap. Had hij langer geleefd, dan had hij een leven van onzen achtingwaardigsten voorganger kunnen leveren, dat, bij gelijke liefde voor dezen maar juister door de opneming van alles waarmede de jaren sinds 1836 onze kennis hebben verrijkt, het *Leven en Verrichtingen enz.* van de hand van mijn vader kon vervangen

(mijne schets in HERZOG biedt alleen de samenvatting van de gegevens daarvoor). — Nog zij herinnerd, dat FRERICHS in een tijd waarin nog niemand in ons land er van had gehoord of er aan had gedacht, de avondmaalsviering met eigenbekers in zijne Bornsche gemeente heeft ingevoerd.

Verder overleden in dit jaar de rustende predikanten: 25 Maart JOHAN PETER MÜLLER, geboren 1829, pred. te Mensingeweer, Rotterdam, daarna wegens ziekte tijdelijk emeritus, 1867 te Zwartsluis en 1872—1904 te Emden. Reeds c. 1856 opgenomen onder de geleerden, aan wie de hervormde synode opdroeg eene nieuwe vertaling van den Bijbel te bezorgen, promoveerde hij te Leiden tot Dr. theol.. Later verschenen van zijne hand *Bonifatius* en *Die Ostfriesischen Mennoniten* en was hij een werkzaam en invloedrijk bestuurslid van de Duitsche Sociëteit. Bij zijn jubilé in 1904 hebben dan ook de *Mennonitische Blätter* zijn persoon en zijne verdiensten uitvoerig besproken en gehuldigd en zijn portret gebracht. — Voorts op 19 Mei TEUNIS SCHIERE, 1861—1897 leeraar te Ouddorp en aan den Ilp; 19 Aug. DOEWE SIEWERTS HUIZINGA, te Graftdijk en op Wieringen werkzaam, als student vriend van den lateren Prof. HOEKSTRA en die, man van eenige wijsgeerige allures, de apologetische voordrachten van RIGGENBACH vertaalde en in de *Theologische Studiën* over LOTZE schreef; eindelijk KLAAS ROELOFS SCHUILING. Nog meer dan eenige van deze had JAN NANNES WIERSMA, van 1885 tot 1896 hulpprediker bij onze gemeente te Rottevalle en predikant bij die op Wieringen en te Monnikendam, van zich doen spreken in den tijd, dat hij als zendeling in dienst van het Ned. Zendelingsgenootschap in de Minahassa werkzaam was. Hij had toen (1862—1881) als volger der moderne richting met of in dat genootschap met moeilijkheden te worstelen; was 1881—1884 hulpprediker bij het gouvernement, ook in de Minahassa, en trad, naar 't

vaderland teruggekeerd, bij ons te Rottevalle in dienst. Eerst daarna, maar nog in 1885, is hij te Drachten gedoopt: de predikant aldaar was consulent van Rottevalle. Dat kon dus toen nog geschieden met hem, die als zendeling reeds zoovele jaren lang zelf den doop had bediend, zeker ook wel aan volwassenen!

Onder al de genoemden is er één, bij wien ik langer moet stilstaan: bij Klaas Roelofs Schuiling.

Want in Schuiling is ten grave gedaald een man, van wien geene buitengewone of schitterende dingen zijn te verhalen, maar die veertig jaren lang, neen, ik zeg niet: het model — wie is dat? — maar wel de zuiverste, de meest echte vertegenwoordiger geweest van de type onzer friesche Doopsgezinden en hunner predikanten in hare eigenaardigheid, hare deugden, hare aantrekkelijkste zijden. Zóó hebben zijne talrijke vrienden en de velen, die in de Algemeene Sociëteit en andere menniste vergaderingen of elders in allerlei kringen der samenleving, vooral in Friesland, met hem in aanraking zijn geweest, hem beschouwd; zóó hem gekend; zóó hem hooggeschat. Maar zóó is hij vooral geëerd en bemind geweest in de beide gemeenten, die hij heeft gediend; zoo deed daar ieder zonder onderscheid, ouderen en zijne katechisanten, de meer ontwikkelden zoo goed als de eenvoudigste zielen. Voor hen is hij wèl altoos geweest de voorbeeldige herder en leeraar, wiens levendige, bezielde en tegelijk heldere evangelieprediking juist aan hunne behoeften te gemoet kwam; en die bij de hartelijkheid, waarmee hij zich ieder lid persoonlijk aantrok en deelde in diens lief en leed, in al diens belangen, ook aardsche belangen, altijd en voor iegelijk gereed met zijn raad en zijne hulp, bij hen niet wekte dan eerbied, gehechtheid, vertrouwen. Maar dit alles is niets, dat juist aan *die* type eigen is? Doch wèl geldt dat van die godsdienstigheid, die

— niet altijd zonder overdrijving — vindt, dat een mensch zijn leven met God maar voor zich zelven moet bewaren en dat ieders bezit daarvan, voor zoover de menschen daarmede noodig hebben, maar blijken moet uit zijne rechtschapenheid en belangelooze goedheid, zijne bescheidenheid en hartelijkheid in woord en wandel. Wèl van dat samengaan van innigheid met gezond verstand, op nuchterheid af, en scherpte van denken; van dien christenzin, die naar God en de eeuwige dingen uitziet, zeker, maar tegelijk geen zedelijk maar ook geen stoffelijk wereldsch belang van eenig mensch te gering acht dan dat hij niet al zijne toewijding er aan geven zou dat te behartigen; en die — hierop leg ik den nadruk — het godsdienst, God dienen, Christenvroomheid vindt zoo te doen. Wèl eindelijk van die innige, liever moest ik zeggen die krachtige en standvastige liefde voor „de eigen gemeente"; eene liefde, die naar geene argumenten vraagt en aan geene motiveering denkt, maar eenvoudig als alle liefde opwelt uit het hart en uit wat krachtens aanleg en traditie dat hart beheerscht; die, zooals SCHUILING en zijne kringen ze te zien gaven, mij somtijds den hartstocht herinnerde, waarmee de Oude-Vlamingen in hun bloeitijd hunne „gemeente Gods" aanhingen en verheerlijkten. SCHUILING heeft zich in zijn leven rijk door God gezegend gevoeld. Maar onder die zegeningen telde hij zeker mee het voorrecht van in de doopsgezinde broederschap te zijn geboren en getogen en van in haar het leeraarsambt te mogen bedienen. Het is mogelijk, dat, gelijk TEN CATE [1]) mij schrijft, hij in zijne vriendelijke herinnering aan alle braafheid en huiselijken ernst en godsdienstigheid der kringen, waaruit hij stamde, zich wel eens heeft uitgelaten

1) Ik heb mijne kennis van mijn vriend SCHUILING gecontroleerd aan en aangevuld met 't geen over hem geschreven is door Ds. A. H. TEN CATE, die meer dan 50 jaren vertrouwelijk met hem heeft omgegaan.

alsof inderdaad in de leden onzer broederschap eene ruimer mate van een en ander goeds was te vinden dan soms elders om hen heen. Ik echter heb niet de herinnering, dat de liefde voor zijne gemeente bij hem iets van doen had met eenig exclusivisme tegenover andere kerken, met het opzoeken van „menniste beginselen" en het overwaardeeren van menniste voortreffelijkheden. Veeleer deze, dat hij — hierin juist goed mennist — in leden van alle kerken en richtingen dezelfde algemeene christelijkheid zocht en vond en eerbiedigde en aan geene kerkelijke onderscheiding in het maatschappelijk en burgerlijk leven ook maar de minste waarde hechtte of eenigen invloed wilde toegekend zien; gelijk zij bij hem zelven in zijn oordeel over menschen en dingen in 't geheel niet medespraken. Alleen het onreine, anti-godsdienstigheid en clericalisme, sloot hij van zijne waardeering uit. En op één gebied was hij, als men wil, wèl exclusief-mennist: nergens op godsdienstig terrein, wèl op dat van eigen gemeenteleven. Hij vond inderdaad, dat ieder zich aan zijne gemeente gebonden behoort te achten, niet als zaak van voorliefde of toevallige neiging, maar als plicht van dankbaarheid, plicht door God hem gesteld; dat niet maar ter kerk gaan in 't algemeen, maar aan de godsdienstige samenkomsten juist van haar deel te nemen alwêer plicht is; dat men niet maar naar believen al of niet jegens haar offervaardig zijn mag op de wijze waarop allerlei ander weldoen wèl in onze vrije keus is gesteld. Geen gebreken in de gemeente ontsloegen z. i. iemand van die verplichting, geen onbevredigende toestanden: deze konden alleen een prikkel zijn tot verbetering. Voor uitbreiding van onze broederschap daarentegen, voor toetreding van andere Protestanten gevoelde hij niets. God dienende is immers niet aan één bepaald kerkgenootschap.

Dat Schuiling bij die gezindheden zijne leeraarsbediening

met de grootste liefde en met eene ingenomenheid, die geen oogenblik is verflauwd, heeft waargenomen, spreekt van zelf. Geen wonder dat bij zijn overlijden meer dan één jonger predikant het uitsprak, hoe zijne eigene liefde voor de bediening in SCHUILING'S gastvrije woning mee was gekweekt en steeds was bevestigd. Die liefde naast zijn gelukkigen aanleg heeft hem tot zulk een uitnemend katecheet en prediker gemaakt. „De vruchten van zijne toewijding mocht hij", meer nog dan in de algemeene waardeering en aanhankelijkheid, die hij genoot, „smaken in den bloeienden toestand, waaarin zijne gemeenten uit- en inwendig verkeerden zoolang hij er werkzaam is geweest. Het was eene welverdiende kroon op zijn hoofd. Hij droeg haar met eere en wist, dat zij hem wel stond" (TEN CATE).

Tot den zegen, dien zijne evangeliebediening voor hem zelven en anderen heeft afgeworpen, hebben verschillende eigenschappen in hem, sommige misschien wie weet? in strijd en inspanning zijn deel geworden, medegewerkt. Ik maak van enkele hier gewag ten bate van hen, die verlangen uit deze bladzijden zich het beeld van den man, dien zij zoo hebben liefgehad, weer voor den geest te roepen. „Wie zijn portret aandachtig beziet, dien treft het eenigszins strenge en stroeve van zijne gelaatstrekken, verzacht door een vriendelijken en welwillenden oogopslag. Het een naast het ander kenmerkt uitnemend SCHUILING'S persoonlijkheid. Streng tegenover zich zelven en anderen, als het op plichtsvervulling aankwam, was hij louter welwillendheid en vriendelijkheid wanneer hij gelegenheid vond — en hij zocht die dikwijls en vond ze dan ook — om anderen van van dienst te zijn of te helpen. Hij had karakter; en het alles beheerschende daarin was een diep besef van plicht en van den onvoorwaardelijken eisch van plichtsbetrachting. En die plicht kwam tot hem niet als een uitwendig gebod,

K. R. Schuiling.

maar als eene (niet maar bij wijze van spreken) „heilige" noodzakelijkheid, geweld uit innerlijken drang om zóó en niet anders te handelen. Geen oogenblik rees dan weifeling of dobbering tusschen ja en neen bij hem op; hij greep onmiddellijk toe en volbracht wat hij gevoelde dat volbracht moest worden. Tijd en kracht, gepaard aan lust en ijver, had hij steeds voor ieder beschikbaar, dien hij zag dat ze van noode had" (TEN CATE). Maar naast dezen karaktertrek verdient eene andere vermelding: SCHUILING'S groote eenvoud, natuurlijkheid, ongekunsteldheid. Dat was het geheim, gelijk van zooveel wat ik heb genoemd, ook hiervan, dat hij in vergaderingen en bij ernstige of feestelijke gelegenheden zoo voortreffelijk sprak, krachtig, helder, geheel opgaande in zijn onderwerp: de spreker, die zich zelven vergeet. SCHUILING heeft geene hooge dingen gezocht; en ik twijfel er aan of het hem veel moeite heeft gekost te bedanken, toen hij als jong predikant — hij had nog geene 4 jaren dienst — te Amsterdam werd beroepen. Maar al stelde hij zich zelven nooit op den voorgrond, hij werd wel telkens in vergaderingen en samenkomsten op den voorgrond gehaald om de kracht van zijn woord, den ernst van zijne adviezen, het aanzien van zijn persoon, het vertrouwen dat deze inboezemde. Ja, vertrouwen wekken, dat heeft hij gedaan juist door nooit meer te willen schijnen dan hij was. Ik weet van deftige fijnbeschaafde en fijngevoelende vrouwen, ook elders dan te Oldeboorn of te Veenwouden, die, met SCHUILING bekend en bevriend geworden, in droeve en bange dagen naar niemands geestelijke opwekking en troost zoo verlangden als naar die van dezen leeraar, als naar het bijzijn en woord of schrift van dezen ongekunstelden Christen, die zich zijn ietwat ouderwetschen smaak nooit heeft geschaamd.

SCHUILING was 9 Mei 1831 in de doopsgezinde pastorie te Oudebildtzijl geboren. Zijn vader was een man van den

degelijken ouderwetschen stempel. Zijne moeder, KLAASKE, eene waardige vrouw, stamde uit de bloeiende landbouwersfamilie RIENKS, een geslacht nog heden ten dage meerendeels in het Noorden der provincie Friesland gevestigd Door zijne grootmoeder van vaderszijde stamde hij af van SAMUEL MEIHUIZEN, die in 't begin der 18de eeuw om het geloof uit Zwitserland was verdreven en zich toen te Hoogezand had gevestigd.

Na in 1851 staatsexamen te hebben gedaan, ging hij te Amsterdam studeeren, waar de veelbelovende jonge man zeer in gunst stond bij Prof. BOOT, die te Leeuwarden zijn rector was geweest, gelijk hij spoedig een der meest geliefde leerlingen van Prof. MULLER werd. In 1856 werd hij proponent; 20 Jan. 1857 deed hij intrede als leeraar te Oldeboorn Oude Huis, met welke gemeente later, niet het minst ten gevolge van de liefde, die SCHUILING daar ter plaatse genoot, en van zijn voorzichtig beleid, zich die van O. Nieuwe Huis vereenigde. Beroepen naar Amsterdam en Haarlem sloeg hij af, totdat hij, den 60 jarigen leeftijd naderende en uitziende naar een minder moeitevollen werkkring op eene hem passende woonplaats, gaarne te Veenwouden beroepen werd. Daar was hij nog werkzaam van 1889 tot 1897 en bleef hij als emeritus wonen. Zelf ongehuwd, was hij meer en meer voor de gezinnen van zijne buitengewoon uitgebreide familie het vereerde aartsvaderlijke hoofd van hun geslacht geworden, raadsman en steun en hulp voor wie maar deze behoefde.

Zijne opleiding had hij ontvangen in den geest der toenmalige vrijzinnige, d. i. Groningsche of Evangelische richting, zooals deze in haar schakeering naar de linkerzijde door Prof. MULLER werd vertegenwoordigd Misschien heeft ook de richting van VAN GILSE, die straks, als men verder daarin voortging, de moderne zou worden, op hem gewerkt. Maar het is hem later niet gemakkelijk gevallen, ook niet toen

zijn verstand en gemoed meer en meer gingen hopen van allerlei tegenstrijdigheden en moeilijkheden in de heerschende opvatting van het Christendom de oplossing te zullen vinden in de moderne theologie, voor haar zijne denkbeelden van tot dusver prijs te geven. Hij is geenszins als onwillekeurig in die moderne richting overgegleden. Toen echter eenmaal in veel en ingespannen nadenken en worstelen met zich zelf zijne behoefte aan helderheid en zijn waarheidszin de nieuwere opvattingen hadden omhelsd: toen is hij van die jaren af niet dan dankbaar geweest voor de grootere natuurlijkheid en ongedwongenheid, die thans in zijn verkeer met den Ongeziene, in zijn vertrouwen op Hem, in zijn blik op Diens doen, op Jezus en Bijbel, zijn deel waren geworden; dankbaar, dat zooveel wat tot dusver den geloovige steeds aan twijfel blootstelde en zijn gang onzeker en duister maakte weggevallen was. Jaren later, toen hij *Robert Elsmere* las, vond hij daarin heel dat moeilijke tijdperk uit zijn leven, al de vragen die hem toen zoo bezwaard hadden, terug en doorleefde hij weer dien tijd van weleer; maar thans met onvermengden dank aan God, dat hij van die bezwaren was verlost. Sinds is zijn leven op die effen paden gevoerd, waarop velen hem zoolang met hunne hoogachting en gehechtheid hebben begeleid.

Veel wat van Schuiling geldt geldt niet minder van den laatsten doode, dien ik hier nog heb te herdenken. Ook Pieter van Eeghen, op 28 Juni, 62 jaren oud, overleden, vertegenwoordigde een type van persoonlijkheden, die wij in onze broederschap wel in eere hebben te houden.

Een van die achtbare en bekwame mannen van zaken, zooals onze gemeente te Amsterdam en niet deze alleen, ook die in enkele andere groote steden, met name die

te Haarlem, in de laatste twee en eene halve eeuw in haar midden heeft geteld of nog telt, die zich de belangen van doopsgezinde gemeenten en personen buiten hunne woonplaats aantrokken; aanvankelijk vooral van die in Holland en buiten onze grenzen, sinds het einde van de 18de eeuw ook van die in de andere provinciën van ons land; mannen, die zorgend en overleggend en tegelijk mild gevend hun hart en hun belangeloozen arbeid gaarne daar schonken, waar die aan de algemeene aangelegenheden onzer broederschap ten goede konden komen. Van hen zijn afkomstig of door hen zijn althans tot bloei gebracht de meeste instellingen, fonds voor buitenlandsche nooden, weduwenfonds, enz., evenals andere meer in stilte werkende stichtingen, die reeds zoo lang haar zegen hebben verspreid. Nu ontmoet men in de bescheiden daarvan namen, die er onafgebroken sedert de 17de eeuw in voorkomen: (ik bepaal mij tot Amsterdam) Bierens, De Haan, Van Eeghen, Van Lennep, Fock, Van Heukelom; er zijn er, die men allengs niet meer leest: Van Maurik, Honnoré, De Neufville, Van Halmael; straks verdwijnen ook Huidekoper, Vollenhoven, Van Beeck, Willink, en maken deze plaats voor Rahusen, Portielje. Maar de geest, waarin die arbeid geschiedt, wijzigt zich niet. Eene uitnemende teekening daarvan is te vinden in het artikel over de Wageningsche kolonizatie, dat in de *Doopsgezinde Bijdragen* van 1905 voorkomt. Daarin heeft Van Gulik uit archiefstukken het inderdaad treffend verhaal opgemaakt van de eindelooze even zorvuldige als belangelooze moeite, die in de 18de eeuw de „vrienden uit Amsterdam" zich ten bate van die doopsgezinde landverhuizers hebben gegeven. En zij, die in veel later jaren in den arbeid van dien kring van mannen zijn ingewijd geweest of daarin hebben gedeeld, Prof. Muller en de Hoop Scheffer, waren steeds van hoogschatting vervuld voor de

toewijding en nauwgezetheid, van welke zij daarbij getuige waren; voor de angstvalligheid waarmede daar eigen wil en smaak van de gemeenten werden ontzien; niet het minst voor de zachtmoedigheid en het geduld, waarmede die mannen (geheel in den trant van hunne voorgangers in de Wageningsche zaken) bleven goeddoen, ook dan als zij soms hunnen arbeid zagen beantwoord met onverstand of ook met geringe waardeering. Van deze kringen nu is PIETER VAN EEGHEN een echt vertegenwoordiger geweest. Jaren achtereen heeft hij met de meerderheid onzer gemeenten in briefwisseling gestaan en zijn ten zijnen kantore diakens over hare belangen met hem in overleg getreden. Daarvoor had hij, die toch waarlijk genoeg en genoeg belangrijks had te doen, altoos tijd; daarvoor was zijn geduld nooit uitgeput. En daarnaast was hij als lid van de voornaamste commissiën en besturen in ons midden nog meer dan die gemeenten vermoedden werkzaam in bemoeiingen ten haren bate. Allengs waren er weinigen, die van iedere van haar zooveel wisten als hij. En hij wist dat met zijn hart. Want men zegge niet: „al die bemoeiingen raakten toch altoos alleen stoffelijke belangen; 't was ten slotte 't uitkeeren uit fondsen en andere administratieve arbeid; dieper en hooger reikte dat niet". Wie zoo oordeelt, is er onkundig van waar het hier om gaat. Voor de mannen, van wie ik spreek, waren die namen van gemeenten en leeraren, van weduwen en vereenigingen, nog iets anders dan posten in groote kasboeken. Die namen vertegenwoordigden voor hen zielen en vereenigingen van zielen; met een godsdienstig verleden en eene godsdienstige bestemming; en op wie zij persoonlijke betrekking gevoelden, voor wie als voor hunne medeleden in hetzelfde lichaam zij zich mede verantwoordelijk achtten. Zij gevoelden dit krachtens gemeenschappelijke traditie en soms persoonlijke bekendheid; maar evengoed,

wanneer zij die vrienden buitenaf nooit van aangezicht tot aangezicht hadden aanschouwd.

Wat nu in 't bijzonder VAN EEGHEN aangaat, ik zie geene reden om ter kenschetsing van wie hij ten opzichte van al het genoemde is geweest naar juister woorden te gaan zoeken dan die, waarin FEENSTRA in de *Zondagsbode* van 7 Juli hem heeft herdacht.

„Met hem is een man van veelzijdige en groote verdienste heengegaan. Gezwegen hier van 't geen hij voor handel en zeevaart, voor de stad zijner inwoning en als vorscher, kenner en beschermer voor letteren, kunst en oudheidkunde deed, heeft hij de gemeente zijner vaderen gedurende drie diensttijden, van vijf jaar elk, als opziener en diaken gediend; behartigde hij 26 jaren lang als bestuurder en daarvan 14 jaren als secretaris-penningmeester de belangen der A. D. S.; en is legio het aantal dergenen in de Amsterdamsche gemeente en in de broederschap, wier nooden gelenigd, wier zorgen verlicht zijn door zijn toedoen of door zijne persoonlijke weldadigheid.

„Verdienstelijker nog dan al deze verdienste is de wijze waarop, de geest waarin hij ze zich verwierf. De post van secretaris-penningmeester onzer Sociëteit, — om iets te noemen — die dagelijksche onderhandeling met gemeenten medebrengt, is er een die, zal hij naar eisch worden vervuld, niet minder zachtmoedigheid en geduld dan wijsheid en beginselvastheid vraagt. Welnu, VAN EEGHEN ontplooide al deze deugden in bewonderenswaardige mate en in vereeniging met echt-doopsgezinde verdraagzaamheid en een zeker christelijken ootmoed.

„Christelijke ootmoed adelde, christelijke liefde bezielde, christelijke vroomheid droeg wel buiten twijfel het gansche leven van dezen man, 't welk matig, rechtvaardig en godzalig was, als van een heer des oogstes, die tot zijne ziel had

kunnen zeggen: „„Ziel, gij hebt vele goederen opgelegd voor vele jaren: neem rust, eet, drink, wees vroolijk""; maar die in stede daarvan tot zijne ziel scheen gezegd te hebben: „„Ziel, werk voort zoolang het dag is; God heeft u deze goederen toevertrouwd; bewaar ze zorgvuldig, beheer ze nauwgezet, vermeerder ze eerlijk; dien ermee, gelijk met al uwe gaven, het volk, de stad, de gemeente, waarin God u geplaatst heeft; en acht in dezen dienst, den dienst van God, het kleinste niet te gering, het eentoonige en alledaagsche al uwe geestdrift waardig"".

Aan dit even fraai als juist gezegde hebben deze *Bijdragen* nog een en ander toe te voegen over VAN EEGHEN's leven; in afwachting van de biografie, die eerlang van hem verschijnen zal in de *Levensberichten* der Leidsche Maatschappij van Letterkunde. Van deze was hij lid en hij had aanspraak er op het te zijn; gelijk hij het ridderlint van den Ned. Leeuw als welverdiend bezit mocht dragen. Want hij was nog een ouderwetsch mercator sapiens, koopman-letterkundige, koopman-geleerde. Aan zijne drukke zaken heeft hij van jongs af tijd weten te ontwoekeren voor historischen en oudheidkundigen arbeid. Vooral trok de kunstgeschiedenis hem aan. Aan de werken van JAN LUYKEN, ook aan het onderzoek naar diens leven heeft hij jarenlange grondige studiën gewijd. Dat leven is door hem voor het eerst en afdoende aan het licht gebracht in de inleiding op de twee monumentale kwartijnen, waarin hij met medewerking van J. PH. VAN DER KELLEN *Het leven en het werk van Jan en Casper Luyken* beschreef. Zij verschenen in 1905. Meer dan ééns leverde hij verder bijdragen in de *Mededeelingen* van het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap. Als 22-jarig man lid daarvan geworden, werd hij er welhaast bestuurslid en voorzitter; en sedert is hij (naar de woorden van Prof. Jhr. SIX aan VAN EEGHEN's graf) „onafgebroken,

ook wanneer hij eens voor een tijd het officiëel niet wezen kon, door ons als *de* ware voorzitter beschouwd, bemind als hij bij allen was en zoo vertrouwd met Amsterdams verleden". Aan zijne vaderstad was hij innig gehecht. Op publieke betrekkingen, gelijk dat in zijn kring lang erfelijk is geweest [1]), weinig gesteld, schatte hij alleen dit hoog, dat hij als raadslid haar kon dienen en hare belangen mede mocht behartigen. Daarnaast is hij nog lid van de Prov. Staten geweest. Voor bevordering van de kunst in de hoofdstad alsmede voor allerlei wat het zedelijk volksleven verheffen kan heeft hij in stilte rijkelijk het zijne gedaan; daaraan ook zijn arbeid geschonken; zonder zijne krachten over velerlei te verdeelen, maar zoo, dat hij in enkele instellingen maar in die dan ook met al zijne liefde arbeidde en ze vorstelijk bedacht. Met name geldt dit van het Stedelijk Museum, voor een goed deel eene stichting van hem en de zijnen. Een man, uiterst nauwgezet van geweten, beleidvol, voorzichtig; die commissariaten behalve dat van de Ned. Bank steeds afwees. Doch van al zijne betrekkingen was hij aan die in onze Sociëteit het meest gehecht. Toen zijne gezondheid in den laatsten winter wankel werd en hij zich genoopt vond zich uit velerlei terug te trekken, hoopte hij zoo, zei hij mij, toch in staat te blijven om den arbeid te kunnen volhouden, aan het secretaris-penningmeesterschap van haar verbonden. Het heeft niet zoo mogen zijn.

Van Eeghen was te Amsterdam geboren in het talrijk gezin van Christiaan Pieter van Eeghen, die met zijne nicht Catharina Huidekoper was gehuwd: eene even vrome als beminlijke vrouw, nog altijd in eere bij allen, die haar

1) Van Eeghen's grootvader van moederszijde, Pieter Huidekoper, de burgemeester van Amsterdam, was eene uitzondering. Dat was hij ook in dit opzicht, dat hij geregeld weigerde zijne jaarwedde te ontvangen en die afstond ten bate van de armen der stad.

hebben gekend. C. P. VAN EEGHEN was een der hoofden van het aanzienlijke handelshuis, groot bevorderaar van de kunst, hooggeëerd om zijne verdiensten jegens zijne vaderstad: indien het denkbeeld van het Vondelpark niet van hem afkomstig is, maar dat nu reeds bijna vijftig jaren geleden aan de bevolking der hoofdstad die weldaad is geschonken, was zeker bovenal zijn werk. Het was voorts een man, meê vooraanstaande in de rij van hen, van wie ik boven sprak, die ten bate van onze broederschap werkzaam waren. In de jaren na 1850 was hij zeer bevriend met meer dan één der leiders van het réveil in zijne toen noch confessioneele noch antirevolutionaire fractie; met HELDRING en BEETS; warm voorstander van instellingen als Steenbeek en Hoenderloo. Tijdens VAN EEGHEN's jeugd was dan ook VAN DER GOOT, even mild van hart als in zijne orthodoxie, de geliefde leeraar in zijn ouderlijk huis. In dien bijbelsch-geloovigen, piëtistischen, maar bovenal gemoedelijken en vriendelijken dampkring heeft VAN EEGHEN in zijne jonge jaren geademd. In de woorden, denkbeelden, vormen daarvan, in de preeken bv. van LOOSJES, is hij zich altijd te huis blijven voelen. Men was er gezet op hetgeen van oudsher den christelijken stempel droeg en wilde er zeker niet „van de wereld" zijn of heeten. Maar van die afzondering van de wereld werd geene drukte gemaakt; men hield noch van strakke vroomheid noch van het „raak niet en smaak niet en roer niet aan"; en als de voorboden van GROEN's politiek Christendom opkomen, van de vermenging van staatkundige bemoeiingen en partijstrijd met overwegingen, aan 't leven met en voor den Heer ontleend, dan wenden de mannen van deze godsdienstigheid zich daarvan onwillig af.

Dat is de toon ook van P. VAN EEGHEN's godsdienstigheid geweest zijn leven lang. Ik geloof niet, dat hij groote verandering van inzichten heeft doorgemaakt, hoe ook in

zijn tijd nieuwe geestelijke stroomingen de oude verdrongen. Maar al die godgeleerde, bijbelsch-historische of wijsgeerige vraagstukken boezemden hem geen belang in en predikers van onderscheiden richting konden hem stichten: terwijl hij in staatkundige en maatschappelijke zienswijze als iets dat van zelf sprak liberaal was in den ouderwetschen zin. En hoewel of misschien juist doordat hij aan zijne eigene godsdienstige denkbeelden zoo ongekunsteld gehecht was en die zoo eenvoudig vasthield, kwam het niet bij hem op te meenen, dat anderen eigenlijk behoorden ook zóó te denken, dat zij goed zouden doen met hunne denkbeelden voor de zijne prijs te geven. Ik heb maar zelden — en ik heb genoeg met hem omgegaan om hiervan te kunnen spreken — zulk een echt vertegenwoordiger van het „Christendom boven geloofsverdeeldheid" ontmoet. Niemand, die met hem pratende ooit aan onverdraagzaamheid of exclusivisme dacht. Gaarne vond hij bij andersdenkenden dezelfde godsdienstigheid in hunne woorden en denkbeelden als hij in de zijne bezat: eene milde, verzoenende natuur.

In dit alles nu werkte VAN EEGHEN's doopsgezinde traditie na. Meer in 't bijzonder die zijner lamiste voorvaderen, wier geestesleven zich gaarne in die richting van „leven en laten leven" bewoog. En hij was zich van zijne verwantschap met hen zeer goed bewust en hield die traditie hoog [1]). Juist door haar bleef hij bewaard voor het gevaar, in kleine kringen met een verleden van eenige beteekenis niet onbe-

---

1) Aan het buitengoed bij Berg en Dal (Nijmegen), dit voorjaar door hem aangekocht, heeft hij nog den naam „Cortemerck" gegeven naar het plaatsje bij Yperen, vanwaar zijne voorouders in het laatst der 16de eeuw, toen geene Mennisten meer in Vlaanderen werden geduld, naar Aardenburg zijn verhuisd. Eerst in de tweede helft dier eeuw zijn die naar Haarlem en Amsterdam getogen. Ook de naam „Aardenburg" is in het buitengoed van dien naam (bij Doorn) in de familie VAN EEGHEN in eere gebleven.

kend, van eigen bezit of bijkomstige bijzonderheden te overwaardeeren; het gevaar van maar niet willig te kunnen erkennen, dat andere kerken en richtingen op hare plaats even goed haren plicht voor Gods Koninkrijk vervullen als wij dat in alle stilheid op onze plaats hebben te doen. Een man, geheel anders aangelegd en gevormd dan SCHUILING en die mij toch in menig opzicht aan dezen doet denken. Ook hij had minder behoefte aan vertrouwelijkheid, minder behoefte om zich uit te spreken dan om zich zelf te zijn. Ook bij hem dezelfde godsdienstigheid, sober in woorden en waarbij men de vroomheid liefst in zijn binnenste verbergt: in eenvoud, vredigheid, rechtschapenheid, goed zijn voor anderen, dáárin behoort zij dan uit te komen. „Aan anderen": zonder in leven en arbeid rekening te houden met onderscheid van kerken of richtingen. Maar voor de bevrediging van zijne eigene behoeften aan gemeentelijk of kerkelijk leven, neen, daarvoor vond VAN EEGHEN geenszins, dat de grenzen moeten worden uitgewischt. Hij heeft natuurlijk niet getwijfeld, of ook bij kinderdoop en hervormde kerkelijkheid, bij roomsche mis en absolutie vindt de Eeuwige Zijne kinderen en zegent Hij ze: maar waar dat een en ander gold, dáár, dit besefte hij wel, behoorde hij niet, daar was hij niet op zijne plaats. Hij voelde zich gebonden aan de gemeente zijner vaderen, vanwaar hem zijn geestelijk bezit was toegevloeid, waar hem zijne plaats en zijn godsdienstig arbeidsveld van God waren aangewezen. Misschien werkte daartoe mede het vredige, geordende en overlegde, ook het harmonische, dat zijne persoonlijkheid kenmerkte. Ja, dat harmonische, dat ongekunstelde samengaan van, dat evenwicht tusschen tegenstrijdige dingen! VAN EEGHEN kon even beslist zijn in zijn oordeelen en doen als hij het verstond meegaande, inschikkelijk te wezen en de vriendelijkheid zelve was. Hij heeft dankbaar alle hoogschatting, die hem is te

gemoet gebracht, gewaardeerd; maar heeft te gelijk om die hoogschatting nooit iets gedaan of gelaten. Hij heeft zooveel goeds als de aarde hem bood blijde genoten; maar ook in tijden dat er in zijne woning zwaar werd geleden dat lijden even teeder als manlijk meegedragen en helpen dragen. Hij heeft ieder aardsch, ook ieder stoffelijk belang met de uiterste nauwgezetheid, neen, liefde behartigd, zoolang dat hem was toevertrouwd; maar hij is ook in staat geweest om, zoodra de Eeuwige hem gaf te verstaan dat zijn tijd was gekomen, dit dapper te aanvaarden en zijne ziel rustig van al dat aardsche los te maken. Hij heeft toen met volle overleg zijn huis bereid om voorts dankbaar en vredig te gemoet te gaan wat God verder met hem voor had. Het is dit aandenken; dat aan een rechtschapen, bekwaam, rusteloos arbeidend man, aan eene blanke, vredige ziel, aan een altijd zorgend hart en eene gaarne goeddoende en met een zeldzaam talent van vriendelijkheid goeddoende hand: dat van Pieter van Eeghen nablijft bij zijn zoon en zijne dochter, bij zijne vrienden en de velen van allen rang en stand, niet in de laatste plaats de talrijke kleinen naar de wereld, die hem op hun weg hebben mogen ontmoeten. Het heeft mij niet verwonderd, dat mannen, die Van Eeghen alleen van vergaderingen kenden en die zijne kinderen nooit hadden gezien, bij zijn overlijden behoefte hadden het aan deze uit te spreken, welk een indruk zij meedroegen niet alleen van alles wat hij had verricht, maar van zijne persoonlijkheid, van hem zelven.

De groote ruimte, die dit jaar voor de bespreking van onze dooden wordt vereischt, dwingt mij in deze Kroniek mij verder strikt te beperken tot hetgeen ik niet weglaten kan. Tegelijk verbiedt zij mij reeds in dezen jaargang gevolg

te geven aan het verlangen, door Ds. MILATZ in de *Zondagsbode* van 28 Juli uitgesproken en waarvan de vervulling ook mij niet ongewenscht voorkomt: dat n.l. deze *Bijdragen*, evenals VAN ALPHEN's bekend *Handboek* geregeld doet, nu en dan de wetten en besluiten zal mededeelen, die van staatswege voor onze gemeenten en leeraren gelden en waarbij aan deze voordeelen zijn verzekerd of verplichtingen zijn opgelegd.

Trouwens, heel veel te berichten is er dit jaar niet.

Aan den nieuwen catalogus van de Amsterdamsche Bibliotheek — aan VAN EEGHEN alweêr naast zijn medepenningmeester Mr. H. S. VAN LENNEP hebben wij het te danken, dat de Sociëteit zich met de zorg daarvoor heeft belast, — wordt geregeld voortgearbeid. Mede ter aanvulling van die verzameling is bij c. 200 bibliotheken (van Europa en Amerika) en antiquaren navraag gedaan naar oude doopsgezinde geschriften, die ons ontbreken of die zelfs wel eens geheel konden zijn verloren gegaan; en niet zonder gevolg. Te Zurich werd een ex. van ALENSON's *Teyhenbericht* gevonden; het éénige thans bekende. Te Munchen en te Kopenhagen bleek het boekje zich te bevinden van GELLIUS FABER, waartegen MENNO zijne *Beantwoordinge over eene Schrift Gellii Fabri* richtte: een boekje, dat zoomin mijn vader als mijn grootvader Prof. MULLER, dat BLAUPOT TEN CATE noch Prof. SCHEFFER ooit hadden gezien en waarvan mij eerst vóór een paar jaren de titel bekend geworden is. Te Kiel kwam van MENNO's *Oorsake waerom dat ick M. S. niet af en late te leeren* een druk van 1539 voor den dag. Wij dachten tot dusver, dat het eerst in 1544 was opgesteld. Enz. Enz. Natuurlijk is thans er voor gezorgd, dat onze Bibliotheek het haar ontbrekende in afschriften in bezit krijgt.

In het verzamelwerk *Rotterdam in den loop der eeuwen*

heeft Ds. K. Vos de geschiedenis van onze gemeente(n) aldaar behandeld: een artikel, waarover men goeddoet Ds. J. Craandijk in de *Zondagsbode* te raadplegen; in het *Theol. Tijdschr.* van dit jaar heeft Prof. Knappert zijne studiën over de hervormingsgeschiedenis van Leiden ten einde gebracht.

De vereeniging voor de verstrooiden zendt dit jaar weder Dss. Du Buy, Iz. Hulshoff, Corn. Vis Jz. en den emer. Tj. Kielstra uit. De toestand van de Doopsg. Zendingsvereeniging en haar arbeidsveld blijft niet ongunstig. De zendingskolonie Mergaredja, die niet minder dan 1300 zielen telt, alle van christelijke belijdenis, en eene school met 200 leerlingen, ziekenhuis en weeshuis bezit, is nog steeds de meest bloeiende post. In de Los-von-Romgemeenten blijven onder ons niet weinigen belangstellen. Op eene bezoekreis, aan die gemeenten gebracht, heeft Ds. Du Buy ook Grosz-Schützen, bezocht: een der dorpen, waarin tot c. 1780 de „Huttersche" Doopsgezinden hebben gewoond, nog enkele hunner „Haushaben" (gebouwen, voor een groot aantal communistisch levende personen ingericht) bestaan, en de bevolking nu nog naar hen „Habaner" heet, maar zonder dat zij van die afkomst meer veel weet. Ook naar bijzonderheden uit hun verleden deed hij bij geleerden en in bibliotheken onderzoek. Eerlang zal hij wel daarover een en ander bekend maken. En evenals Ds. Du Buy de eerste Nederlander is, die (na de zending uit Haarlem van c. 1610; en thans helaas meer dan eene eeuw te laat) die woonplaats van onze Oostenrijksche broeders bezocht, zoo zal in dit jaar voor het eerst eene enkele van onze Noord-Amerikaansche gemeenten een der onzen bij zich op bezoek krijgen. Deze zijn een paar jaren geleden reeds door Van der Smissen bezocht. Thans zal Ds. F. C. Fleischer, die het Unitarian Congress te Boston gaat bijwonen, ter gelegenheid daarvan

o. a. het oude Germantown, nu een stadsdeel van Philadelphia, bezoeken en daar (in het duitsch) in het kerkje preeken dat, c. 1688 door de eerste doopsgezinde landverhuizers, vooral uit Krefeld, gebouwd, nog altijd met groote piëteit in stand wordt gehouden. Voorts zal hij te Philadelphia (in 't engelsch) eene godsdienstoefening leiden in de First mennonite church van Dr. N. M. Grubb, een onzer invloedrijkste predikers daar te lande; misschien ook nog elders in onze gemeenten optreden. Voor den internationalen band in onze broederschap zijn natuurlijk zulke bezoeken veel waard, mits door mannen van kennis gebracht. Gelukkig dat het ons aan deze niet ontbreekt. — Dit jaar heeft hier te lande rondgereisd om onze gemeenten te leeren kennen Heinr. Pauls, beroepen in die te Kirnitza in Galicië (Oostenrijksch Polen); welke gemeente echter eerlang haar zetel naar Lemberg, de hoofstad, zal verleggen.

De „Kinderwetten" hebben er toe geleid, dat, gelijk in andere Kerkgenootschappen geschiedt, ook onder ons althans ééne corporatie de zorg voor kinderen die de ouderzorg missen in overeenstemming met de wet heeft geregeld. De Friesche Sociëteit nam deze aangelegenheid ter hand. De door haar opgerichte „Vereeniging tot verzorging van minderjarige kinderen van Doopsgezinde ouders", gevestigd te Leeuwarden, is bij Kon. Besluit van 22 Juli 1907, n^{0} 76, goedgekeurd.

Sinds de toegang tot de vertegenwoordigende (en bestuurs-) lichamen in ons land ook voor predikanten en geestelijken openstaat, heeft dezen zomer voor het eerst een „bedienaar van den godsdienst" in zulk een lichaam zitting genomen. En wel onze predikant te Wolvega in de Provinciale Staten van Friesland. Dat dit alleen met een uit de onzen geschiedde, is het natuurlijk gevolg hiervan, dat men in de

talrijker kerkgenootschappen, waar zulke dingen niet aan ieders eigen neiging zijn overgelaten, dat niet wenscht of het zelfs (zoo in de hervormde kerk) naar aanleiding van de ergerlijke gedragingen van sommige politiseerende dominés in 1905 bij kerkelijke wet heeft verboden.

Van eigenlijk gemeentennieuws valt het volgende mede te deelen. De proponent J. G. Frerichs deed 8 Okt. intrede te Ternaard, vanwaar Ds. F. W. W. Braak naar Warga was vertrokken; P. M. Heringa 2 Dec. te Warns, dat door Ds. J. D. van Calcar verwisseld was met Beverwijk. Te Baard preekte Ds. D. Pottinga 28 Okt. afscheid, die 4 Nov. te Veendam intrede deed als opvolger van Ds. F. van der Ploeg, thans te Groningen. Baard beriep daarop den proponent W. Luikinga en na diens bedanken in Sept. van dit jaar den proponent L. G. Holtz, die er eerlang intrede hoopt te doen. Evenzoo zal de proponent C. C. de Maar spoedig de bediening aanvaarden te Mensingeweer; vandaar was Ds. E. Pekema 10 Febr. vertrokken om te Monnikendam de landurige vakature te gaan vervullen. Te Zijldijk deed na 't bedanken van Ds. Jb. Hulshoff, Rottevalle, de proponent D. Attema 27 Jan. intrede; te Winschoten c. a. had 11 Nov. D. J. H. van Giessen Jr. dit gedaan, die 4 Nov. afscheid had genomen van Noordbroek. Deze laatste gemeente beriep daarop eerst Ds. W. Koekebakker, Zwartsluis, vervolgens en met beter gevolg den proponent J. M. Vis. Te Haarlem verving 14 April Ds. A. Binnerts Prof. H. J. Elhorst; 7 April had hij te Rotterdam afscheid gepreekt, waar zijn opvolger Ds. F. Dijkema werd, die er 16 Juni zijne intree deed. Hij had daarvoor 9 Juni Hilversum verlaten, waar zijne plaats 18 Aug. werd ingenomen door Ds. P. Oosterbaan, tot dusver te Uithuizen. Te Broek op Langendijk preekte 12 Mei Ds. F. ten Cate afscheid en trad 25 Augustus de

proponent W. Banga op. Ds. F. Ten Cate vertrok naar Leermens en Loppersum. In plaats van Ds. P. Sijbolts, 13 Okt. overleden, aanvaardde te Middelburg op 9 Juni Ds. P. H. Veen den dienst; hij was tot dusver leeraar te Bovenknijpe, dat om hem te vervangen Ds. Westra, Witmarsum, heeft beroepen. Te Enkhuizen nam Ds. H. Bakels in 't laatst van Mei zijn ontslag en deed Ds. S. Spaans, van Vlissingen—Goes overgekomen, zijne intrede; te Aalsmeer na Ds. Van Cleeff's overlijden de proponent W. Luikinga, die reeds met zijn medeproponent J. M. Vis gedurende de ziekte van den predikant „in Commissie" den dienst had waargenomen; in de „Vereenigde Christelijke gemeente" te Dokkum werd uit een zestal, waarop twee doopsgezinde met twee hervormde en twee remonstrantsche predikanten voorkwamen, een van deze laatste, Dr. C. D. Sax te Friedrichstadt, beroepen; te Koog en Zaandijk is men met het beroepingswerk bezig, Ds. P. S. Bakels aldaar neemt met 1 Okt. e. k. zijn emeritaat. Aangevraagd is emeritaat tegen Okt. 1908 door Ds. J. F. Bakker te Twisk. In Den Haag blijft er ernstig sprake van eene tweede leeraarsplaats te stichten. Te Middelstum herdacht Ds. C. Leendertz onder treffende blijken van waardeering zijn 40 jarigen dienst; te Amsterdam, in de „Doopsgezinde Vereeniging tot enz." Ds. C. P. van Eeghen Jr., dat hij 25 jaar geleden het predikambt had aanvaard. Dr. H. J. Elhorst trad 1 Okt. op als hoogleeraar voor de Oudtestamentische studiën in de Universiteit van Amsterdam met eene rede over: *Israël in het licht der jongste onderzoekingen.*

Een nieuw, even bescheiden als keurig bedehuis is verrezen te Oudesluis in onze gemeente Noord- en Zuidzijpe; dat te Middelie is grootendeels vernieuwd. In eene enkele gemeente is het orgel verbouwd, te Terhorne voor 't eerst een orgel

geplaatst; en elders een nieuwe gezangbundel of de avondmaalsviering met eigenbekers ingevoerd. Te Den Helder kwam eene zeer talrijke zustervereeniging „Liefde sticht" tot stand; in den Haag eene Doopsgezinde Vereeniging „Licht en Leven", die werkavonden, kunstavonden en gezellige avonden in de kerk organiseert en veel sympathie vindt. Een kerkkoor vormde zich te Oudebildtzijl, waar tevens in dit jaar aan de vrouwelijke leden geheel dezelfde rechten zijn toegekend als aan de mannelijke, en de vroegere eisch van zich te laten doopen voor hen, die reeds lid van andere Christengemeenten zijn en tot ons verlangen over te gaan, gelukkig is afgeschaft. Eindelijk is te Delft een „Doopsgezinde kring" opgericht, zelfstandig, maar in samenwerking met de Remonstrantsche gemeente, in wier kerkgebouw hij zijne godsdienstoefeningen houdt. Hier schijnt het ideaal voor kleine kringen, unie zonder fusie, eindelijk eens in toepassing gebracht te zijn.

BESTUREN VAN SOCIËTEITEN, RINGEN, FONDSEN EN ANDERE INSTELLINGEN.

ALGEMEENE DOOPSGEZINDE SOCIËTEIT,

opgericht 1811.

(vergadert in de laatste week van Juni en in September).

JAAR VAN AFTREDING.	BESTUURDERS, benoemd:		
1911.	*Mr. H. S. v. Lennep, *Ondervoorzitter en Penningm.*	door	Amsterdam
„	*Mr. J. P. Portielje, *Penningm.*	„	„
„	*Ds. P. Feenstra Jr.	„	„
1908.	*Ds. W. I. Leendertz	„	„
„	*Ds. I. H. Boeke	„	„
„	*Dr. A. K. Kuiper	„	„
„	D. Rahusen	„	„
„	*Prof. Dr. K. Kuiper	„	„
„	*A. W. van Eeghen Jr., voor 't fonds DE VOGEL.	„	„
„	*Prof. S. Cramer.		
„	* „ I. J. de Bussy, *Sekretaris.*		

BESTUURDERS IN LOCO.

1911.	*Ds. W. Jesse	door de gezamenlijk stemmende gemeenten.
„	*Prof. Mr. W. van der Vlugt	
„	*S. Lulofs	
1908.	B. Cuperus	
„	S. J. R. de Monchy Jr.	

1908. *Ds. J. W. van der Linden door Alkmaar c. s.
1911. Ds. D. Kossen . . . . . „ Akkrum c. s.
„ „ A. H. van Drooge . „ Deventer.
„ P. de Clercq . . . . . „ de Friesche Sociëteit.
1908. *Mr. H. Binnerts . . . . „ „ „ „
„ Ds. M. L. Deenik . . . . „ „ „ „
„ * „ Jb. van Gilse. . . . „ Groningen.
„ * „ J. Craandijk . . . . „ Haarlem.
„ Dr. J. Timmer, *Voorzitter*. „ „
„ M. H. Wijsman . . . . . „ „
1911. *Ds. J°. de Vries . . . . „ „
1908. Ds. B. P. Plantenga. . . „ „
„ * „ P. S. Bakels . . . . „ Koog en Zaandijk.
„ „ P. Zondervan. . . . „ Leeuwarden.
1911. * „ S. de Waard . . . . „ Utrecht.
1908. H. Boekenoogen . . . . . „ Wormerveer.
1911. Dr. C. B. Hylkema . . . „ Zaandam O. Z.
„ *Ds. I. Molenaar. . . . . „ Zaandam W. Z.

De met een * geteekende namen zijn die der bestuurders, voor de zittingen van Gecommitteerden aangewezen.

COLLEGE VAN CURATOREN:

Curatoren in loco.

Ds. I. H. Boeke.
„ P. Feenstra Jr.
„ W. I. Leendertz.
Prof. S. Cramer, *advis. lid.*
„ I. J. de Bussy, *advis. lid, Sekretaris.*
Ds. W. Jesse, *Voorzitter.*
Prof. Dr. K. Kuiper.
Ds. J. Craandijk, *Ondervoorzitter.*
„ Jb. van Gilse.
„ S. Lulofs.
Prof. Mr. W. van der Vlugt.

COMMISSIE TER UITDEELING:

Mr. H. S. van Lennep, *Voorzitter.*
Mr. J. P. Portielje, *Sekretaris.*
Prof. S. Cramer.
„ I. J. de Bussy.
Ds. J°. de Vries.
Mr. H. Binnerts.
Ds. I. Molenaar.
A. W. van Eeghen Jr.
Ds. B. P. Plantenga.
„ M. L. Deenik.

COMMISSIE TOT AANSCHRIJVING DER GEMEENTEN:

Prof. Dr. S. Cramer; Mr. H. S. van Lennep; Prof. I. J. de Bussy, *Sekretaris.*

COMMISSIE TOT HET JAARVERSLAG:

Prof. Dr. S. Cramer; Ds. P. Feenstra Jr.; Prof. I. J. de Bussy, *Sekretaris.*

COMMISSIE TOT DE PROPONENTEN:

Prof. Dr. S. Cramer; Ds. W. I. Leendertz; Prof. I. J. de Bussy, *Sekretaris.*

PROPONENTEN:

R. D. Boersma . . . . . te *Loënga* bij *Sneek.*
H. Bussemaker . . . . . „ *Voorthuizen (Veluwe).*
J. E. van Brakel . . . . . „ *Haarlem.*

STUDENTEN:

W. Leendertz van *Amsterdam*; student te *Groningen.*
J. Maurer. . . . . van *Leeuwarden.*
C. Nijdam. . . . . „ „

Y. Buruma . . . . . van *Leeuwarden.*
S. H. N. Gorter. . . . . „ *Nijmegen.*
J. M. Leendertz . . . . . „ *Amsterdam.*

J. A. P. Bijl . . . . . „ *Steenwijk.*
H. D. Feenstra. . . . . „ *Amsterdam.*

J. Dirkmaat . . . . . „ *Broek op Langendijk.*
T. O. M. H. Hylkema . . „ *Utrecht.*
A. Schram . . . . . „ *Haarlem.*
W. H. toe Water . . . . . „ *Oosterbeek.*
H. J. Woelders . . . . . „ *Landsmeer.*

Mej. M. ten Bosch . . . . „ *Voorburg;* studeert te *Leiden.*
J. R. de Bussy . . . . . „ *Amsterdam.*
W. Hilverda . . . . . „ *Akkrum.*
P. Keuning . . . . . „ *Leeuwarden.*

Het adres van Penningmeesters der Sociëteit is: Mr. J. P. Portielje, Vondelstraat 14; dat van den Sekretaris, Prof. de Bussy, P. C. Hooftstraat 178; dat van den Commies, A. Bleeker, Singel 454.

VEREENIGING VAN DOOPSGEZINDE GEMEENTEN,

(Haarlemsche Vereeniging) opgericht in 1860.

(vergadert om de vijf jaren, voor het eerst weder in 1910).

1. *Algemeen bestuur, tevens bestuur van de Vereeniging voor de attestatiën en van die voor de regeling der plaats van armlastigheid:* de gemeente Haarlem.
2. *Bestuur van de Vereeniging voor de Weezen en van het Weezenfonds:* de gemeente Haarlem, en door deze aangewezen: Ds. J°. de Vries, H. M. Wijsman, penningmeester, J. A. Fontein, Ds. B. P. Plantenga.
3. *Vereeniging ter behartiging van de godsdienstige belangen der Doopsgezinden in de verstrooiing:* Dss. P. Feenstra Jr., voorzitter; J. F. Bakker, Twisk; A. Binnerts, Haarlem; Tj. Kielstra, Leiden; W. J. van Douwen, Almeloo; B. Haga, Nijmegen; B. P. Plantenga, Haarlem, sekretaris-penningmeester.

EMERITAATSFONDS VOOR DOOPSGEZINDE LEERAREN, opgericht 1849.

Gevestigd te Zaandam.

(Vergadert om de vijf jaren, voor 't eerst weder in 1909.)

Voorzitter: Dr. J. G. Boekenoogen, Krommenie (aftr. 1924). Sekretaris: Ds. I. Molenaar, Zaandam (1909). Penningmeesters: J. Huijsman Wzn., Koog a/d Zaan (1909) en W. J. Pekelharing, Amsterdam (1914). Bestuurders van het Amsterdamsche reservefonds: D. Rahusen (1909) en

Mr. W. B. Blijdenstein (1924). Ds. A. Gerritsma (1914). J. Westerman Holstijn (1919). J. P. Zolner, afgev. van Utrecht (1924). M. Stam, afgev. van Den Haag (1919). Adviseur: Mr. J. P. Portielje te Amsterdam, honorair-bestuurder.

DOOPSGEZINDE ZENDINGSVEREENIGING

(vergadert in Juli).

BESTUUR:

Mr. H. S. van Lennep, voorzitter; Jb. Bierens de Haan, thesaurier; Ds. C. P. van Eeghen, Dr. A. K. Kuiper, G. Doyer van Cleeff, H. Brouwer, J^{r}. van Hoorn, H. J. Rahusen, allen te Amsterdam. M. L. Hartog, Joure. H. C. Barthel, Holwerd. J. W. van Stuyvenberg, Westzaan. J. B. du Buy, Borne. S. K. Sybrandi, Haarlem. V. Loosjes, Sneek. M. P. Schutte, Rotterdam. H. van der Smissen, Hamburg. Ds. W. I. Leendertz, Keizersgracht 194, Amsterdam, sekretaris.

Afdeelingen: Amsterdam, C. J. Ströer, sekretaris.
Utingeradeel, Ds. J. Koster, Gorredijk, sekretaris.
Dantumadeel, Ds. G. Heeringa, Veenwouden, sekretaris.
Ring Bolsward, Ds. J. Pottinga Hzn., Bolsward, sekretaris.
Groningen . . . . . sekretaris.
Haarlem, Ds. J°. de Vries, sekretaris.

Dienstdoende zendingen:

P. A. Jansz, Mergaredja, distrikt Mergatoehoe, postk. Djoewana (Japara), op Java.
Joh. Fast, Mergaredja.

J. Hubert, Kedoeng Pendjalin, bij Mergaredja.
Nic. Thiessen, Mergaredja.
J. Thiessen, Pakanten (via Liboe Si-Kaping) op Sumatr a

Rustend zendeling: N. D. Schuurmans, te Haarlem.

DE ZONDAGSBODE, DOOPSGEZIND WEEKBLAD,

opgericht 1887.

Commissarissen: Ds. S. Lulofs, Den Haag; Ds. S. de Waard, Utrecht; Tj. Kielstra, Leiden.
Redacteur: Ds. P. Feenstra Jr., te Amsterdam.

FRIESCHE DOOPSGEZINDE SOCIËTEIT,

opgericht 1695,

(vergadert Donderdag na Pinksteren te Leeuwarden).

JAAR VAN AFTREDING.	BESTUUR:	
1908.	A. Prakken	te Murmerwoude.
1909.	Ds. J. W. van der Linden	„ Harlingen.
1910.	Ds. M. L. Deenik, sekretaris . .	„ Leeuwarden.
1910.	P. de Clercq	„ Veenwouden.
1911.	Ds. Iz. Hulshoff	„ Irnsum.
1912.	O. Dijkstra	„ Hindeloopen.
1913.	Ds. H. J. Busé	„ IJlst.
1914.	H. W. van der Ploeg	„ Grouw.
1915.	Ds. U. J. Reinders	„ Dantumawoude.

FINANCIËELE COMMISSIE:

Mr. H. Binnerts, boekhouder van het Sociëteitsfonds.
Mr. C. B. Menalda, „ „ „ Weduwfonds.
J. Koopmans, „ „ „ Emeritaatsfonds.
Ds. M. L. Deenik, sekretaris.

Ring AKKRUM

(vergadert Dinsdag vóór Pinksteren).

Omvat de gemeenten Akkrum, Appelsga, Bovenknijpe, Drachten, Gorredijk en Lippenhuizen, Grouw, Heerenveen, Irnsum en Poppingawier, Joure, Leeuwarden, Oldeboorn, Terhorne, Tjalleberd, Warga en Wolvega.

Voorzitter: . . . . . .

Sekretaris: Ds. J. Koster.

Ring BOLSWARD,

opgericht 1840.

(vergadert Woensdag vóór Pinksteren te Bolsward).

Omvat de gemeenten Baard, Balk, Bolsward, Franeker, Harlingen, Hindeloopen en Koudum, Makkum, Sneek, Stavoren en Molkwerum, Terschelling, Warns, Witmarsum en Pingjum, Workum, Woudsend, IJlst en Ytens.

Voorzitter: Ds. H. J. Busé.

Sekretaris-Penningmeester: Ds. J. Pottinga Hz.

Ring DANTUMAWOUDE

(vergadert Woensdag na Pinksteren te Hardegarijp).

Omvat de gemeenten St. Anna Parochie, Berlicum, Dantumawoude, Hallum, Hollum op Ameland, Holwerd en

Blija, Nes op Ameland, Oudebildtzijl, Rottevalle, Surhuisterveen, Ternaard en Veenwouden.

Voorzitter: Ds. S. Wartena.

Sekretaris: Ds. L. Reinders.

Penningmeester: Ds. G. Heeringa.

FRIESCH STUDIEFONDS

(vergadert Woensdag na Paschen te Leeuwarden).

JAAR VAN AFTREDING.	BESTUUR:	
1908.	Mr. H. Binnerts	te Leeuwarden, Penningm.
1909.	M. L. Deenik	„ „
1910.	E. ten Cate Fennema . .	„ Sneek.
1911.	P. Zondervan	„ Leeuwarden, Sekretaris.
1912.	P. de Clercq	„ Veenwouden.
1913.	A. Prakken	„ Murmerwoude.

FRIESCHE DOOPSGEZINDE PREDIKANTEN-VEREENIGING.

Sekretaris-penningmeester: Ds. . . . . .

RIJPER SOCIËTEIT.

(Friesche en Waterlandsche Sociëteit in Noord-Holland, dagteekenend uit de 17de eeuw. Zij vergadert om de twee jaren, voor het eerst weder in 1909.)

BESTURENDE GEMEENTEN:

Zaandam (Westzijde), voorzitter: G. Pondman Az.
Koog en Zaandijk, ondervoorzitter: J. Honig Cz., Zaandijk.
Zaandam (Oostzijde), penningmeester: S. van der Goot.
De Rijp, sekretaris: W. Spaarman Pz.

NOORD-HOLLANDSCHE RING,

opgericht 1844

(vergadert op den tweeden Woensdag na Pinksteren).

Voorzitter: Ds. J. P. Smidts, de Rijp.
Penningmeester: Ds. M. Uiterdijk, Hoorn.
Sekretaris: Ds. J. F. Bakker, Twisk.
Correspondent der Ooster-afdeeling: Ds. J. Westerman Holstijn, Purmerend.
Correspondent der Wester-afdeeling: Ds. J. Kooiman, Barsingerhorn.

WEDUWFONDS VOOR NOORD- EN ZUID-HOLLAND,

opgericht 1794.

(vergadert om de tien jaren, voor 't eerst weder in 1914).

COMMISSARISSEN:

Ds. P. Feenstra Jr., Amsterdam, voorz.; H. J. Rahusen en Mr. D. A. Portielje, Amsterdam, boekhouders; J. Fontein en Ds. B. P. Plantenga, Haarlem; Ds I. Molenaar en G. Pondman Az., Zaandam; Mr. J. H. de Vries en Ds. A. H. van Drooge, Deventer; Prof. Dr. S. Cramer, sekretaris.

ZWOLSCHE VEREENIGING.

BESTUUR:

Voorzitter: Ds. W. J. van Douwen, Almeloo. Ondervoorzitter: Ds. B. Haga, Nijmegen. Sekretaris: Ds. A. H. van Drooge, Deventer.

Ring Zwolle (vergadert den derden Dinsdag in Juni). Sekretaris: H. Schuurmans, Giethoorn.

Ring Twente (vergadert in Juni en September). Voorzitter: Ds. J. B. du Buy. Sekretaris: Ds. W. J. van Douwen, Almeloo.

Ring Arnhem. Voorzitter: de gem. Utrecht. Sekretaris: Ds. G. Wuite, Arnhem.

De Zuid-Hollandsche en Zeeuwsche ring heeft in de laatste jaren geene vergadering gehouden.

SOCIËTEIT VAN DOOPSGEZINDE GEMEENTEN IN GRONINGEN EN OOST-FRIESLAND,

opgericht 1826,

(vergadert den eersten Woensdag in Juni).

BESTUUR:

Voorzitter: Ds. F. van der Ploeg. Penningm.: H. A. Bos. Dr. J. G. Appeldoorn. Sekretaris: Ds. Jb. van Gilse.

WEDUWFONDS DER DOOPSGEZINDE GEMEENTEN IN DE PROVINCIE GRONINGEN,

opgericht 1855.

BESTUUR:

Ds. C. Leendertz, Middelstum, voorzitter. R. U. Landweer, Groningen, 1ste boekhouder. G. Mesdag, Groningen, 2de boekhouder. Ds. A. de Jong, sekretaris.

NAAMLIJST

VAN

RUSTENDE LEERAREN

MET OPGAVE VAN HUNNE DIENSTJAREN, LAATSTE GEMEENTE EN, WANNEER ZIJ NIET IN DEZE ZIJN BLIJVEN WONEN, TEGENWOORDIGE WOONPLAATS.

J. Attema, 1861—1881, Nijmegen; Arnhem.
H. Bakels, 1895—1907, Enkhuizen; Haarlem.
P. S. Bakels, 1868—1907, Koog en Zaandijk; Haarlem.
H. de Boer, 1857—1897, Alkmaar.
A. Hermz. ten Cate, 1857—1899, Oudebildtzijl; Leeuwarden.
H. van Calcar, 1863—1903, Noord- en Zuidzijpe; Bloemendaal.
G. ten Cate, 1851—1891, Wolvega; Doorn.
J. Craandijk, 1858—1900; Haarlem.
A. M. Cramer, 1901—1904, St. Anna Parochie; Amsterdam.
H. Cremer, 1856—1866, Westzaan Zuid; Zutfen.
B. Cuperus, 1861—1890; Zutfen.
S. J. Dekker, 1875—1901; Zutfen.
C. R. van Dokkum, 1872—1902; Westzaan.
H. G. Dornseiffen, 1867—1902, Terhorne; Heerenveen.
Dr. Johs. Dijserinck, 1861—1902, Rotterdam; den Haag.
C. P. van Eeghen Jr., zie naamlijst der gemeenten bij Amsterdam.
P. W. Feenstra, 1854—1897, Leeuwarden; Rolde.
Jb. van Gilse, 1861—1906; Groningen.
A. van Gulik, 1863—1903, Grouw; Wageningen.
J. Hoekstra, 1861—1879, Wolvega; Groningen.
W. Jesse, 1857—1899, Zaandam O Z.; Amsterdam.
Tj. Kielstra, 1876—1901, Middelburg; Leiden.

Jb. Kuiper, 1902—1905, den Horn; Groningen.
K. de Lanoy, 1852—1890; Haarlem.
D. Lodeesen, 1853—1883, Emmerich; Zutfen.
K. S. van der Meulen, 1863—1904, Oude en Nieuwe Niedorp; Alkmaar.
A. Mulder, 1872—1905, Leermens c. a.; Groningen.
L. Noteboom, 1852—1883, Oudebildtzijl; Nijmegen.
J. van der Ploeg, 1858—1898; Veendam.
J. Schippers Jr., 1869—1880, Tjallebird; Deventer.
J. de Stoppelaar, 1879—1885, Krommenie; den Haag.
Dr. H. D. Tjeenk Willink, 1868—1873, Vlissingen; Arnhem.
J. P. van der Vegte, 1866—1904; Apeldoorn.
A. Vis, 1860—1901; Heerenveen.
J. A. Wartena, 1893—1901; Winschoten.
A. Winkler Prins, 1841—1882, Veendam en Wildervank; Voorburg.
C. N. Wijbrands, 1877—1898, Enschede; Amsterdam.

OUDSTE DIENSTDOENDE LEERAREN.

J°. de Vries, Haarlem, 1 Juni 1862.
S. G. Binnerts, Sappemeer, 11 October 1863.
D. Pekelharing, Suurhuisterveen, 6 November 1864.
P. E. Lugt, Winterswijk, 22 October 1865.
C. Leendertz, Middelstum, 18 November 1866.
J. F. Bakker, Twisk, 1 November 1868.
S. Wartena, Hallum, 1 November 1868.
J. W. van der Linden, Harlingen, 16 October 1870.
I. H. Boeke, Amsterdam, 13 November 1870.
H. Boetje, Hengeloo, 12 Maart 1871.
W. J. van Douwen, Almeloo, 4 Juni 1871.
A. G. van Gilse, Zwolle, 10 December 1871.

VAKANTE GEMEENTEN op 17 Okt. 1907.

St. Anna Parochie sinds 1904; en sedert 1907: Vlissingen—Goes, Uithuizen, de Knijpe, Koog—Zaandijk.

Te Baard, te Mensingeweer en te Noordbroek is door een proponent het beroep aangenomen.

De Rijp en Witmarsum worden eerlang vakant in plaats van Koog—Zaandijk en de Knijpe; in 1908 Purmerend en Twisk.

Appelsga, Emmerik, Goch en Kleef kunnen geacht worden vervallen te zijn.

NAAMLIJST

DER

DOOPSGEZINDE GEMEENTEN EN LEERAREN

IN

NEDERLAND

op 17 Oktober 1907 [1]).

Aalsmeer. W. Luikinga . . . . . 1906. 1907.
Aardenburg. Jb. Koekebakker . . . . . 1898. 1903.
Akkrum. D. Kossen . . . . . 1890. 1898.
Alkmaar. P. J. Glasz. . . . . 1896. 1898.
Almeloo. W. J. van Douwen . . . . . 1870. 1892.
Ameland. Zie *Hollum* en *Nes.*
Amsterdam. W. I. Leendertz . . . . . 1875. 1890.
„ P. Feenstra Jr. . . . . 1872. 1891.
„ I. H. Boeke. . . . . 1870. 1893.
„ Dr. A. K. Kuiper . . . . . 1889. 1901.
„ Vereeniging tot handhaving enzv.
C. P. van Eeghen. . . . . 1881. 1893.
St. Anna-Parochie. Vakant.
Apeldoorn. E. M. ten Cate. . . . . 1893. 1904.

---

1) Het eerste jaartal duidt aan, wanneer de leeraar proponent is geworden; het tweede, wanneer hij zijne tegenwoordige standplaats heeft aanvaard. „Ber"(open) wil zeggen, dat hij ergens 't beroep heeft aangenomen, maar daar nog niet in dienst getreden is; „tot" met volgend jaartal 1907, dat hij eerlang den dienst in die gemeente verlaat.

Appelsga.
Arnhem. G. Wuite . . . . . 1899. 1902.
Assen wordt bediend door den leeraar van *Meppel.*
Baard. L. G. Holtz . . . . . ber. 1907.
Balk. R van der Veen . . . . . 1897. 1903.
Barsingerhorn, Kolhorn en Wieringerwaard.
J. Kooiman . . . . . 1890. 1893.
Bremster (Den) en Oosthuizen. P. A. Vis . . 1889. 1891.
Berlikum. L. Reinders . . . . . 1896. 1897.
Beverwijk. J. D. van Calcar . . . . . 1901. 1906.
Blija. Zie *Holwerd.*
Blokzijl. G. Hofstede Gz. . . . . 1891. 1903.
Bolsward. J. Pottinga Hz. . . . . 1871. 1893.
Borne. J. B du Buy. . . . . 1893. 1902.
Bovenknijpe. H. Westra . . . . . 1904. ber. 1907.
Breda wordt bediend door den leeraar van *Dordrecht.*
Broek op Langendijk. W. Banga . . . . . 1906. 1907.
Burg, Waal en Oosterend. R. Kuperus . . . 1878. 1889.
Dantumawoude. U. J. Reinders. . . . . 1896. 1899.
Deventer. A. H. van Drooge . . . . . 1897. 1902.
Dokkum (Vereenigde doopsg. en remonstr. gem.). Dr C. D. Sax. . . . . 1902. 1907.
Dordrecht. A. J. van Loghum Slaterus. . . 1896. 1899.
Drachten en Ureterp. J. Wuite. . . . . 1898. 1904.
Edam. A. Sipkema . . . . . 1874. 1888.
Enkhuizen S. Spaans . . . . . 1898. 1907.
Enschede. P. B. Westerdijk . . . . . 1892. 1899.
Franeker. M. Honigh. . . . . 1896. 1900.
Giethoorn. H. Schuurmans . . . . . 1893. 1894.
Goes. Vakant.
Gorredijk en Lippenhuizen. J. Koster. . . . 1897. 1905.
Graft (Noordeind). M. J. Kosters Gz. . . . 1904. 1905.

Graftdijk (*Oost en West*).	R. J. de Stoppelaar	1899.	1900.
's Gravenhage.	S. Lulofs	1872.	1901.
Groningen.	F. van der Ploeg	1892.	1906.
Grouw.	P. Ens.	1899.	1903.
Grijpskerk.	Zie *Pieterzijl.*		
Haarlem.	J°. de Vries	1861.	1872.
„	B. P. Plantenga	1892.	1901.
„	A. Binnerts Sz.	1891.	1907.
Hallum.	S. Wartena	1868.	1897.
Harlingen.	J. W. van der Linden	1870.	1884.
Heerenveen.	Tj. van der Ploeg.	1900.	1903.
Helder en Huisduinen.	J. Keulen	1894.	1900.
Hengeloo.	H. Boetje	1870.	1878.
Hindeloopen.	G. A. Hulshoff	1901.	1904.
Hippolytushoef en Stroe.	M. Onnes Mz. . . .		1905.
Hollum (*Ameland*).	J. M. Erkelens	1905.	1906.
Holwerd.	H. C. Barthel		1902.
Hoorn.	M. Uiterdijk	1891.	1894.
Hoorn op Texel.	J. Scherpenhuysen	1905.	1906.
Horn (*den*) onder *Aduard.*	F. F. Milatz. . .	1903.	1905.
Huizen en Hilversum.	P. Oosterbaan	1891.	1907.
IJlst.	H. J. Busé.		1890.
IJtens.	A. de Vries Mzn.	1898.	1906.
Ilp (den)	B. H. Rudolphi	1900.	1906.
Irnsum en Poppingawier.	Iz. Hulshoff. . . .	1895.	1903.
Joure.	M. L. Hartog.	1889.	1891.
Kampen.	H. Ens	1872.	1886.
Knollendam en Krommeniedijk.	J. F. Knipscheer.	1887.	1890.
Koog en Zaandijk.	J. P. Smidts . . .	1895.	ber. 1908.
Koudum.	G. A. Hulshoff.	1901.	1904.
Krommenie.	Dr. J. G. Boekenoogen	1880.	1885.
Leermens en Loppersum.	F. ten Cate	1902.	1907.

Leeuwarden. P. Zondervan . . . . . 1888. 1892.
„ M. L. Deenik . . . . . 1892. 1897.
Leiden. W. J. Kühler . . . . . 1897. 1905.
Makkum. F. C. Fleischer . . . . . 1896. 1902.
Medemblik. F. J. de Holl . . . . . 1897. 1905.
Mensingeweer. C. C. de Maar . . . . . ber. 1907.
Meppel. Th. H. van Veen . . . . . 1900. 1905.
Middelburg. P. H. Veen . . . . . 1893. 1907.
Middelie en Axwijk. A. van der Goot . . . 1888. 1892.
Middelstum. C. Leendertz . . . . . 1866. 1879.
Midwolde, Beerta en Meeden. Zie *Winschoten.*
Molkwerum. H. Hooghiemster . . . . . 1901. 1902.
Monnikendam. E. Pekema . . . . . 1904. 1907.
Nes (Ameland). M. Huizinga Jr. . . . . 1902.
Nijmegen. B. Haga 1874. 1891
Noordbroek en Nieuw-Scheemda. J. M. Vis . . ber. 1907.
Noordhorn. A. de Jong . . . . . 1898.
Oldeboorn. P. Botke . . . . . 1881. 1890.
Oostgraftdijk. Zie *Graftdijk.*
Oudebildtzijl. R. Kuipers. . . . . 1905. 1906.
Ouddorp. K. W. Rössing . . . . . 1882.
Oude- en Nieuwe-Niedorp. D. Haars . . . . 1895. 1905.
Oude- en Nieuwe Pekela. Wordt bediend door den leeraar van *Veendam.*
Pieterzijl en Grijpskerk. A. Gerritsma . . . 1893. 1894.
Poppingawier. Zie *Irnsum.*
Purmerend. J. Westerman Holstijn . . 1874. tot 1908.
Rijp (de). J. P. Smidts . . . . . 1895. tot 1908.
Rotterdam. F. Dijkema . . . . . 1901. 1907.
Rottevalle. Jb. Hulshoff . . . . . 1902.
Sappemeer en Hoogezand. S. G. Binnerts. . . 1863. 1872.
Sneek. V. Loosjes . . . . . 1878. 1890.

Stadskanaal. J. J. Heep . . . . . 1894. 1904.
Stavoren. H. Hooghiemster . . . . . 1901. 1902.
Steenwijk. E. Engelkes . . . . . 1898. 1905.
Suurhuisterveen. Zie *Zuiderhuisterveen.*
Terhorne. A. Stiel. . . . . 1898. 1905.
Ternaard. J. G. Frerichs . . . . . 1905. 1906.
Terschelling. G. Fopma . . . . . 1902.
Tjallebird. U. IJ. Veenland. . . . . 1901. 1903.
Twisk en Abbekerk. J. F. Bakker . . 1868. tot 1908.
Uithuizen. Vakant.
Utrecht. S. de Waard . . . . . 1878. 1894.
Veendam en Wildervank. D. Pottinga. . . . 1903. 1906.
Veenwouden. G. Heeringa . . . . . 1899. 1902.
Vlissingen. Vakant.
Wageningen. Vakant.
Warga. F. W. W. Braak . . . . . 1899. 1906.
Warns. P. M. Heringa . . . . . 1906.
Westgraftdijk. Zie *Graftdijk.*
West-Terschelling. Zie *Terschelling.*
Westzaan op het Noord. R. Schuursma . . . 1897. 1903.
Westzaan op het Zuid. J. W. van Stuyvenberg. 1895. 1903.
Wieringen. Zie *Hippolytushoef.*
Winschoten, Midwolde, Beerta, Meeden. J. H. van Giessen Jr. . . . . 1899. 1906.
Winterswijk. P. E. Lugt . . . . . 1865. 1878.
Witmarsum en Pingjum. H. Westra . . 1904. tot 1907.
Wolvega. M. van der Vegte . . . , . . 1898. 1899.
Workum. T. H. Siemelink . . . . . 1889. 1890.
Wormer en Jisp. W. P. J. van Haarst. . . 1880. 1884.
Wormerveer. H. Britzel . . . . . 1898. 1902.
Woudsend. K. Vos. . . . . 1900. 1903.
Zaandam Oostzijde. Dr. C. B. Hylkema. . . 1895. 1899.

Zaandam Westzijde. I. Molenaar . . . . . 1873. 1877.
Zijldijk. D. Attema . . . . . 1906. 1907.
Zijpe. Corn Vis Jr. . . . . 1896. 1906.
Zuiderhuisterveen. D. Pekelharing . . . . . 1863. 1864.
Zutphen. S. D. A. Wartena. . . . . 1894. 1902.
Zwartsluis. W. Koekebakker . . . . . 1903. 1904.
Zwolle. A. G. van Gilse. . . . . 1871. 1890.

BUITENLAND.

Cleve. Bij *Krefeld* ingelijfd.
Emden. Dr. J. G. Appeldoorn . . . . . 1888. 1904.
Emmerik.
Frederikstad. S. Blickensdörfer. . . . . 1879. 1899.
Goch.
Gronau. Wordt bediend door den leeraar van *Enschede.*
Hamburg en Altona. H. van der Smissen. . . 1872. 1882.
Krefeld. G. Krämer . . . . . 1904.
Leer. S. F. van der Ploeg. . . . . 1879. 1891.
Neustadt-Gödens.
Neuwied. Lic. G. Haake. . . . . 1897. 1898.
Norden. C. A. Leendertz . . . . . 1888. 1889.

Uitgaven Boekhandel en Drukkerij voorheen
E. J. BRILL te Leiden:

Dr. C. SEPP, Proeve eener pragmatische geschiedenis der theologie in Nederland, van 1787 tot 1858, uitgegeven door Teylers Godgeleerd Genootschap, 3e druk. 1867. 8°. / 5.20

——— **Johannes Stinstra en zijn tijd.** Eene bijdrage tot de geschiedenis der kerk en school in de 18e eeuw. Leiden. 1865–66. 2 dln. 8°. . . . . „ 5.90

——— **Het godgeleerd onderwijs in Nederland** gedurende de 16e en 17e eeuw. Leiden. 1873–74. 2 dln. 8°. „ 9.50

——— **Geschiedkundige nasporingen.** I—III. Leiden. 1872–75. 3 dln. 8°. . . . . „ 7.—

——— **Drie Evangeliedienaren uit den tijd der Hervorming.** Leid. 1876. 8°. . . . . „ 2.25

——— **Polemische en irenische theologie.** Bijdrage tot hare geschiedenis. 2e dr. Leiden. 1882. 8°. . . . „ 2.—

——— **Bibliographische mededeelingen.** Leiden. 1883. 8°. . . . . „ 3.25

——— **Kerkhistorische Studiën.** Leiden. 1885. 8°. „ 3.—

——— **Bibliotheek van Nederlandsche Kerkgeschiedschrijvers.** Opgave van hetgeen Nederlanders over de geschiedenis der Christelijke kerk geschreven hebben. 1886. 8°. „ 5.25

——— **Verboden lectuur.** Een drietal indices librorum prohibitorum toegelicht. 1889. 8°. . . . . „ 3.25

——— **Uit het predikantenleven van vroegere tijden.** 1890. 8°. . . . . „ 2.—

——— **Het Staatstoezicht op de godsdienstige letterkunde in de Noordelijke Nederlanden.** 1891. 8°. „ 3.—

De werken van Dr. C. Sepp te zamen genomen *voor* **f 20.**— *in plaats* van **f 51.60.**

SEPP en **BOETJE, Gezangen** ten gebruike in Doopsgezinde gemeenten. 3de druk. 8°. . . . . Gebonden „ 1.40

——— Bloemlezing uit de **Psalmen.** 8°. Gebonden „ —.65

——— Bloemlezing uit de **Psalmen en Gezangen,** samen in één band gebonden . . . . . „ 1.90

Vierstemmige zetting der **Gezangen** voor Orgel en Koorgezang. 18°. . . . . Gebonden „ 5.—

J. SEPP, Boek der gedachtenis aan Doopsbediening en eersten Avondmaalsgang. Bladen der herinnering Doopsgezinden Christenen aangeboden. 1895. 8°. . . . . „ —.90

Gebonden . „ 1.25

Verguld op snede . „ 1.40

BOEKDRUKKERIJ voorheen E. J. BRILL. — LEIDEN.